

UNIVERZA V MARIBORU • FILOZOFSKA FAKULTETA

ODDELEK ZA GEOGRAFIJO

REVIJA ZA GEOGRAFIJO

JOURNAL FOR GEOGRAPHY

3 – 2 2008

MARIBOR
2008

REVIJA ZA GEOGRAFIJO
JOURNAL FOR GEOGRAPHY
3-2, 2008

ISSN 1854-665X
UDK 91

Izdajatelj / Published by

Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Mednarodni uredniški odbor / International editorial board

dr. Dragutin Feletar (Zagreb), dr. Uroš Horvat (Maribor), dr. Marijan Klemenčič (Ljubljana), dr. Karmen Kolenc – Kolnik (Maribor), dr. Lučka Lorber (Maribor), dr. Jörg Maier (Bayreuth), dr. Pavel Ptaček (Olomouc), dr. Igor Žiberna (Maribor)

Glavni in odgovorni urednik / Chief and Responsible Editor

dr. Igor Žiberna
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: igor.ziberna@uni-mb.si

Recenzenti / Reviewers

dr. Uroš Horvat, dr. Igor Žiberna

Za vsebinsko in jezikovno podobo prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The authors are responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

<http://geografija.uni-mb.si>

Tisk / Printed by

Uni založba, Naklada / Number of copies 100

KAZALO - CONTENTS

EVA KONEČNIK KOTNIK	
Primerjalna analiza slovenskega in izbranih tujih učnih načrtov za geografijo na splošnem sekundarnem nivoju izobraževanja	7
Summary	24
PAWEŁ KRETOWICZ	
Social, economic and cultural aspects of transportation accessibility in mountainous areas, on the example of Tatra County, Poland	25
Summary	38
ANA VOVK KORŽE	
Razumevanje pojma »ekosistemski pristop«	39
Summary	48
TOMASZ CHABERKO	
Historic train stations in Małopolskie Province during the railroad industry regression	49
Summary	61
DAVOR RUP	
Raba tal kot dejavnik pojavljanja zemeljskih plazov v Sloveniji	63
Summary	73
JANA MITRÍKOVÁ, IVANA MENYHÉRTOVÁ	
Wochenendfremdenverkehr der Einwohner der Stadt Košice in Betracht der neuen Art der Freizeitverbringung in den Vergnügungseinkaufszentren	75
Summary	86
VLADIMIR DROZG, STANKO PELC	
Konceptualne smeri v slovenski geografiji podeželja	87
Summary	100
MARIJAN M. KLEMENČIČ	
Dileme regionalne geografije Slovenije	101
Summary	109
UROŠ HORVAT	
Demografske in socioekonomske značilnosti kmečkih gospodinjstev v naselju Dobrovce na Dravskem polju in njihov vpliv na kmetovanje na vodovarstvenem območju	111
Summary	127
Ocene	
Boštjan Kerbler: Dejavniki nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji (<i>Vladimir Drozg</i>)	129
Navodila za pripravo člankov v Reviji za geografijo	131

PRIMERJALNA ANALIZA SLOVENSКИH IN IZBRANIH TUJIH UČNIH NAČRTOV ZA GEOGRAFIJO NA SPLOŠNEM SEKUNDARNEM NIVOJU IZOBRAŽEVANJA

Eva Konečnik Kotnik

dr., profesorica geografije in zgodovine, asistentka
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: eva.konecnik@uni-mb.si

UDK: 91:373.5.091.2

COBISS: 1.02

Izvleček

Primerjalna analiza slovenskega in izbranih tujih učnih načrtov za geografijo na splošnem sekundarnem nivoju izobraževanja

V prispevku so predstavljeni rezultati primerjalne analize slovenskih učnih načrtov za geografijo v splošni gimnaziji iz let 1998 in 2008 ter izbranih tujih učnih načrtov za geografijo na splošnem sekundarnem nivoju izobraževanja. Kriteriji primerjalne analize so bili: struktura učnih načrtov, zastopanost učnih ciljev glede na globalne usmeritve (vedenje – geografsko znanje, geografske in kroskurikularne spretnosti in sposobnosti, vzgoja) ter izbor in razmestitev geografskih učnih vsebin po vertikali. Med učnimi načrti so razlike pri vseh kriterijih, vendar lahko na primeru slovenskih učnih načrtov zaznamo premike v smeri večje primerljivosti z angleškim učnim načrtom.

Ključne besede

geografija, učni načrt, splošni sekundarni nivo izobraževanja

Abstract

A comparative analysis of Slovenian and selected foreign syllabi for geography at the general secondary level of education

This contribution presents the results of a comparative analysis of Slovenian syllabi of 1998 and 2008 for geography in general secondary school and selected foreign syllabi for geography at the general secondary level of education. The structure of syllabi, the representation of learning objectives in relation to the global orientation (geographical knowledge, geographical and cross-curricular skills and abilities, upbringing), as well as the vertical selection and arrangement of geographical learning content were the criteria for this comparative analysis. There are differences in all the criteria among various syllabi, but in the case of Slovenian syllabi shifts in the direction of greater comparability with the English syllabus can be perceived.

Key words

geography, syllabus, general secondary educational level

1. Uvod, cilji in metodologija prispevka

Namen pričujočega prispevka je predstaviti rezultate primerjalne analize izbranih primerov tujih učnih načrtov za pouk geografije na izobraževalnih nivojih, ki so primerljivi slovenski splošni gimnaziji, ter slovenskih gimnazijskih geografskih učnih načrtov iz let 1998 in 2008. S tem želimo prikazati različne vsebinske in metodološke pristope pri geografskem izobraževanju na splošnem sekundarnem nivoju ter prispevati k razmisleku o strukturi slovenskega učnega načrta za geografijo v splošni gimnaziji.

Za natančno primerjalno analizo smo zbrali finski (National core curriculum for general upper secondary schools, FNBE, ISBN 952-13-1972-0, Vammala 2004) in angleški učni načrt (The National Curriculum attainment targets (stage 3/4). Pri slednjem smo poiskali tudi vzporednice z učnim načrtom ZDA. Izbor finskega učnega načrta je posledica visokih izobraževalnih rezultatov, ki jih dosegajo finski učenci v evropskem in svetovnem merilu. Finska je glede na raziskavo OECD PISA iz leta 2006, ki sicer poteka vsaka tri leta in meri znanje in veščine, ki so potrebne v življenju posameznika in družbe, dosegla najvišje mesto med sedeminpetdesetimi državami (Medmrežje 1). Izbor angleškega učnega načrta je posledica želje, da analiziramo primer učnega načrta za geografijo, ki se bistveno razlikuje od slovenskega učnega načrta za geografijo. Anglosaško govorno področje je bilo namreč glavno središče razvoja »nove geografije« (new geography), posledično so »klasični« regionalni pristop (ki je markantno prisoten v naši šolski geografiji) pri pouku geografije radikalno odpravili. Angleži so močno razvili šolsko »občo geografijo«. (Chorley, Hagget 1967, Rawling idr. 1996, Kunaver 2005, Senegačnik 2005, 144).

2. Rezultati primerjalne analize učnih načrtov

Kriteriji primerjalne analize izbranih učnih načrtov so bili:

- struktura učnih načrtov;
- zastopanost učnih ciljev glede na globalne usmeritve (vedenje – geografsko znanje, geografske in kroskurikularne spretnosti in sposobnosti, vzgoja);
- izbor in razmestitev geografskih učnih vsebin po vertikali.

2.1 Primerjava strukture učnih načrtov

Finski učni načrt je del nacionalnega kurikularnega dokumenta, enako velja za izbrani primer angleškega učnega načrta, medtem ko je slovenski učni načrt samostojen šolski dokument (po *Primerjava šolskih sistemov...* 2006). Obseg predmeta geografija glede na fond obveznih ur je največji v Sloveniji (1. letnik: 2 uri tedensko, 2. letnik: 2 uri tedensko, 3. letnik: 2 uri tedensko in 4. letnik: izbirni predmet), sledi Finska (1. letnik: 2 uri tedensko, 2. letnik: 2 uri tedensko, 3. letnik: izbirni predmet) in nazadnje Velika Britanija, kjer je geografija obvezni sestavni del splošnoizobraževalnega predmetnika v: KS1: pet do sedemletni učenci imajo 50 minut geografije na teden; KS2: sedem do enajstletni učenci imajo 55 minut geografije na teden in KS3: enajst do štirinajstletni učenci imajo 75 minut geografije na teden. V KS4 (štirinajst do šestnajstletni učenci) in v nivoju, ki vključuje šestnajst do devetnajstletne učence je geografija izbirni predmet, ki ga usmerjajo splošni kriteriji (GCSE Criteria for Geography in A/AS Subject Criteria for Geography), »specifikacije učnega načrta« pa izdelajo izpitne komisije (Rawling 2005). Zaradi navedenega smo pri primerjavi upoštevali angleški učni načrt za

najvišjo stopnjo obveznega geografskega izobraževanja. Razlike so tudi v splošni strukturi obravnavanih učnih načrtov, ki je razvidna v Preglednici 1.

Preglednica 1: Primerjava strukture finskega, angleškega in slovenskih učnih načrtov za geografijo.

FINSKI UČNI NAČRT	ANGLEŠKI UČNI NAČRT	SLOVENSKI UČNI NAČRT - 1998	SLOVENSKI UČNI NAČRT - 2008
<i>Na petih straneh:</i> 1. Kratek opis predmeta. 2. Splošni cilji pouka geografije. 3. Ocenjevalni poudarki. 4. Natančnejša opredelitev ciljev in vodilnih vsebin po letnikih oz. po večjih tematskih sklopih.	<i>Na sedmih straneh:</i> 1. Kratek opis in pomen predmeta. 2. Pričakovano znanje, veščine in razumevanje (z medpredmetno navezavo). 3. Širina študija (z medpredmetno navezavo). 4. 150 toponimov (z medpredmetno navezavo). 5. Doseganje ciljev na 9 nivojih (od osnovnega do izjemnega).	<i>Na petdesetih straneh:</i> 1. Opredelitev predmeta geografija. 2. Predmetni katalog znanj: 2.1 Cilji predmeta 2.1.1 Splošni cilji pouka 2.1.2 Razporeditev vsebin 2.1.3 Operativni cilji, standardi znanj, medpredmetne povezave in pojmi 3. Specialnodidaktična navodila in priporočila. 4. Obvezni načini preverjanja in ocenjevanja znanja.	<i>Na petdesetih straneh:</i> 1. Opredelitev predmeta. 2. Splošni cilji/kompetence 3. Cilji in vsebine 4. Pričakovani dosežki/rezultati 5. Medpredmetne povezave 6. Didaktična priporočila 7. Vrednotenje dosežkov 8. Materialni pogoji za izvedbo pouka 9. Znanja izvajalcev

Vir: Prirejeno in dopolnjeno po *Primerjava šolskih sistemov ...* 2006, Učni načrt za geografijo v splošni, klasični in ekonomski gimnaziji 2008.

V Preglednici 1 lahko vidimo, da je slovenski učni načrt v obeh različicah (1998 in 2008) bistveno bolj obsežen kot sta finski in angleški učni načrt. Najmanj obsežen je **finski učni načrt**. Le-ta vsebuje kratek opis predmeta (1/3 strani), zapis osmih splošnih ciljev pouka geografije, ki naj bi jih dosegli učenci, v sedmih vrsticah glavne vsebinske poudarke pri ocenjevanju ter podrobnejšo opredelitev učnih ciljev (povprečno sedem učnih ciljev na tematski sklop) in glavnih vsebin po štirih večjih tematskih sklopih.

Tudi **oba slovenska učna načrta** vsebujeta opredelitev predmeta, ki je v primerjavi z obema tujima učnima načrtoma obsežnejša (približno ena stran). Oba slovenska učna načrta vsebujeta navedbo splošnih ciljev predmeta. Učni načrt iz leta 1998 vsebuje štirinajst splošnih ciljev, medtem, ko je v učnem načrtu iz leta 2008 prišlo na področju definiranja splošnih ciljev do večjih sprememb. Na približno treh straneh so definirani splošni cilji predmeta, ki so razdeljeni na cilje spoznavnega področja, cilje, vezane na razumevanje prostora, cilje, vezane na znanje in razumevanje geografskih struktur, procesov in odnosov, cilje, povezane z uporabo znanja in veščin ter vzgojne cilje (vseh navedenih splošnih ciljev je 57). Poleg opisanih skupin splošnih ciljev je v učnem načrtu navedenih enajst skupin ključnih kompetenc, ki jih lahko razvijamo pri pouku geografije. Definiranih je 75 kompetenc. Z navedbo splošnih ciljev po skupinah in navedbo kompetenc se slovenski učni načrt bliža angleškemu učnemu načrtu.

Slovenska učna načrta, podobno kot finski učni načrt, vključujeta opis načinov preverjanja in ocenjevanja (1998) oz. vrednotenja dosežkov (2008). Poleg tega vsebujeta razporeditev vsebin in operativnih učnih ciljev. Učni načrt iz leta 1998 vsebuje še zapis standardov znanj, medpredmetnih povezav in pojmov. Vsebine so

podrobno razčlenjene glede na ure, in sicer na treh straneh, prav tako so podrobno razčlenjeni operativni učni cilji. Slovenski učni načrt iz leta 2008 za razliko od predhodnega učnega načrta ločuje cilje, ki se navezujejo na splošna znanja (namenjena vsem dijakom) in posebna (dodatna, poglobljena) znanja. Predhodni učni načrt je imel pri vsakem učnem cilju označen zahtevnostni nivo (trije zahtevnostni nivoji). Učni načrt iz leta 2008 za razliko od predhodnega učnega načrta po posameznih vsebinskih sklopih izpostavlja priporočene dejavnosti dijakov (te so bile značilnost učnega načrta za geografijo v usmerjenem izobraževanju iz leta 1979). Za razliko od predhodnega učnega načrta so v učnem načrtu iz leta 2008 navedeni cilji terenskega dela in dodatne izbirne vsebine. S posebnima poglavjema pričakovanih dosežkov in medpredmetnih povezav se je slovenski učni načrt iz leta 2008 ponovno približal angleškemu učnemu načrtu. Materialni pogoji za izvedbo pouka geografije in znanja izvajalcev v slovenskem učnem načrtu iz leta 2008 izstopajo v primerjavi s preostalimi učnimi načrti, medtem ko so didaktična priporočila značilna tako za slovenske kot finski učni načrt.

Preglednica 2: Število učnih ciljev v slovenskih učnih načrtih za geografijo v splošni gimnaziji iz let 1998 in 2008 po letnikih.

LETNIK / VSEBINSKI SKLOP	ŠTEVILO OPERATIVNIH UČNIH CILJEV - 1998	ŠTEVILO OPERATIVNIH UČNIH CILJEV - 2008
1. Obča geografija.	121	96 (od tega 18 ciljev posebnih znanj)
2. Regionalna geografija sveta.	67	56 (od tega 12 ciljev posebnih znanj)
3. Regionalna geografija Evrope.	81	85 (od tega 10 ciljev posebnih znanj)
3. Regionalna geografija Slovenije, obvezni del.	68	77 (od tega 16 ciljev posebnih znanj)
4. Regionalna geografija Slovenije, izbirni del.	52	64 (od tega 3 cilji posebnih znanj)
4. Terensko delo	/	20
Skupaj	389	398

Vir: Učni načrt za geografijo v splošni gimnaziji 1998, Učni načrt za geografijo v splošni gimnaziji 2008.

Iz Preglednice 2 lahko vidimo, da se količina ciljev v novem učnem načrtu za geografijo v slovenski splošni gimnaziji ni zmanjšala, temveč se je v skupnem seštevku povečala glede na predhodni učni načrt.

Angleški učni načrt poleg kratkega opisa predmeta vključuje zapis učnih ciljev v petih sklopih. Na začetku je opredeljen le en globalni (splošni) cilj predmeta. Učni cilji so oblikovani v sklope glede na njihov vodilni namen, ki je lahko:

- razumevanje geografskih vsebin;
- razumevanje geografskih (in tudi splošnih) veščin;
- razumevanje prostora (pokrajin);
- razumevanje geografskih struktur in procesov;
- razumevanje okoljskih sprememb in trajnostnega razvoja.

V posameznem sklopu je od 2 do 7 splošno zasnovanih učnih ciljev. Pričakovani dosežki učencev so opredeljeni na osmih in več ravneh. Posamezna raven je definirana s 7 do 12 cilji, ki zajamejo vse prej naštetе kategorije ciljev. Npr. raven

5/6 v povprečju dosegajo učenci pri starosti 14 let, raven 7 učenci pri starosti 14 ali 15 let; izjemni dosežki učencev so višji kot raven 8 in se ugotavljajo ob zaključku četrte stopnje, ko se konča pouk geografije. V primerih večine rubrik angleškega učnega načrta so zelo poudarjene medpredmetne povezave (prirejeno po Polšak 2006).

2.2 Primerjava zastopanosti učnih ciljev glede na globalne usmeritve (vedenje – geografsko znanje, geografske in kroskurikularne spretnosti in sposobnosti, vzgoja)

Finski in angleški učni načrt imata procesno strategijo zapisa učnih ciljev. Učni cilji so široko zasnovani, s tem da poudarjajo spretnosti, veščine, sposobnosti (to je predvsem načine, poti uporabljanja znanja), lahko bi rekli tudi geografske in kroskurikularne spretnosti in sposobnosti ter v manjši meri deklarativna znanja. Število učnih ciljev v obeh navedenih učnih načrtih je bistveno nižje kot v slovenskem učnem načrtu. Za slovenski učni načrt iz leta 1998 je značilna učnociljna zasnova, kjer osnovno ogrodje učnega načrta predstavljajo učni cilji, ki so zelo navezani na vsebino. Zasnova učnega cilja neposredno temelji na vsebini oz. ima jasno vsebinsko sporočilo.

Preglednica 3: Primeri učnih ciljev iz obveznega dela finskega učnega načrta za geografijo.

MODRI PLANET:
• učenci so sposobni uporabljati temeljne koncepte fizične geografije; • učenci razumejo pojave, ki izhajajo iz planetarne narave Zemlje; • učenci so sposobni opisati strukture in funkcije atmosfere, hidrosfere in litosfere; • učenci razumejo, kako in zakaj se spreminjajo oblike pokrajine ter kako interpretirati strukture, izvor in razvoj naravnih oblik z uporabo podob in kart; • učenci razumejo conalnost žive in nežive narave na Zemlji; • vedo, kako uporabljati fizičnogeografske informacije, ki so jih pridobili, lokalno in globalno.
SKUPNI SVET:
• učenci vedo, kako uporabljati koncepte kulturne geografije in interpretirati pojave in strukture, vezane na človeško aktivnost, kako smiselno uporabljati teorije in modele kulturne geografije; • učenci so seznanjeni z drugačnimi kulturami in so sposobni ovrednotiti faktorje, ki <u>so prispevali k njihovemu razvoju</u>; • učenci so sposobni analizirati populacijske trende in naselbinske karakteristike v različnih regijah sveta ter vzroke in posledice urbanizacije; • učenci so sposobni ovrednotiti vpliv naravnih virov in okolja na človeško aktivnost v različnih regijah in <u>razumeti pomen ekološkega in trajnostnega gospodarskega razvoja</u>; • učenci so seznanjeni s <u>cilji regionalnega planiranja in njegovimi sredstvi vpliva</u>; • učenci <u>so seznanjeni z različnimi manifestacijami razvojnih razlik</u>; • učenci so sposobni vrednotiti <u>kakovost življenja</u>, stanje okolja in kulturno in socialno uravnoteženega razvoja danes in v prihodnosti v različnih regijah sveta.

Opomba: S poudarjenim tiskom so označeni nekateri »procesni« poudarki oz. spretnosti, veščine in sposobnosti; podčrtani so primeri učnih ciljev vzgojnega značaja.

Vir: National core curriculum for general upper secondary schools 2003–2004, 143–144.

Opazimo lahko, da ima več učnih ciljev procesni značaj. Poudarjajo razvijanje spretnosti, veščin in sposobnosti.

V primerjavi s finskim učnim načrtom so procesni poudarki razvijanja kroskurikularnih pretnosti v angleškem učnem načrtu za najvišjo stopnjo obveznega geografskega izobraževanja očitnejši. Geografska vsebina je dejansko orodje, ki ga mora učenec uporabljati na občin, splošnih, kroskurikularnih primerih. Na stopnjah, kjer je geografija izbirni predmet (KS4 in višja stopnja) so poudarki geografskih

kriterijev znanja (GCSE in A/AS) prav tako na razvijanju geografskega raziskovanja in spretnosti ter na ravnovesju med fizično, družbeno in okoljsko geografijo, na seriji prostorov in stopenj – od lokalnih do globalnih, na prostorskih, okoljskih izhodiščih in na prispevku k trajnostnemu razvoju. (Rawling 2005, 5).

Preglednica 4: Primeri učnih ciljev iz sekundarnega dela angleškega učnega načrta za geografijo.

Geografsko razumevanje in veščine, povezane z razumevanjem. Učenci morajo:
• postavljati geografska vprašanja in prepoznavati probleme; • predlagati primerno zaporedje raziskave; • zbirati, beležiti in predstaviti dokazno gradivo; • analizirati in oceniti podatke in opisati ter razložiti podatke; • <u>ceniti vrednote in stališča drugih ljudi</u> in kakšen vpliv imajo na sodobno socialno, okoljsko, ekonomsko in politično rešitev ter <u>razjasniti in razvijati svoje lastne vrednote in stališča</u> glede teh problemov; • <u>ustrezno se izražati</u> glede na nalogo in ljudi; • uporabljati razširjeno geografsko besedišče; • selekcionirati in uporabiti primerne tehnike pri izvajanju dela na terenu ter uporabljati instrumente; • uporabljati atlase, globuse, načrte, zemljevide različnih meril; • pravilno izbrati in uporabiti sekundarne vire; • risati načrte in zemljevide različnih meril, poznati topografske znake, legende in merila ter izbrati in uporabiti pravilne grafične in IKT tehnike; • <u>komunicirati</u> glede na namen; • <u>odločati se</u> ustrezno problemu.
Znanje in razumevanje prostora. Učenci morajo:
• opisati lokacijo prostora, ki ga preučujejo, lokacijo krajev iz časopisa in pomembnejše lokacije; • opisati izbrano območje glede na nacionalno, internacionalno in globalno povezavo; • opisati in razložiti fizične in družbene značilnosti, ki dajejo pečat posameznemu območju oz. po katerih se pokrajine med seboj razlikujejo; • razložiti, kako in zakaj se pokrajine spreminjajo in kakšne so posledice tega; • razložiti, kako se kraji medsebojno povezujejo in <u>raziskovati globalno pripadnost</u>.
Poznavanje in razumevanje vzorcev in procesov. Učenci morajo:
• opisati in razložiti naravne in družbene značilnosti ter jih povezati s tipom pokrajine; • prepoznati, opisati in razložiti fizične in družbene procese ter njihov vpliv na pokrajino in okolje.
Poznavanje okoljskih sprememb in trajnostnega razvoja. Učenci morajo:
• opisati in razložiti okoljske spremembe in <u>poznati različne načine ravnanja z okoljem, obnove pokrajine;</u> • raziskovati idejo trajnostnega razvoja in <u>prepoznati njegov vpliv</u> na ljudi in pokrajino.

Opomba: S poudarjenim tiskom so označeni nekateri »procesni« poudarki oz. spretnosti, veščine in sposobnosti; podčrtani so primeri učnih ciljev vzgojnega značaja.

Vir: Petek 2003, 26–29; Polšak 2006, 1–3.

Zapisu učnih ciljev v angleškem učnem načrtu so podobni ameriški nacionalni geografski standardi (Bednarz 1994, po Popit 2002, 9–10), kar zaradi zgodovinske kulturne in gospodarske povezanosti obeh prostorov ni presenetljivo. Podobnosti so predvsem v definiranju tematskih, občin sklopov spretnosti, sposobnosti in znanja. Pri tem velja omeniti, da so angleški sklopi bolj splošno (lahko bi rekli tudi kroskurikularno) naravnani kot ameriški, saj ameriški po osnovnem poimenovanju in definiciji pomena posameznega sklopa, ki sledi poimenovanju le-tega, močneje sidrajo v geografiji kot znanosti oz v vsebini geografije. Pri natančnejši opredelitvi standardov lahko opazimo, da je okoli 38 % ameriških standardov definiranih tako, da poudarjajo deklarativno znanje; velik poudarek je na oblikovanju spoznanj in razumevanju vzorcev, modelov, sistemov in procesov. Pomembno težišče ameriških

standardov (28 %) je v aplikativni naravnosti, ki jo eden od sklopov še posebej izpostavlja oz. v razvijanju spretnosti in sposobnosti. Zanimivi so tudi v nekaterih standardih izraženi osebni pristopi. Če ponazorimo s primeri:

Geografsko poučena oseba pozna in razume:

- kako kultura in izkušnje vplivajo na človekovo videnje pokrajin in regij;
- kako sile sodelovanja in konfliktov med ljudmi vplivajo na delitev in nadzor nad Zemljinim površjem (Bednarz 1994, po Popit 2002, 9–10).

V navedenih primerih bi lahko prepoznali vzgojne momente oz. momente, vezane na razvoj vrednot. Regionalno geografsko težišče je močnejše v ameriških nacionalnih standardih kot v angleških, čeprav iz navedbe standardov ni jasno razvidno, koliko in kako točno naj bi geografsko poučeni poznal regije – so pa v sklopu, ki je namenjen pokrajinam in regijam, jasno zajete teoretske podlage regionalizacije (Bednarz 1994, po Popit 2002, 9–10).

V primerih finskega in angleškega učnega načrta so vzgojni cilji vezani na vrednotenje odnosa do naravnega okolja in urejanja le-tega. V angleškem učnem načrtu je vzgojna komponenta zajeta v več učnih ciljih v primerjavi s finskim učnim načrtom. Ob že navedenih gre za načine komuniciranja glede na problem in situacije, za načine odločanja glede na problem, za razumevanje medsebojnega povezovanja in globalne pripadnosti ter upoštevanja stališč in vrednot ljudi.

Preglednica 5: Nekateri primeri učnih ciljev iz slovenskega učnega načrta za geografijo iz leta 1998 (obča, fizična geografija – Površje Zemlje).

Učenec:

– našteje in opiše zunanje sile in preoblikovalne procese ob primerih v Sloveniji ali svetu;
– opiše preoblikovalne procese v domačem okolju in jih ovrednoti s stališča človeka ;
– navede in razloži dejavnike v procesu razvoja rečnega reliefa;
– s pomočjo skic oziroma slikovnega gradiva (iz Slovenije, Evrope ali sveta) opiše reliefne oblike v
– imenuje dejavnike, pomembne za razvoj ledeniškega reliefa;
– pojasni procese in posledice poledenitve;
– ob ustreznem slikovnem gradivu iz Slovenije ali sveta prepozna , imenuje in opiše erozijske in
– razloži in locira območja poledenitve po svetu;
– ovrednoti pomen ledeniškega reliefa za človekovo dejavnost;
– razlikuje pojma Kras in kras;
– našteje in opiše značilnosti kraških pojavov;
– ob primerih iz Slovenije pojasni pomen krasa in pomen varovanja krasa za človeka;
– našteje in opiše posebne vrste krasa in dejavnike za njihov razvoj;
– ob slikah prepozna , imenuje in opiše posamezne površinske in podzemeljske kraške oblike in
– pojasni dejavnike, ki vplivajo na nastanek eolskega reliefa;
– ob ustreznem slikovnem gradivu prepozna , imenuje in opiše reliefne oblike eolskega površja in
– ob primerih iz Slovenije ali sveta našteje in razloži procese preoblikovanja obal;
– ob ustreznem slikovnem gradivu prepozna , imenuje in opiše tip obale v Sloveniji in svetu;
– ovrednoti pomen tipa obale za poselitev, promet, turizem .

Opomba: S poudarjenim tiskom so označeni nekateri »procesni« poudarki oz. spretnosti, veščine in sposobnosti; podčrtani so primeri učnih ciljev vzgojnega značaja.

Vir: Učni načrt za geografijo v splošni gimnaziji 1998, 9–11.

Opazimo lahko, da je število procesnih učnih ciljev manjše od števila učnih ciljev deklarativnega značaja. Dodati je potrebno, da lahko nekatere učne cilje (poudarjeni

tisk), ki zahtevajo uporabo znanja oz. spretnosti in sposobnosti, predvsem na nivoju vrednotenja, dosežemo tudi po spominski poti oz. v smislu deklarativnega znanja (npr. naučeno vrednotenje tipov reliefa za poselitev, promet, turizem). Bolj očitno kot operativni učni cilji vsebujejo procesno in kroskurikularno komponento splošni cilji pouka geografije.

Tudi v slovenskem učnem načrtu za geografijo iz leta 1998 lahko sledimo vzgojnim ciljem, ki pa so v manjšini, kot je pokazala raziskava Vrednotenje učnega načrta za pouk geografije v splošni gimnaziji v Sloveniji z vidikov družbenih potreb, izobraževalnih smernic in geografske znanosti (Konečnik Kotnik 2008). Na primeru zgoraj izbranih učnih ciljev smo tako kot »potencialno vzgojne« podčrtali učne cilje, ki so v bistvu vsebinske narave, vendar preko vsebinskih spoznanj lahko vodijo npr. do zavedanja in spoštovanja naravnega okolja, ni pa nujno. Če namreč učni cilj ni jasno izražen, je velika možnost, da se ne bo razumelo njegovih morebitnih subtilnih sporočil. Enake ugotovitve veljajo v primeru vzgojnih ciljev slovenskega učnega načrta iz leta 2008 – Preglednica 6.

Preglednica 6: Nekateri primeri učnih ciljev iz slovenskega učnega načrta za geografijo iz leta 2008 (obča, fizična geografija – Površje Zemlje).

Učenci:

– pridobivajo veščine za prepoznavanje značilnih preoblikovalnih procesov v pokrajini;
– na slikovnem gradivu in v naravi prepoznajo reliefne oblike (tako površinske kot podzemne, prisojno in osojno stran, tipe erozije, denudacije in posledice drugih zunanjih dejavnikov);
– razložijo najpomembnejše dejavnike za razvoj ledeniškega površja;
– pojasnijo procese in posledice poledenitev;
– pokažejo območja poledenitev po svetu;
– opišejo dejavnike procesa razvoja rečnega reliefa;
– razložijo nastanek površinskih oblik v različnih delih rečnega toka in oblik ledeniškega površja ter se naučijo sklepati na njihov vpliv na človekovo dejavnost;
– spoznajo temeljne dejavnike nastajanja krasa in pojasnijo nastanek značilnih pojavov;
– z opazovanjem ločijo kraško pokrajino od nekraške in utemeljijo izbiro;
– ob slikovnem gradivu ali na terenu prepoznajo in opišejo površinske in podzemne kraške oblike in jih vrednotijo za gospodarsko izrabo;
– ob ustreznem gradivu prepoznajo oblike eolskega površja in razložijo njihov nastanek;
– opišejo nastanek različnih tipov obal in ob slikah ugotavljajo njihove značilnosti;
– razmišljajo o primernosti različnih morfoloških tipov površja za poselitev, promet in turizem;
– pokažejo pokrajine v pasu trajno zamrznjenih tal.

Opomba: S poudarjenim tiskom so označeni nekateri »procesni« poudarki oz. spretnosti, veščine in sposobnosti; podčrtani so primeri učnih ciljev vzgojnega značaja.

Vir: Učni načrt za geografijo v splošni gimnaziji 2008, 11–12.

Pri primerjavi ciljev za Površje Zemlje v slovenskih učnih načrtih iz let 1998 in 2008 lahko opazimo, da se je v novem učnem načrtu povečal delež procesnih ciljev.

Finski, angleški in slovenski učni načrt iz leta 1998 v svojih različnih delih (bodisi v učnih ciljih ali didaktičnih navodilih) upoštevajo kroskurikularne spretnosti, kot so različne oblike sporazumevanja v maternem jeziku, matematična pismenost, naravoslovna pismenost, digitalna pismenost, vsaj nekatere osebne in državljanske kompetence in kulturno zavest. Podjetnost je jasneje izražena v finskem in

angleškem učnem načrtu kot v slovenskem. Učenje učenja je zajeto v finskem učnem načrtu in izpuščeno v angleškem in slovenskem učnem načrtu; sporazumevanje v tujem/drugem jeziku pa je upoštevano le v angleškem učnem načrtu. Glede na opažanja slovenske kurikularne komisije za geografijo so kroskurikularne spretnosti in sposobnosti med navedenimi učnimi načrti najslabše zastopane v slovenskem učnem načrtu iz leta 1998 (prirejeno po Primerjava šolskih sistemov ... 2006). Tukaj bi veljalo opozoriti tudi na dilemo slovenskega učnega načrta iz leta 1998, ki izhaja iz zelo podrobne opredelitve operativnih učnih ciljev, ki so najpomembnejši del učnega načrta za učitelja (Lipovšek idr. 2006). Nekatera od didaktičnih navodil ali nekateri poudarki splošnih ciljev, ki so dobri (tudi kroskurikularne in vzgojne narave), se namreč ne »realizirajo« v zapisu operativnih učnih ciljev. Posledica navedenega je lahko, da ni realnega prenosa v prakso (Konečnik Kotnik 2008). Slovenski učni načrt iz leta 2008 posebej poudarja splošne cilje in kompetence, ki pa so prav tako navedene ločeno od ciljev in vsebin pouka geografije.

2.3 Primerjava izbora in razmestitve geografskih vsebin po vertikali

V finskem učnem načrtu so vsebine navedene linearno-koncentrično. Gre za navedbo štirih glavnih vsebinskih sklopov: Modri planet, Skupni svet, Svet tveganj in Regionalne študije. Znotraj glavnih sklopov se nahajajo predlogi poglavij in znotraj vsakega poglavja dva do štiri podpoglavja oz. vsebinske oznake.

Preglednica 7: Modri planet – razporeditev poglavij in podpoglavij v finskem srednješolskem učnem načrtu za geografijo.

GLAVNE VSEBINE	PODPOGLAVJA OZ. VSEBINSKE OZNAKE
Geografsko mišljenje:	1. Kaj je geografija? 2. Geografija – naravoslovna znanost. 3. Geografske izobraževalne vsebine, raziskovalne metode in raziskovalni proces. 4. Spremembe v svetovnem pregledu in razvoj kartografskih prikazovanj.
Planetarna narava Zemlje:	1. Poreklo in osnovna struktura sončevega sistema. 2. Sonce in njegovi efekti na Zemljo. 3. Planetarna gibanja Zemlje in posledice.
Atmosfera v gibanju:	1. Struktura in pomen atmosfere. 2. Vetrovi in njihov izvor; planetarni, regionalni in lokalni vetrovi.
Hidrosfera v gibanju:	1. Vodni cikli v naravi. 2. Pojav in razmestitev padavin. 3. Morska gibanja in njihov pomen.
Vreme in podnebje:	1. Vreme in vremensko napovedovanje. 2. Temperatura in klimatska območja. 3. Klimatske spremembe.
Variabilna topografija Zemlje:	1. Struktura Zemlje. 2. Endogene in eksogene sile – oblikovalke Zemljine površine.
Zemljina vegetacijska območja:	1. Lokacija in opis vegetacijskih območij. 2. Pogoji in učinki človeške aktivnosti znotraj vegetacijskih območij.
Interpretacija naravnih pokrajin s pomočjo zemljevidov in slikovnih podob.	

Vir: National core curriculum for upper secondary schools 2003–2004, 143.

Preglednica 8: Skupni svet – razporeditev poglavij in podpoglavij v finskem srednješolskem učnem načrtu za geografijo

GLAVNE VSEBINE	PODPOGLAVJA OZ. VSEBINSKE OZNAKE
Pomen in vloga kulturne geografije:	1. pristopi in perspektive. 2. Geografsko zaznavanje in miselne karte. 3. Prostorsko zaznavanje in regionalna identiteta.
Prebivalstvo in poselitev:	1. Populacijski trendi in rast prebivalstva. 2. Regionalna razporeditev naselij, migracijski trendi in urbanizacija. 3. Kulture in kulturne spremembe, vključno s kulturami manjšin.
Naravni viri:	1. Klasifikacija in oskrba.
Primarna produkcija in okolje:	1. Proizvodnja in oskrba s hrano, trajnostno kmetijstvo in ribištvo. 2. Različne oblike kmetijstva. 3. Gozdovi kot naravni vir in trajnostno gozdarstvo.
Industrija in energija:	1. Surovine in energetski viri. 2. Lokacije industrije. 3. Principi trajnostne industrije in energetske ekonomije.
Mobilnost in medsebojno vplivanje:	1. Transportni sistemi. 2. Turizem in njegov pomen v različnih regijah. 3. Svetovna trgovina. 4. Razsežnost regij – geografska razširjenost.
Regionalna struktura človeške aktivnosti:	1. Centri in periferija. 2. Raba Zemlje in ruralna in urbana območja. 3. Centri in vplivna območja. 4. Interpretacija kulturne pokrajine s pomočjo kartografskih in slikovnih prikazov.
Nadzorovanje razvoja in trajnostni razvoj:	1. Regionalno planiranje in principi participialnega planiranja. 2. Razlike v razvoju na različnih geografskih ravneh. 3. Mednarodno sodelovanje. 4. Globalizacija.

Vir: National core curriculum for upper secondary schools 2003–2004, 144, 145.

Preglednica 9: Svet tveganj – razporeditev poglavij in podpoglavij v finskem srednješkolskem učnem načrtu za geografijo

GLAVNE VSEBINE	PODPOGLAVJA OZ. VSEBINSKE OZNAKE
Geografija tveganj, klasifikacija in pomen tveganj	
Naravna tveganja in območja tveganj:	1. Naravne nesreče (endogena tveganja, nevihte, poplave, suša in biološka tveganja. 2. Razvoj naravnih nesreč.
Okoljska tveganja in območja tveganja kot posledica soodvisnosti med človekom in naravo:	1. Tveganja, povezana z izkoriščanjem naravnih virov: energetski viri in poraba energetskih virov, razpoložljivost pitne vode, erozija in dezertifikacija, klimatske spremembe, onesnaževanje in zmanjševanje biodiverzitete. 2. Priložnosti za preprečevanje in zmanjšanje okoljskih tveganj s sredstvi trajnostnega razvoja.
Človeška tveganja in območja tveganj:	1. Populacijska rast in lakota, urbanizacija, tveganja globalizacije, socialne in politične napetosti, vojne, gibanja beguncev in naraščajoča socialna neenakost. 2. Priložnosti za kontroliranje konfliktov.
Tehnološka tveganja	

Vir: National core curriculum for upper secondary schools 2003–2004, 145, 146.

Preglednica 10: Regionalne študije – razporeditev poglavij in podpoglavij v finskem srednješkolskem učnem načrtu za geografijo

GLAVNE VSEBINE	PODPOGLAVJA OZ. VSEBINSKE OZNAKE
Osnove kartografije in geografskih virov:	1. Terenska opazovanja, anketiranje in intervjuji. 2. Karte, legende, kartografske projekcije in tipi kart, aerofotografije in satelitski posnetki. 3. Numerološki viri in njihova vizualizacija v obliki kart in diagramov. 4. Tiskani pisni viri in digitalni viri (medmrežje, CD-ROMi).
Geografski informacijski sistemi (GIS):	1. Osnove geografskih informacij in njihove aplikacije. 2. Primeri obdelave, interpretacije in vizualizacije geografskih virov na različnih območjih in nivojih uporabe GIS-ov.
Regionalni raziskovalni projekt:	1. Izbor raziskovalnega območja. 2. Zbiranje kartografskega materiala, statističnih podatkov, digitalnega GIS materiala in drugih virov informacij, obdelava in interpretacija materiala in poročilo na terenu. 3. Teme: lokacija izbranega območja kot dela večje geografske enote, velikost območja, naravni pogoji, prebivalstvo in naselbinski vzorci, naravni viri in zemljiška raba, sektorji gospodarstva, promet in storitvene dejavnosti, delitev območja, problemi in razvojne priložnosti območja.

Vir: National core curriculum for upper secondary schools 2003–2004, 146.

Kot je razvidno iz Preglednic 7-10 je v finskem srednješkolskem učnem načrtu za geografijo vsebinski poudarek prvega letnika na obči – fizični geografiji, v drugem letniku je poudarek na obči – družbeni geografiji, v tretjem letniku je vsebinski poudarek na tveganjih, dilemah, problemih sodobnega sveta, v četrtem – izbirnem letniku pa je poudarek na načrtovanju, pripravi in izvedbi konkretnega regionalnogeografskega raziskovalnega projekta.

V slovenskem učnem načrtu so učne vsebine (prav tako kot to velja za finski učni načrt) razporejene linearno-koncentrično oz. spiralno. V prvem letniku je vsebinski poudarek na obči – fizični in družbeni geografiji. V drugem letniku se obravnava regionalna geografija sveta, v tretjem regionalna geografija Evrope in Slovenije ter v četrtem izbirnem letniku regionalna geografija Slovenije, ki se ji priključuje tudi priprava na maturo in terensko delo.

Predstavljeni temelji finske in slovenske vertikalne pouka geografije so precej podobni – to je obča, fizična in družbena geografija, vendar je potrebno poudariti, da je slovenski učni načrt v obravnavanem delu bolj podrobno vsebinsko razčlenjen. Posebej zanimivo je dejstvo, da imajo slovenski učitelji in dijaki za obravnavo vsebinsko bolj razčlenjene učne snovi eno leto časa pri dveh urah geografije tedensko, finski pa za manj vsebinskih poudarkov (glede na učne cilje in vsebine, zapisane v učnih načrtih) dve leti časa ob enakem tedenskem številu ur.

Na probleme časovne obravnave oz. da je premalo časa za obravnavo obče geografije opozarjajo slovenski učitelji geografije v splošnih gimnazijah že dlje časa. Ključen problem slovenskega učnega načrta je bila že v Medvedovem času vsebinska preobsežnost, ki bi jo bilo potrebno odpraviti, da bo možno realizirati procesne poudarke pouka geografije (Medved 1978). V učnem načrtu iz leta 2008 je število ciljev sicer večje kot je v učnem načrtu iz leta 1998, vendar je delež procesnih ciljev višji. Razmerja med obema ter posledičen odraz v časovni obremenitvi bo potrebno še raziskati.

Finski učni načrt ne vsebuje »klasične regionalne geografije«, kot jo poznamo v slovenskem učnem načrtu, temveč po prvem in drugem letniku obče geografije izpostavi svetovna območja tveganj, tako naravnih kot družbenih in kombinacije obojega, kar je uporabno naravnano tematski pristop. Gre za izrazito problemsko obravnavo sodobnega sveta. Tukaj bi sicer lahko potegnili zares grobe vzporednice s slovensko regionalno geografijo sveta v drugem letniku, vendar je ta bistveno manj problemsko in bolj opisno naravnana.

V izbirnem letniku je poudarek finskega učnega načrta tudi na terenskem projektnem raziskovalnem delu ob uporabi geografskih metod zbiranja, obdelave, prikazovanja in interpretiranja pokrajine. »Terenski pristop« finskega izbirnega letnika lahko primerjamo z delom slovenskega četrtega letnika, namenjenega dijakom, ki so se odločili opravljati maturo iz geografije.

Finski učni pristop k terenskemu delu se od slovenskega razlikuje v tem, da mora finski učenec v vseh primerih samostojno pripraviti načrt, izvesti in interpretirati svojo regionalno geografsko raziskavo – gre torej za celovito projektno učno delo, medtem ko slovenski dijak terensko delo predvidoma le izvaja in interpretira po vnaprej ponujenem načrtu. V slovenskem učnem načrtu iz leta 2008 lahko med večino preciziranih terenskih ciljev, zasledimo tudi »projektni cilj«: »dijaki načrtujejo in izvedejo terensko delo, s katerim osvetlijo geografski problem« (Učni načrt za geografijo 2008, 32).

Preglednica 11: Primerjava razporeditve učnih vsebin v finskem, angleškem in slovenskem učnem načrtu za geografijo

FINSKI UČNI NAČRT	ANGLEŠKI UČNI NAČRT	SLOVENSKI UČNI NAČRT 1998, 2008
1. Modri planet. 2. Skupni svet. Izbirno: 3. Svet tveganj. 4. Regionalne študije.	1. Geografsko raziskovanje in veščine. 2. Znanje in razumevanje prostora. 3. Razumevanje prostorskih vzorcev in procesov. 4. Razumevanje okoljskih sprememb in trajnostnega razvoja. Obravnavati je treba 2 izbrani državi in 10 tem (tektonski procesi, geomorfološki procesi, podnebje in vreme, ekosistemi, prebivalstvene spremembe, naselja, gospodarstvo, razvoj, okoljski vplivi, surovine)	1. Obča geografija. 2. Regionalna geografija sveta. 3. Regionalna geografija Evrope. 4. Regionalna geografija Slovenije. Izbirno: 5. Regije Slovenije. 6. Terensko delo. 7. Priprava na maturo. 8. Dodatne izbirne vsebine. (2008)

Vir: Prirejeno po *Primerjava šolskih sistemov...* 2006.

V angleškem učnem načrtu so vsebine obrobne značaja in se ne nadgrajujejo linearno, temveč so vezane na razvijanje veščin in spretnosti. Na najvišjem, sekundarnem nivoju obveznega pouka geografije je potrebno obravnavati deset vsebin, približno polovica je fizično (tektonski procesi, geomorfološki procesi, podnebje in vreme, ekosistemi) in približno polovica družbeno geografskih (prebivalstvene spremembe, naselja, gospodarstvo, razvoj); dve temi združujeta fizično in družbeno geografsko področje, to sta temi okoljski vplivi in surovine. Navedene vsebine je potrebno obravnavati ob konkretnih regionalnih primerih oz. morajo učenci s pomočjo teh vsebin usvojiti razumevanje stanja, sprememb in problemov na lokalni, regionalni, nacionalni, internacionalni in globalni ravni.

Poudarjajo se geografski vzorci in procesi, vpliv ekonomskih, socialnih in okoljskih dejavnikov na sodobne geografske probleme, medsebojna povezanost krajev in okolij. Pomembno mesto ima terensko delo. V zvezi z njim morajo učenci znati postavljati geografska vprašanja, zbirati in analizirati pisno gradivo ter statistične podatke in ustvarjati lastna mnenja. Uporabljajo vrsto geografskih veščin in virov, kot so načrti, atlasi, zemljevidi, satelitski posnetki in IKT.

Ob navedenih občegeografsko zasnovanih temah je potrebno (regionalno-geografsko) obravnavati dve izbrani državi, ki se bistveno razlikujeta v ekonomskem razvoju in regionalnem pogledu, vzrokih in posledicah le tega. Ob tem spoznajo kriterije, po katerih neko državo uvrščamo med bolj ali manj razvite (Petek 2003, 29–32).

Iz primerjave izbora občegeografske vsebine, pri kateri je kot izhodišče postavljen finski učni načrt, lahko vidimo, da vsi trije učni načrti vključujejo fizičnogeografske tematike vreme in podnebje; vodovje; tektonika in geomorfologija ter rastlinstvo. Pri družbenogeografskih tematikah obstaja ujemanje na področju prebivalstva, naselij ter nekaterih gospodarskih dejavnosti človeka in naravnih virov.

Slovenski in finski učni načrt sta si pri razporeditvi občegeografskih tematik precej podobna. Ne ujemata se v treh od šestnajstih občegeografskih vsebinskih sklopov. Slovenski učni načrt posebej predvideva tudi obravnavo prsti in turizma, kar finski ne. Finski učni načrt daje poudarek v posebnem poglavju še interpretaciji naravnih pokrajin s pomočjo zemljevidov in slikovnih podob, kar slovenski učni načrt predvideva znotraj vsebin in ne kot ločeno poglavje.

Finski učni načrt predvideva obravnavo regionalne strukture človeške aktivnosti in trajnostnega razvoja. Približno blizu opredeljevanja regionalne strukture človeške aktivnosti so v slovenskem učnem načrtu iz leta 1998 le lokacijski dejavniki, medtem ko je trajnostni razvoj izpuščen, vključen pa je v učni načrt iz leta 2008.

Preglednica 12: Tematski poudarki pouka geografije na sekundarnem nivoju angleškega izobraževalnega sistema.

TEME (10)	VSEBINSKI POUDARKI ZNOTRAJ POSAMEZNE TEME
Tektonski procesi in njihov vpliv na pokrajino:	1. Kje so tektonske aktivnosti, tektonske plošče? 2. Značilnosti, vzroki in učinki potresov ali vulkanskih izbruhov. 3. Vloga in odziv človeka na naravne katastrofe.
Geomorfološki procesi in njihov vpliv na pokrajino in ljudi:	1. Proces, ki oblikuje pokrajino, tipi kamnin in njihova vloga ter vloga vremena. 2. Vzroki in posledice poplav, plazov in človekov odziv.
Kako in zakaj se vreme in klima razlikujeta:	1. Razlika med vremenom in klimo. 2. Krožni tok vode in elementi, ki pri tem nastopajo. 3. Zakaj sta vreme in klima drugačna skoraj v vsakem kraju?
Ekosistemi in kako fizični in družbeni procesi vplivajo na vegetacijo:	1. Značilnosti in porazdelitev biomov (savana, deževni gozd). 2. Kako so ekosistemi nekega bioma povezani zaradi klime, prsti, človekove aktivnosti?
Poselitev in spremembe:	1. Globalna porazdelitev populacije. 2. Vzroki in posledice spreminjanja populacije v neki regiji in deželi, migracije. 3. Medsebojna povezanost med populacijo in viri.
Značilnosti naselij in njihove spremembe:	1. Vzroki za lokacijo poselitve, rasti naselij in značilnosti tega v posameznih regijah. 2. Zakaj je oskrba z dobrinami in storitvami različna v posameznih naseljih? 3. Zakaj se pojavljajo spremembe funkcij v naseljih in njihov raznolik vpliv na skupine ljudi? 4. Vzorci in spremembe v rabi urbanih območij.
Različna porazdelitev ekonomskih aktivnosti in njenih vplivov:	1. Tipi in klasifikacija ekonomskih aktivnosti. 2. Geografska porazdelitev ene ali več ekonomskih aktivnosti (kmetijstvo, turizem). 3. Kako in zakaj se je porazdelitev ekonomskih aktivnosti spremenila in se spreminja (nove tehnologije) in vplivi na takšne spremembe?
Okoljski problemi:	1. Kako pride do konfliktnih zahtev glede okolja? 2. Kako in zakaj poskušajo planirati in upravljati z okoljem? 3. Vpliv skupnosti na okoljsko planiranje in upravljanje (gradnja rezervarja).
Viri (surovine):	1. Viri in oskrba z viri. 2. Vpliv rabe vira na okolje. 3. Planiranje in upravljanje z viri (manjša poraba energije, raba alternativnih virov).

Vir: Petek 2003, 29–32.

Preglednica 13: Primerjava izbora občegeografskih učnih vsebin v finskem, angleškem in slovenskem učnem načrtu za geografijo.

FINSKI UČNI NAČRT	ANGLEŠKI UČNI NAČRT	SLOVENSKI UČNI NAČRT 1998
Geografsko mišljenje.		Uvod – predmet preučevanja geografije.
Planetarna narava Zemlje.	Kako in zakaj se vreme in klima razlikujeta (vzroki različne klime-klimatski dejavniki)?	Vreme in podnebje (zajeti klimatski dejavniki, tudi ti, ki so pogojeni s planetarno naravo Zemlje).
Atmosfera v gibanju.	Kako in zakaj se vreme in klima razlikujeta (vetrovi)?	Vreme in podnebje (zajeta atmosfera, zračne cirkulacije).
Hidrosfera v gibanju.	Kako in zakaj se vreme in klima razlikujeta (vključuje vodne kroge)? Geomorfološki procesi in njihov vpliv na pokrajino in ljudi (vključuje poplave).	Vodovje in Vreme in podnebje (zračna vlaga, padavine).
Vreme in podnebje.	Kako in zakaj se vreme in klima razlikujeta?	Vreme in podnebje.
Variabilna topografija Zemlje.	Tektonski procesi in njihov vpliv na pokrajino. Geomorfološki procesi in njihov vpliv na pokrajino in ljudi.	Nastanek in zgradba Zemlje. Površje Zemlje.
Zemljina vegetacijska območja.	Ekosistemi in kako fizični in družbeni procesi vplivajo na vegetacijo.	Rastlinstvo.
Interpretacija naravnih pokrajin s pomočjo zemljevidov in slikovnih podob.		
Pomen in vloga kulturne geografije.		Uvod – predmet preučevanja geografije (zajeta tudi družbena geografija).
Prebivalstvo in poselitev.	Poselitev in spremembe. Značilnosti naselij in njihove spremembe.	Prebivalstvo. Naselja.
Naravni viri.	Viri (surovine).	Energetika in industrija (zajeta problematika pridobivanja in izkoriščanja rudnin).
Primarna produkcija in okolje.	Različna porazdelitev ekonomskih aktivnosti in njenih vplivov.	Kmetijstvo.
Industrija in energija.	Različna porazdelitev ekonomskih aktivnosti in njenih vplivov.	Energetika in industrija.
Mobilnost in medsebojno vplivanje.	Različna porazdelitev ekonomskih aktivnosti in njenih vplivov.	Promet.
Regionalna struktura človeške aktivnosti.	Različna porazdelitev ekonomskih aktivnosti in njenih vplivov.	
Nadzorovanje razvoja in trajnostni razvoj.	Okoljski problemi in viri (vpliv na okolje in načrtovanje razvoja).	<i>Trajnostni razvoj (2008)</i>

Opomba: prazni prostori v preglednici pomenijo, da v posameznem učnem načrtu ni posebej zapisana oz. predvidena strnjena obravnava teme iz levega stolpca.

Vir: National core curriculum for upper secondary schools 2003–2004, 143–146; Petek 2003, 29–32, Učni načrt za geografijo v splošni gimnaziji 1998, 4–7.

Slovenski in angleški učni načrt se ne ujemata v štirih od šestnajstih občegeografskih tematik. Poleg teh se različno lotevata tudi »ekonomske geografije«. Slovenski učni načrt navaja posamezne gospodarske dejavnosti, angleški pa ekonomsko geografijo vključuje bolj sintezno s poudarkom na različni razmestitvi ekonomskih aktivnosti in njihovih vplivov. Finski učni načrt kombinira oba pristopa (obravnavo posameznih gospodarskih dejavnosti ter regionalno

strukturo in ekonomske procese). Angleški učni načrt poudarja kot samostojno poglavje okoljske probleme, ki jih slovenski učni načrt vključuje razpršeno v okviru obravnave posameznih gospodarskih dejavnosti oz. drugih vsebinskih sklopov.

Izven obče geografije je ujemanje med obravnavanimi učnimi načrti minimalno ter jih zato ni mogoče tematsko primerjati med seboj. Kot že navedeno, finski »svet tveganj« spomni na vsebino slovenske »regionalne geografije sveta« le v dejstvu, da gre v obeh primerih za obravnavano sveta. Bistvena razlika je v učnem pristopu ter v izboru, razporeditvi in sporočilni vrednosti vsebin. Finski pristop je izrazito problemski, slovenski pa pretežno opisen.

Vsi obravnavani učni načrti predvidevajo terensko delo, vendar na različne metodološke načine (angleški ločeno od predlogov vsebine – poudarjeno znotraj učnih ciljev, finski kot poseben sklop med navajanjem vsebine, slovenski učni načrt iz leta 1998 znotraj različnih vsebinskih sklopov in v maturitetnem katalogu, slovenski učni načrt iz leta 2008 pa s posebnim sklopom ciljev terenskega dela v osnovnem učnem načrtu ter v sklopu ciljev in priporočenih dejavnosti znotraj vsebinskih poglavij).

Zanimive razlike med obravnavanimi učnimi načrti so opazne v metodologiji razvrščanja oz. združevanja vsebin (tako npr. angleški učni načrt vodovje, ki ga slovenski in finski učni načrt obravnavata posebej, vključuje v sklop vreme in podnebje; finski pa npr. samo padavine, ki so pri nas in v angleškem učnem načrtu razumljene kot klimatski element, umešča v sklop vodovja; finski učni načrt vetrove obravnava v sklopu planetarne narave Zemlje, slovenski pa jih obravnava v sklopu vremena in podnebja, finski učni načrt planetarno naravo Zemlje obravnava v posebnem poglavju, angleški in slovenski učni načrt pa jo obravnavata v sklopu klimatskih dejavnikov, finski učni načrt obravnava trajnostni razvoj v posebnem poglavju, angleški pa v okviru obravnave virov ipd.).

Navedeni in podobni primeri so posledice kompleksne narave predmeta geografija in očitno različnih presojanj, katere vsebinske elemente je bolje povezati, da se lažje doseže razumevanje problematike pri učencih. Gre za področje, kjer bi bile zelo smiselne didaktične raziskave oz. ugotavljanja, kako različna povezovanja ključnih vsebinskih elementov vplivajo na doseganje učnih ciljev.

3. Zaključne misli

Na podlagi primerjave finskega in angleškega učnega načrta z zadnjima slovenskima učnima načrtoma (1998, 2008) lahko ugotovimo, da gre razvoj slovenskih učnih načrtov (glede na večjo »kompetenčno naravnost« in definiranje pričakovanih dosežkov v učnem načrtu iz leta 2008) v smeri približevanja angleškemu učnemu načrtu. Posebnost slovenskega učnega načrta ostaja velika količina ciljev, definiranih po vsebinskih sklopih, znotraj katerih pa se v novem učnem načrtu povečuje delež procesnih ciljev. Cilji, razporejeni po vsebinskih sklopih, v novem slovenskem učnem načrtu v večji meri odražajo splošne cilje in kompetence, kar je bilo eno temeljnih neskladij učnega načrta iz leta 1998. Vprašanje realnega vpliva na pouk oz. vprašanje realizacije »kompetenčne naravnosti« učnega načrta ostaja še neznanka, sploh, ker večina ciljev po vsebinskih sklopih še vedno ne jasno odraža vseh splošnih ciljev in kompetenc. Pomembno bo izobraževanje učiteljev pri premoščanju tega prepada ter nadaljnje evalvacije pouka geografije. Vprašljiva ostaja (pre)obsežnost slovenskega učnega načrta. Posebnost slovenskega učnega

načrta, ne glede na leto izdaje, je med drugim prevlada regionalnogeografskega pristopa. V angleškem učnem načrtu je regionalna geografija omejena na primerjavo dveh različnih držav. Tudi v finskem učnem načrtu ni »klasične« regionalne geografije, a je več spoznavanja problemov (tveganj) sodobnega sveta. Pri zelo odmevni raziskavi PISA, dosegajo najvišji nivo učenci, ki znajo identificirati, razložiti in uporabiti znanstveno znanje in znanje o znanosti v kompleksnih življenjskih situacijah. Finska je povprečni nivo trikrat presegla, Velika Britanija in Slovenija pa sta dosegli prav tako višji 2–3 % nivo učencev z najvišjo stopnjo znanja (Medmrežje 2). Ali finski učni načrt morda bolje uravnotežuje tako kroskurikularne spretnosti in sposobnosti s poudarkom na aktualnem življenjskem, problemskem pristopu, kot relativno sistematično vključevanje geografske vsebine?

Literatura

- Chorley, R. J., Hagget, P. 1967: *Frontiers in Geographical Teaching*. London: Methuen & CO Ltd.
- Finish National Boars of Education, 2004. *National core curriculum for upper secondary schools 2003*. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.
- Konečnik Kotnik, E. 2008: Vrednotenje učnega načrta za pouk geografije v splošni gimnaziji v Sloveniji z vidikov družbenih potreb, izobraževalnih smernic in geografske znanosti. Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Kunaver, J. 2005: Uvod, namen in izhodišča. Slovenska šolska geografija s pogledom v prihodnost. Ljubljana: DZS, 6–12.
- Lipovšek, I., Lilek, D., Polšak A. 2006: Rezultati ankete o učnem načrtu oz. katalogu, srednje šole. Delovno gradivo – podpora kurikularne prenovе. Ljubljana: ZRSŠ.
- Medmrežje 1: <http://www.alenkajeraj.sds.si/news/24269> (7. 5. 2008)
- Medmrežje2: http://www.pisa.oecd.org/document/2/0,3343,en_32252351_3223619_1_39718850_1_1_1_1,00.html (7. 5. 2008)
- Medmrežje 3: <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi> (4.5.2006)
- Medved, J. 1978: Koncept geografije kot učnega predmeta v splošno izobraževalnih šolah. *Geografski obzornik*, 25 (1–2), 18–26.
- Petek, J. 2003: Poučevanje geografije v Angliji. Sklepna seminarska naloga. Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Popit, S. 2002: Vrednotenje dodiplomskega izobraževanja učiteljev geografije z vidika njene paradigmatične zgradbe. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Primerjave šolskih sistemov. Delovna podlaga za prenovu učnih načrtov za geografijo v splošni gimnaziji (interno gradivo). 2006. Ljubljana: Kurikularna komisija za geografijo v splošni gimnaziji.
- Rawling, E. M., Daugherty, R. A. 1996: *Geography into the Twenty-first Century*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Rawling, E. 2005: *School Geography and the process of curriculum change*. Aims, Learning and Curriculum, Discussion Paper 4. (<http://www.nuffield14-19review.org.uk/files/documents100-1.pdf>, pridobljeno 20. 7. 2008).
- Senegačnik, J. 2005: Geografija Evrope v šolskih učbenikih evropskih držav. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju. 1979. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Učni načrt. Geografija. Gimnazija: splošna, klasična, ekonomska. 2008.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SLOVENIAN AND SELECTED FOREIGN SYLLABI FOR GEOGRAPHY AT THE GENERAL SECONDARY LEVEL OF EDUCATION

Summary

Based on the comparison of Finnish and English syllabi with the last Slovenian syllabi (1998 and 2008) we may ascertain that Slovenian syllabi (in terms of greater "competitive stance" and the defining of the expected results in the 2008 syllabus) have been developing in the direction of convergence with the English syllabus. The large quantity of goals, defined according to content sets, remains the particularity of the Slovenian syllabus. In the new syllabus the proportion of procedural objectives within those sets is increasing. Objectives, organised by content sets, in the new Slovenian syllabus reflect to a higher extent the general objectives and competencies, which was one of the fundamental disparities of the 1998 syllabus. The question of the real impact on instruction or the question of accomplishment of "competitive stance" of the syllabus remains an unknown quantity, especially since most of the objectives according to content sets still do not clearly reflect all general objectives and competencies. Teacher education will be important for bridging this gap and further evaluation of geography instruction. The (too extensive) amplexness of the Slovenian syllabus remains disputable. A peculiarity of the Slovenian syllabi, regardless of the year of issue, is among others the predominance of the regional-geographical approach. In the English syllabus, the regional geography is confined to a comparison of two different countries. Even in the Finnish syllabus there is no "classical" regional geography, but more learning of the problems (risks) of modern world.

The prominent PISA survey shows that the highest levels are attained by students who can identify, explain and apply scientific knowledge and knowledge of science in complex life situations. Finland has exceeded the average level three times; United Kingdom and Slovenia have also achieved a 2-3% higher level of pupils with the highest degree of knowledge (Medmrežje/Internet 2). Could it be that the Finnish syllabus balances better the cross-curricular skills and abilities with emphasis on real-life, problematic approach, with a relatively systematic integration of geographical content?

SOCIAL, ECONOMIC AND CULTURAL ASPECTS OF TRANSPORTATION ACCESSIBILITY IN MOUNTANIOUS AREAS, ON THE EXAMPLE OF TATRA COUNTY, POLAND

Paweł Kretowicz

M.Sc., Ph.D. student

Institute of Geography and Spatial Management

Jagiellonian University in Cracow

Gronostajowa 730-387, PL – Cracow, Poland

e-mail: p.kretowicz@geo.uj.edu.pl

UDK: 656.1(438-234.372.4)

COBISS: 1.01

Abstract

Social, economic and cultural aspects of transportation accessibility in mountainous areas, on the example of Tatra County, Poland

In this article, spatial variations both in local and regional transportation accessibility are looked at through the lenses of the social, economic and cultural environments of Tatra County. A number of methods are applied in the analysis of daily links, prices and travel time to the county capital. A comparison between local, private carriers and the National Bus Company (PKS) is made to illustrate the ongoing economic processes and their effects in this mountainous region. Also, a relationship between the Podhale, Spisz and Orawa social regions and transportation accessibility is presented as an example of certain cultural determinants of the latter. As such, this study contributes to the understanding of mobility problems in mountainous touristic areas.

Key words

accessibility, mountainous areas, Tatras, transportation services

1. Introduction

There are many factors that affect the accessibility of mountainous areas. In addition to the major role played by the natural environment (land relief in particular), there are social, economic and cultural factors that exert such large influences upon transportation accessibility that they must be taken into account.

A number of previous studies have concerned themselves with the accessibility of particular site types in Poland, such as cities (Sobczyk 1985, Ratajczak 1992, Wendt 2000), rural areas (Taylor 1999), and whole regions, such as Polish provinces (Lijewski 1962, Kozanecka 1995, Kozłowski 2003). Less attention has been paid to the accessibility of mountainous areas, albeit some relevant research has been conducted in the Beskid Śląski (Dziadek 2001, Jeż-Pawlak 2002).

Transportation accessibility in Tatra County affects two groups of people: the local inhabitants and tourists. This first group is densely but unevenly distributed across the county (140 persons/km² in 2008, as compared to 124 persons/km² for all Poland), ranging from 323 persons/km² in the town of Zakopane to 25 persons/km² in Witów, a village mostly located within Tatra National Park. Zakopane is the largest town in the area, with a total population of 26,929 inhabitants. A majority of those present in Tatra County, (especially during the summer and winter months), consists of tourists, the annual number of which reached 2.5 million in 2007. Both inhabitants and tourists create a demand for transportation services, and, in turn, a social aspect of transportation accessibility, as the ease of access for the two groups is a factor in determining standards of living and recreation. Bus routes supplied by the National Bus Company (PKS) and local and regional entrepreneurs answer this demand. The private entrepreneurs mostly use minivans to provide transportation services within Tatra County, with charter buses serving routes that extend throughout Małopolskie Province.

According to B. Górz (2003), the large supply of private transportation in the Tatra Mountain region during the early 1990s, which greatly exceeded the demand, was due to the high unemployment rate in Poland at that time. This surplus gradually overwhelmed Tatra County. As a result, there has been continual competition between the National Bus Company and private entrepreneurs in the area, especially since the late 1990s, when the former began to gradually be privatized. Another reason for this surplus is the poor extent to which the local government can exert control over transportation providers. Under the current laws there are not many ways to deny an applicant a license to render transportation services (Szczerbaciuk 2008).

Finally, cultural aspects of accessibility are connected with the historic region of Podhale. This is the ancient home of the Górale ethnic group, whose traditions, habits and other cultural features affect their transportation decisions. In the same vein, people living in the adjoining regions, the Spisz and Orawa, do not have a strong historical relationship with Zakopane and may not have any desire to travel there.

Many aspects contribute to the disparities in transportation accessibility in this relatively small county. The main goal of this paper is to present how the above-mentioned aspects affect the accessibility of particular villages on the local level, as

well as the accessibility of the town of Zakopane and its surroundings on the regional level.

2. Setting and dataset

Tatra County is located in southern Poland: in fact, it is the southernmost county of Małopolskie Province, and encompasses an area of 472 km², making it the 15th largest of the province's nineteen counties (Central Statistical Office 2008). The county consists of four rural - Biały Dunajec, Bukowina Tatrzańska, Poronin, Kościelisko - and one urban municipality - the town of Zakopane. Each municipality is divided into several villages, all of which are twenty-three in total (Fig 1.). The largest villages are those whose boundaries extend to the Tatra Mountain ridges (e.g. Witów 65 km², Kościelisko 54 km²), while the smallest are located in the north of the county, resting in the mountains' foothills (Gliczarów Górny 3.9 km², Bustryk 4.2 km²).

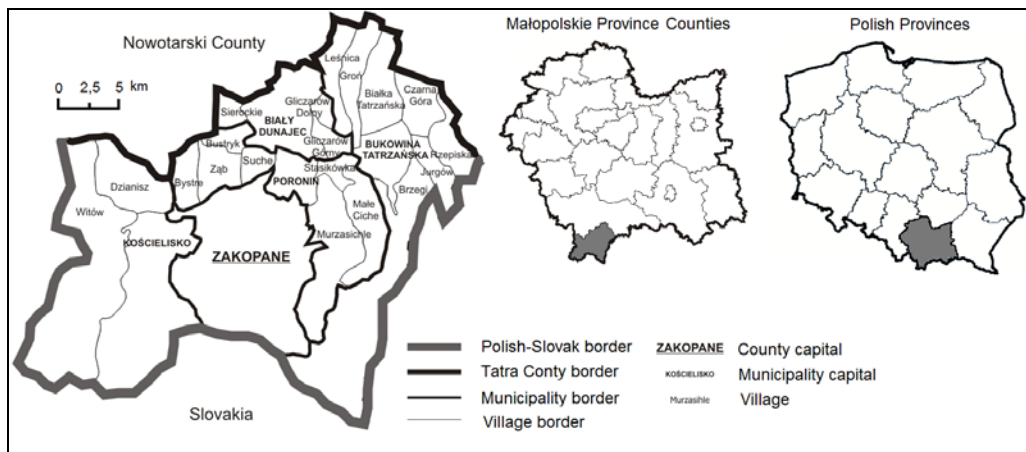

Fig. 1: Location of Tatra County and its administrative divisions in 2008.

Source: author's work based on administrative and touristic maps.

Different forms of infrastructure, particularly roads, are required before transportation can exist in any region. Tatra County contains all road types currently defined by Polish code (article 103 of the Introductory Code of Public Administration Reforms), including: state, regional, county and village roads (Fig. 2). The two most important of these are State Roads no. 7 and 47, together commonly called "Zakopianka" which stretches between Cracow and Zakopane. "Zakopianka" is notorious for heavy traffic, especially during the summer season, which negatively affects travel times.

The only other state road in Tatra County runs through the eastern side and leads to the border crossing in Jurgów. There are significantly more regional roads in the county, which are distributed longitudinally and connect municipality capitals. Road density is a crucial aspect of spatial accessibility, as it determines which means of transportation to particular villages and touristic sites can be utilized, and how often. This density varies from 0.5 km/km² or less (Witów, Brzegi) to 1.6-1.7 km/km² (Zakopane, Gliczarów Górny), with an average of 0.9 km/km² for the whole county.

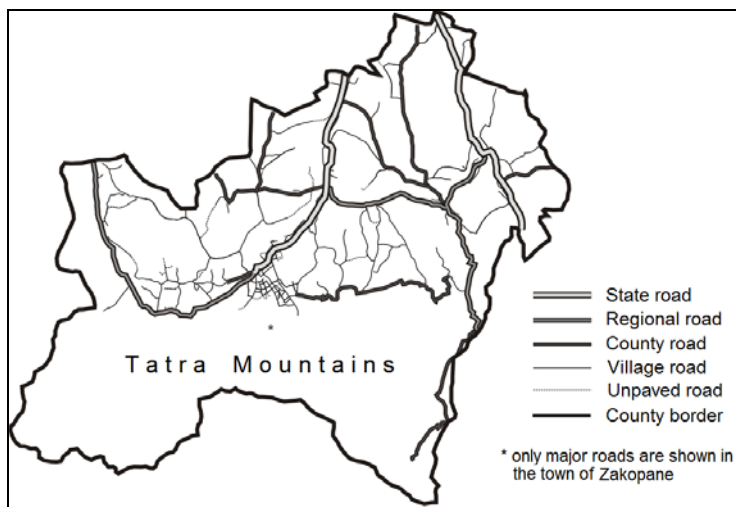

Fig. 2: Road network in Tatra County in 2008.

Source: author's work based on administrative and touristic maps.

Accessibility is sometimes confused with similar notions, namely availability and affordability. In response to this confusion, a number of scientific works have striven to effectively distinguish the terms from each other (Joseph Philips 1984, Guagliardo 2004, Bagheri et al. 2005). For example, Unal et.al (2007) regard both accessibility and availability as spatial in nature, but define availability as the adequacy of the supply inside a region while accessibility is the lack of travel impedances to providers outside the region.

Warakomska (1992) classifies the accessibility of a transportation network as the distance (physical, time, economic, virtual etc.) from a base point to the nearest road that travels to the destination point. In this paper, transportation accessibility is defined to extend beyond just space (e.g. distance, natural barriers) and incorporate social needs and expectations (e.g. low travel time, number of links, frequency of departures, relative expense) and economic issues (e.g. ticket prices, travel costs per km, opportunity costs).

The data used was, in part, extracted from bus timetables collected annually by the Transportation Department of Tatra County in Zakopane. Additional data was retrieved from the websites of the main transportation companies that serve Zakopane. Finally, the National Timetable (www.autobusowyrozkladjazdy.pl) and Regional Bus Station of Cracow (RDA) websites provided data concerning regional bus networks.

3. The Social and Economic Impacts of Accessibility in Tatra County

As they live in one of the most aesthetically attractive places in Poland, the local inhabitants of Tatra County are forced to coexist with the countless tourists who visit the region throughout the year. This situation gives rise to constant conflict, as too many people want to use the both spatially and qualitatively limited resources of the mountains. At the same time, though, locals always look forward to the arrival

of the tourists, as they are an indispensable source of income, using and paying for the many services available in the area. The transportation sector in Tatra County enables tourists to access their desired locations, local people to reach essential services (such as trade, administration, education, health, etc.), and local entrepreneurs to attain a satisfactory income.

3.1. Impact on the Social Environment

A prerequisite to good accessibility is the high availability of transportation links existing in a locality. As soon as convenient transportation services are supplied to an area, those living in that area are provided with the opportunity to travel to other destinations. In Tatra County, equity within the transportation services, especially among the smallest villages, is one of the goals of the local and regional authorities (Tatra County Development Vision 2007-2013, Małopolskie Province Development Plan). A lack of bus services in an area forces those who wish to go to and/or from that area to walk, ride a bike, or buy a car, all actions which deplete their time budgets and monetary supplies.

In addition, any significant distance to the closest transportation services and subsequent lack of choice in provider and link times doubly disadvantages the local inhabitants of poorly served areas (Haynes et al. 2003). In the case of transportation accessibility, the easiest way to measure the lack of choice presented above is to relate it to the frequency of bus departures during the day. This issue is depicted in Figure 3 for both public and private transportation.

Most of Tatra County's villages have excellent access to Zakopane, though there are some without any connections to this county capital at all (Rzepiska, Groń, Leśnica). It is clearly visible that there is a scarcity of public bus transportation, which, due to economic problems and competition, has been in steep decline during last few years.

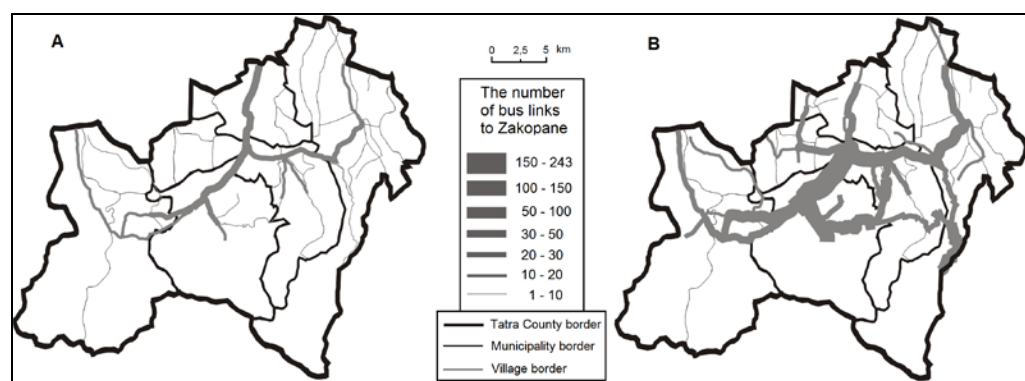

Fig. 3: The number of daily links to Zakopane provided by public (A) and private (B) transportation services in Tatra County in 2008.

Source: author's work based on timetables.

Nowadays, private transportation dominates in Tatra County, with significant advantages over the National Bus Company (PKS) in the number of bus links provided, especially in the south, the most touristically attractive part of the county.

The most diversified choice in transportation services is available to those living in the villages located along "Zakopianka" (Poronin, Biały Dunajec), as well as those adjoining Bukowina Tatrzańska village (Małe Ciche, Białka Tatrzańska). Similarly, those villages famous for their touristic sites, (Brzegi, Kościelisko), have a clear advantage in transportation choices. These situations contrast with areas located in the northern part of the county, where people do not really suffer from immobility (Groń and Leśnica have connections with Nowy Targ, the capital of the adjacent county), but rather from a shortage of bus links (and, subsequently, a lack of choice). As a result, any decrease in the current growth of the local touristic business throughout Tatra County may adversely affect those areas. However, these underserved villages may benefit from tourists who own their own cars, allowing them to stay farther from the mountains, and for a conceivably longer time.

One of the key social determinants of accessibility is the time that people must devote to get to particular places. Tarski (1976) admits that the significance of travel time decreases inversely proportionally to distance and varies according to travel reason – it is much more important in the case of those commuting to work, less important in the case of shopping or school travels, and least important in touristic or business trips. Nonetheless, in the case of tourists, a high travel time may be discouraging and cause people to choose a different place to visit, a decision which mostly concerns one-day excursions. Also, Guzik (2003) notes that any unnecessary travel time is lost time that might potentially be dedicated to other, more valuable activities. As far as travel time to Zakopane is concerned, large spatial disparities can be seen on both the regional and local level. Figure 4 presents the time accessibility of Zakopane, a popular destination point for tourists (regional level) and inhabitants of Tatra County (local level).

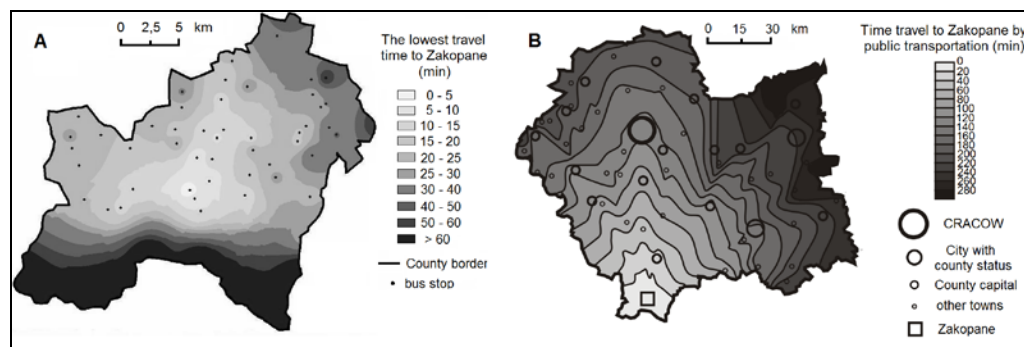

Fig. 4: Time accessibility to the bus station in Zakopane across Tatra County (A) and Małopolskie Province (B) in 2008.

Source: author's work based on the timetables of 47 bus stops in Tatra County (A) and bus station timetables of 58 cities in Małopolskie Province (B).

On the local and regional level, there are huge correlations between the proximity of "Zakopianka" and a low travel time to Zakopane (as compared to congruent straight-line distances of locations farther from the roadway). Within Tatra County, villages located on the northeast edges, namely Czarna Góra, Rzepiska and Jurgów, claim the worst time accessibility to the Zakopane bus station. It takes more than 50 minutes for buses to get to those localities (in good traffic), while the time accessibility of the adjacent village of Brzegi is under 30 minutes. Shorter travel

times are more common in the western parts of the county. This exemplifies the privileged situation of the most attractive touristic sites, where time accessibility is much better.

On the regional level, State Roads No. 7 and 47 ("Zakopianka") extend across the areas with the lowest time travel to Zakopane. It takes only 2 hours to get to Zakopane from Cracow, while from plenty of closer counties the travel times increase. A large longitudinal gap in time accessibility can be seen between the eastern and southwestern parts of Małopolskie Province. Almost all eastern counties lie within 3-3.5 hours or more ride from Zakopane, which is disadvantageous for short-term tourists who would rather choose a different, closer, more accessible place to visit in the Polish Carpathians.

3.2. Impact of the Economic Environment

The economic aspects of accessibility within Tatra County mainly concern transportation service providers, who are divided into public and private sectors. As mentioned above, competition between private entrepreneurs and the National Bus Company (PKS) has forced the latter to give up most of the market and reduce their total number of bus links. Local bus owners have several advantages that have allowed them to out-manuever PKS, such as small scales of activity (usually only one route), and high organizational flexibility, a result of using small minivans, allowing for easy adjustments to the changing situation of the local market. At first, the newly introduced private transportation owners found it hard to coexist with each other, a situation which induced an economic fusion process. As a result, the largest private transportation company in Zakopane now is the Private Transportation Association (ZTP), which serves the most popular touristic sites.

Beyond that initial attraction, the Association offers unified ticket prices and well-organized timetables. Even with the creation of the Private Transportation Association, there are inevitably still flaws within the whole bus system. The main problem, and one which often triggers conflict with the local government, is the tendency of private providers to disregard their timetables and routes, causing chaos within the transportation system of Zakopane. Moreover, a lack of suitable government control exacerbates this problem. In order to counteract this and other shortcomings, several ideas were proposed at the time that Zakopane was being considered as a possible host for the Winter Olympics, such as the introduction of a trolley bus (Albright 1996) or tramline (Antoszyk, Dobiecki 1996) in Zakopane, but to no effect.

At present, there are plans for a tramline in Zakopane, which would adversely affect the private bus sector in the town. As it stands, though, private providers of transportation in Tatra County dominate the market, something that allows them to charge higher rates than PKS. These rates are established annually, with prices set higher during peak tourist seasons and lower during the off-seasons. Figure 5 presents the ticket prices in Tatra County for chosen bus stops of both public and private transportation companies.

Due to the broader area served by private transportation entrepreneurs and lower average travel time, passengers on private buses are charged more for riding when compared with those who use the National Bus Company.

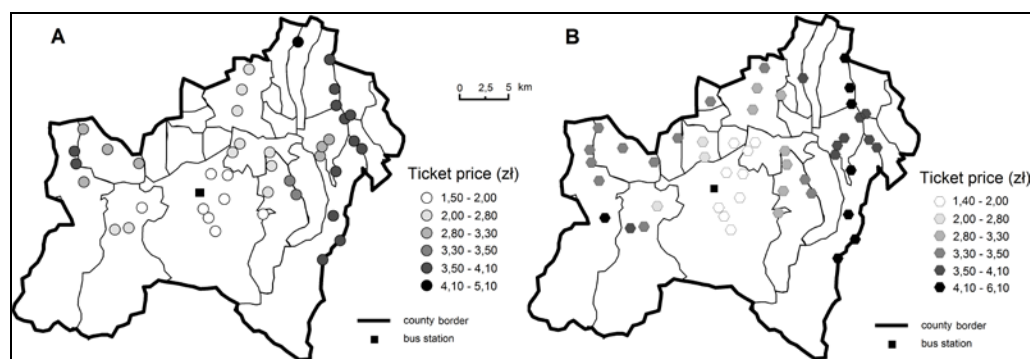

Fig. 5: Ticket prices to Zakopane bus station from bus stops across Tatra County for public (A) and private (B) transportation in 2008.

Source: author's work based on price lists.

The greatest differences are especially prominent on the routes to/from Zakopane to/from the most popular touristic spots in the county. These are located in the southeast and southwest corners of Tatra County, and the price gap between private and public providers can reach up to 2 zł. Generally, bus ticket charges rise gradually in conjunction with the distance from Zakopane, but eastern route prices increase dramatically due to the rough terrain of the area, which makes travel costs higher and, in turn, ticket prices.

Accordingly, those travelling with private entrepreneurs pay more to get to Białka Tatrzańska (a famous ski resort), the southern part of Brzegi (by a popular route to Morskie Oko lake) and the villages of Kościelisko and Witów (where two of the most popular valleys are located). The economic accessibility of Zakopane is high in the villages along the Zakopianka, as well as those located on the Gubałowski Foothill to the north of Zakopane, contrasting with the much lower economic accessibility of the western and eastern parts of the county.

The economic situation of the National Bus Company mentioned above, as affected by the introduction of competition, greatly influences the transportation accessibility of Tatra County. Throughout the entire Małopolskie Province, PKS has many more links to Zakopane than any other carrier. The only route where private transportation dominates is to/from Cracow-Zakopane, the route which plays the most important role as far as regional accessibility is concerned. This issue is presented below (Fig. 6A), as well as the economic accessibility along the Cracow-Zakopane road and rail route (Fig. 6B).

The high number of PKS bus links from Cracow to Zakopane is a result of two main factors. Obviously, the first one is connected directly with Cracow - as Małopolskie Province capital, there is an intense demand for transportation services from the many city dwellers who want to go to the mountains for rest and relaxation. The relatively close proximity of Zakopane draws people to it in hoards, especially during the weekend. The second reason is an accumulation of buses headed toward Zakopane in Cracow, as almost every PKS route goes through it on their way. Therefore, the best accessibility to Tatra County is found in areas within the vicinity of "Zakopianka", especially when most other courses from the west and east enter this road between Rabka and Nowy Targ. Only a few daily links to Zakopane are available in the eastern part of the province, with a total of only ten from Nowy Sącz

and Tarnów, the second and third largest cities in Małopolskie Province. This situation is a result of the economic decline PKS has been going through in the recent years, although it is still the dominant carrier on the regional level. Additionally, intense competition on the main Cracow-Zakopane route between PKS and private companies has stripped away much of PKS' demand.

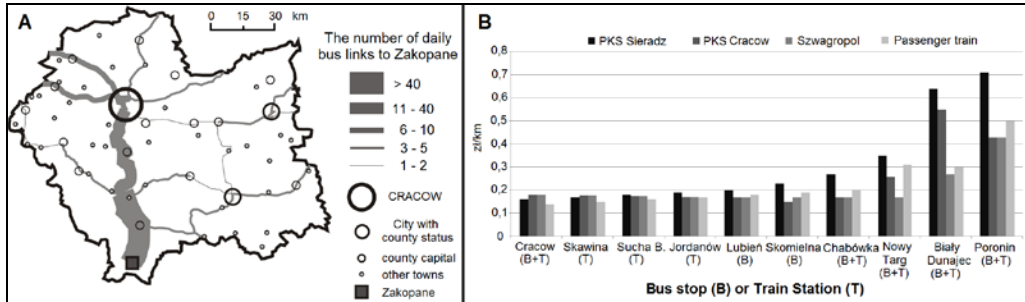

Fig. 6: The number of daily links to and from Zakopane provided by the National Bus Company (PKS) in Małopolskie Province (A), and the average price per kilometer on Cracow-Zakopane routes charged by long-distance PKS, regional PKS, private companies and trains in 2008.

Source: author's work based on www.autobusowyrozkladjazdy.pl, bus and railway price lists.

As far as ticket prices are concerned, there are some disparities between carriers serving the Cracow-Zakopane route. Long-distance PKS, regional PKS, private companies and trains were chosen as part of the ticket-price analysis. The lowest price, (per kilometer), from Cracow is paid by train passengers, but the journey takes a longer time than by bus, as the railway distance is 1/3 longer than the road course. A significant increase in the average price per kilometer takes place at Nowy Targ, most notably in the case of long-distance PKS buses. The lowest increasing trend belongs to private companies, as they have the greatest possibly of collecting more passengers along the way (more bus stops for private companies leads to lower prices). Consequently, economic accessibility is much better from Cracow for train and long-distance buses, with private companies and regional PKS charging more per kilometer from Cracow, while long-distance buses and trains attempt to acquire additional income through passengers who live closer to Zakopane.

4. Cultural Determinants of Transportation Accessibility

Tatra County is not a uniform region as far as local culture is concerned. Although mountains surround the county, which effectively separates the area from others, three different cultural regions exist within contemporary Tatra County. The majority of the county is located within Podhale, with some adjoining villages (on the western and eastern sides) belonging to completely different cultural regions, namely the Orawa and Spisz (both originally part of the Austrian Empire before 1918). Tatra County is inhabited by the Górale, a close-knit ethnic community who strive to maintain their traditions and habits. Widespread commercialization of their image for the amusement of tourists is a serious problem for their survival as an ethnic group. Interesting relationships between the Górale, as well as other indigenous peoples, and their land in Tatra County can be seen upon examination of the bus links in their areas. Namely, a set of motivations inherited within different cultural regions result in either transportation demands existing in particular villages

or a lack of one in places where people do not feel a connection with Zakopane. A comparison of bus links, provided by PKS and local entrepreneurs, and cultural regions in Tatra County is shown in Figure 7.

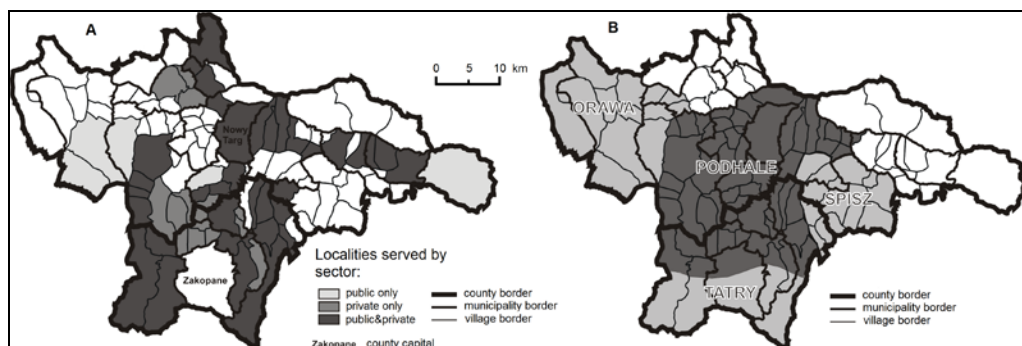

Fig. 7: The villages with a direct link to Zakopane provided by public and/or private transportation in 2008 (A) and cultural regions (B) of Tatra and Nowy Targ Counties.

Source: author's work based on bus timetables (A) and Tylkowa (2000).

Though most of the villages adjoining Tatra County on the west side are served by at least one carrier, only one village in the east side of the county has bus links to Zakopane. More than half of the villages that comprise Podhale have direct bus connections to Zakopane.

The only exceptions are those which lie closer and have very good accessibility to Nowy Targ, the capital of the adjacent county. It is interesting to note the range of private transportation activity, as none serve the Spisz and Orawa regions, but do stop in some villages in the county's north. Practically no bus links exist from Spisz and Orawa villages to Zakopane, except some PKS buses in route to Chyżne, the busiest border crossing in the region. The Podhale region is well-served by both public and private transportation, while the Spisz and Orawa regions mainly have links to Nowy Targ. It is important to mention that a few villages located to the west of Tatra County were part of Tatra County before 1990, something which is one of a few historical factors determining bus links in the region. Consequently, both cultural values and history have greatly contributed in the shaping of Tatra County's contemporary transportation system and crystallization of transportation accessibility on the local level.

5. Conclusions

It has been shown that the transportation services and accessibility of Tatra County both affect and are affected by social, economic and cultural issues. Because there are many spatial actors, (local inhabitants, tourists, and entrepreneurs), dependent upon good transportation accessibility in this area, the main tasks of authorities are to: provide as equitable as possible accessibility to human services, stimulate local business growth and attract tourists to the county. Of course, every action must be congruent with environmental protection laws and sustainable development. None of these goals can be achieved without considering the social, economic and cultural elements of accessibility.

First, a crucial matter is the equitable provision of transportation services. A large spatial polarization can be seen in Tatra County in the many villages where the number of links to Zakopane greatly exceeds the local needs, whereas others have no such connection. On the regional level, the population living along "Zakopianka" has much better accessibility to Zakopane than those living in the distant, eastern part of Małopolskie Province. These disparities clearly show the need to lighten the number of routes on "Zakopianka" and distribute those buses to underserved areas, which would spread routes more evenly across the county.

Second, people living in many areas served by local or regional transportation do not have much choice as to the number of daily bus links to Zakopane. With the scarcity of these connections, especially in the eastern part of Małopolskie Province, tourists may not be interested in visiting Zakopane for short-term excursions.

Third is the social issue of travel time. As in the first two points, the largest spatial disparities exist between the eastern and western parts of both the county and province. Additionally, on the local level, travel time is much lower, and consequently better, for touristic places that are served mainly by private transportation.

Fourth, economic issues of accessibility depend on the transportation market division. In the last 20 years, a large private transportation sector has developed and crystallized in Tatra County, forcing the National Bus Company to recede from the market. As a result, private transportation has been able to set higher ticket prices, something clearly seen at the most popular destinations. Regionally, private transportation only dominates along the "Zakopianka." The rest of the province is served by the declining PKS, who provides very few connections to Zakopane, even from the second and third biggest cities in Małopolskie Province.

Finally, the cultural aspect of accessibility concerns the different ethnic groups living in the Tatra County. While most of it lies within Podhale, there are substantially fewer bus links to Zakopane from other cultural regions – namely the Spisz and Orawa. To some extent, then, the accessibility disparities between cultural regions in Tatra County can be explained by the fact that Zakopane is in part located within Podhale, and so is closer socially to the inhabitants of this region than those from the farther Spisz and Orawa. This testifies to the importance of cultural issues in pinpointing the needs of people by carriers and the local government.

All of the above-mentioned issues should be taken into consideration by local governments considering transportation planning across mountainous areas. As every touristic area is not free of conflict, including in the field of transportation, the local bus system should be managed by governmental authorities. As it is, this study has tried to bring attention to a few of the many processes that shape the transportation accessibility of mountainous areas, and by doing so present some guidelines for transportation planners.

Literature

Albright S., 1996, *Koncepcja komunikacji trolejbusowej w Zakopanem*, Materiały z konferencji pt. Problemy transportowe związane z organizacją zimowych igrzysk olimpijskich w 2006 r. Zeszyty Naukowo-Techniczne Oddziału Stowarzyszenia

- Inżynierów i Techników Komunikacji w Krakowie, Seria Materiały Konferencyjne, Zeszyt 11 (45), Kraków.
- Antoszyk R., Dobiecki A., 1996, *Rola komunikacji szynowej w obsłudze Zakopanego*, Materiały z konferencji pt. Problemy transportowe związane z organizacją zimowych igrzysk olimpijskich w 2006 r. Zeszyty Naukowo-Techniczne Oddziału Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Komunikacji w Krakowie, Seria Materiały Konferencyjne, Zeszyt 11 (45), Kraków.
- Bagheri N., Benwell G., Holt A., 2005, *Measuring spatial accessibility to primary health care*, The 17th Annual Colloquium of the Spatial Information Research Centre, Dunedin.
- Dziadek S., 2001, *Dostępność komunikacyjna ośrodków osadniczych na obszarze Beskidu Żywieckiego*, Prace Kom. Geogr. Komunik. PTG, nr 7.
- Centrak Statistical Office (GUS), Regional Database – www.stat.gov.pl
- Górz B., 2003, *Społeczeństwo i gospodarka Podhala w okresie transformacji*, IGPZ AP, Kraków.
- Guagliardo M. F., 2004, *Spatial accessibility of primary care: concepts, methods and challenges*, International Journal of Health Geographics 3 (3).
- Guzik R., 2003, *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.
- Haynes R., Lovett A., Sunnenberg G., 2003, *Potential accessibility, travel time, and consumer choice: geographical variations in general medical practice registrations in Eastern England*, Environment and Planning A, volume 35.
- Jeż-Pawlak A., 2002, *Dostępność komunikacyjna wybranych ośrodków górskich w województwie śląskim*, [w:] Dziadek S. (red.), *Studia Ekonomiczne - Komunikacja i jej funkcje w województwie śląskim*, Zeszyty Naukowe AE Katowice, nr 25, Katowice.
- Joseph A.E., Philips D.R., 1984, *Accessibility and utilization – Geographical Perspectives on Health Care Delivery*, Happer & Row Publishers, New York.
- Kozanecka M., 1995, *Komunikacja autobusowa jako wynik powiązań przestrzennych województwa przemyskiego*, Spraw. z Pos. Kom. Nauk. PAN, nr 39, Kraków.
- Kozłowski L., 2003, *Dostępność sieci dróg głównych na obszarach wiejskich pa przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego*, Czasopismo Geograficzne nr 74 (3), UMK, Toruń.
- Lijewski T., 1962, *Geografia komunikacji województwa białostockiego*, Dokumentacja Geograficzna nr 2, Warszawa.
- Plan Przestrzennego Zagospodarowania Województwa Małopolskiego*, 2003
- Ratajczak W., 1992, *Dostępność komunikacyjna miast wojewódzkich Polski w latach 1948-1988*, [w:] Chojnicki T. (red.), *Współczesne problemy geografii społeczno-ekonomicznej Polski*, UAM, Poznań.
- Sobczyk W., 1985, *Dostępność komunikacyjna w układach osadniczych miast*, KBRU PAN, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Tatrzańskiego 2007-2013*, 2006
- Szczerbaciuk Z., 2008, Przemówienie wygłoszone 22 kwietnia 2008 podczas obrad sejmowej Komisji Infrastruktury na temat aktualnej sytuacji przedsiębiorstw PKS w Polsce.
- Tarski I., 1976, *Czynnik czasu w procesie transportowym*, WKiŁ, Warszawa.
- Taylor Z., 1999, *Dostępność miejsc pracy, nauki i usług w obszarach wiejskich jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej - próba analizy krytycznej*, Przegląd Geograficzny nr 69, Warszawa.
- Tylkowa D. (red), 2000, *Podhale – tradycja we współczesnej kulturze wsi*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków.

- Unal E., Chen S.E., Waldorf B.S., 2007, *Spatial accessibility of health care in Indiana*, Purdue University Working Papers, paper nr 07-07, West Lafayette.
- Ustawa z dnia 13 października 1998 r. *Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną*, Dz. U. Nr 133 poz. 872.
- Warakomska K., 1992, *Zagadnienie dostępności w geografii transportu*, Przegląd. Geograficzny nr 64, Warszawa.
- www.autobusowyrozkladjazdy.pl – National Bus Timetable website.
- www.rda.krakow.pl – Regional Bus Station in Cracow website.
- Warakomska K., 1993, *Izochrony zmodyfikowane jako kartograficzna metoda przedstawiania dostępności ludności do miasta wojewódzkiego (na przykładzie województwa lubelskiego)*, Polski Przegląd Kartograficzny, tom 25, nr 2, Warszawa.
- Wendt J., 2000, *Dostępność komunikacyjna ośrodków władzy wojewódzkiej*, Prace Kom. Geogr. Komunik. PTG 6.

SOCIAL, ECONOMIC AND CULTURAL ASPECTS OF TRANSPORTATION ACCESSIBILITY IN MOUNTANIOUS AREAS ON THE EXAMPLE OF TATRA COUNTY, POLAND

Summary

Article presents some very actual problems of transportation accessibility in mountainous areas. Using Tatra County as an example, a detailed analysis is conducted to show social and economic impacts of transportation accessibility on both local (Tatra County) and regional levels (Małopolskie Province). Within the sets data measured, large spatial disparities in daily links (Fig. 3), travel time (Fig. 4), and ticket prices (Fig. 5) were discovered. The most popular touristic sites were found to be privileged with the highest local transportation accessibility in the region. Also, a great amount of local, private carriers, as compared to the National Bus Company, has allowed for higher prices in exchange for shorter travel times and greater daily frequency of departures, both more convenient for locals and tourists. Moreover, cultural determinants of transportation accessibility were considered and showed more bus links to Tatra County from the villages located in the Podhale cultural region than the rather incidental links to the Spisz and Orawa regions (Fig. 7). The array of different factors that shape accessibility in the Tatra region is important for the local government to bear in mind while establishing and managing transportation policies that meet the needs of and avoid conflicts between county inhabitants, local carriers and the millions of tourists visiting the region every year.

RAZUMEVANJE POJMA »EKOSISTEMSKI PRISTOP«

Ana Vovk Korže

Dr., profesorica geografije in zgodovine, redna profesorica
Mednarodni center za ekoremediacije
Filozofska fakulteta Maribor
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ana.vovk@uni-mb.si

UDK: 502.131.1:574.4
COBISS: 1.02

Izvleček

Razumevanje pojma »ekosistemski pristop«

Človekove aktivnosti v pokrajini povzročajo spremembe v ekosistemih. Naše prilagajanje na spremembe v ekosistemu je počasno, saj se začne pri zavedanju vrednot narave in spreminjanju ustaljenih navad. Družbene spremembe (tehnološke in institucionalne) so lahko hitre in presegajo zmogljivosti sprememb drugih delov ekosistema (npr. hitra poraba naravnih virov presega njihovo obnovo). Prav zato je potrebno pristopiti k odgovornemu odnosu do ekosistemov in njihovih storitev. Eden od pristopov za sožitje med človekom in naravo je ekosistemski pristop.

Ključne besede

ekosistemski pristop, trajnostni razvoj, ekoremediacije, geografija, naravni viri.

Abstract

Understanding the Notion of »Ecosystem Approach«

Ecosystem modifications are caused by anthropogenic activities. Human adaptation to the changes within the ecosystem is slow, because it all starts by changing awareness, values, utilization patterns, knowledge accumulation and good practice examples. Social components of the ecosystem (technological and institutional) can be quick and outmatch modification capacities of other parts of the ecosystem. For example, rapid consumption of natural resources exceeds their restoration. So it is necessary to choose a more responsible attitude towards natural resources, ecosystem assets and services.

Key words

ecosystem approach, sustainable development, ecoremediation, geography, natural resources.

1. Rojevanje pojma »ekosistemski pristop«

Ekosistemski pristop (EsP) je po definiciji (Medmrežje 1) celovito vodenje človekovih aktivnosti, ki naj temeljijo na najboljšem dosegljivem znanju o ekosistemi in njegovi dinamiki, z namenom ugotoviti in odpraviti vplive, ki ogrožajo ekosisteme. Doseči je torej potrebno trajnostno rabo ekosistemskih dobrin in uslug ter ohraniti njihovo integriteto. EsP je po razlagi Evropske komisije (SEC(2008) 449/COM/2008/0187) inštrument za doseganje trajnosti v treh razsežnostih, to je varstvo okolja, socialna enakost in kohezija ter gospodarska blaginja, kar je del strategije trajnostnega razvoja EU (Sporočilo Komisije Svetu in Evropskemu parlamentu).

Na konvenciji o biološki raznolikosti v letu 1992 so uporabili malce drugačno definicijo EsP in so ga opisali kot strategijo upravljanja z zemljo, vodo in živimi viri, ki na pravičen in nepristranski način podpira njihovo ohranitev in trajnostno rabo. Nadalje navajajo, da bo uporaba EsP pomagala doseči ravnotežje funkcijami in interakcijami med organizmi in okoljem ter prepoznavajo človeštvo kot integralni del ekosistemov (Medmrežje 2).

Izkušnje kažejo, da je plansko postavljanje ukrepov za varovanje okolja neučinkovito, ker ga ljudje slabo razumejo, ga ne želijo upoštevati, saj marsikdaj ne temelji na realnih osnovah. Konvencija o biološki raznolikosti je predlagala 12 načel, na katerih temelji praktična uporaba ekosistemskega pristopa. Ta načela je kasneje potrdil Svetovni vrh za trajnostni razvoj leta 2002. EsP je združljiv z načeli evropske vodne direktive, primeren je za izvajanje Ramsarske konvencije in predstavlja sestavni del razvoja evropske morske strategije, s katero si države članice EU prizadevajo doseči trajnostno rabo morskih virov.

Načela EsP so (Konvencija o biološki raznolikosti) :

1. načelo: Cilji upravljanja z zemljo, vodo in živimi viri so stvar družbene odločitve.
2. načelo: Upravljanje mora biti decentralizirano do najnižje možne ravni.
3. načelo: Upravljalci naj vzamejo v ozir (aktualne in/ali potencialne) učinke njihovih aktivnosti na sosednje in druge ekosisteme.
4. načelo: Zaradi pričakovanih koristi od upravljanja ekosistemov se ponavadi pojavi potreba po njihovi postavitvi v ekonomski okvir. Zato je učinek, ki posledično nastane, potrebno minimizirati, da v čim manjši meri vpliva na biološko raznolikost in spodbudi promocijo ohranitve biodiverzitete in trajnostne rabe.
5. načelo: Prednostni cilj EsP naj bo ohranitev ekosistemskih funkcij in struktur, da se obdrži delovanje ekosistemov.
6. načelo: Upravljanje ekosistemov mora biti v okviru meja njihovega delovanja.
7. načelo: EsP naj bo uporabljen na primernem prostoru ob primernem času.
8. načelo: Zaradi spreminjajočih časovnih obdobj, ki so značilni za ekosistemske procese, naj bodo vsi cilji zastavljeni dolgoročno.
9. načelo: Upravljalci se morajo zavedati, da lahko kadarkoli pride do spremembe.
10. načelo: EsP mora najti ravnesje med ohranjanjem in izkoriščanjem biološke raznolikosti.
11. načelo: EsP naj upošteva vse vrste relevantnih informacij, vključujoč znanstvena, domača in lokalna znanja, inovacije in izkušnje ljudi z ekosistemi .

12. načelo: EsP naj bo sad sodelovanja vseh relevantnih družbenih sektorjev in znanstvenih disciplin (Medmrežje 1).

Nekateri opozarjajo, da je ime »ekosistemski« pristop zavajajoče, saj ne gre zgolj za obravnavo ekosistemov, temveč je pri tem pristopu poudarek na povezovanju naravnih razmer in družbe. Pomemben je tudi historični in lokalni vidik, saj principi, ki jih poudarja EsP, izhajajo iz spoznanj naših prednikov, da je potrebno posege v prostor načrtovati v skladu z značilnostmi vsakega delčka narave.

V praksi ima uporaba EsP dva večja problema, in sicer zagotoviti participacijo in aktivno sodelovanje javnosti ter doseči decentralizacijo do najnižje ravni (kar zahtevata 3. in 5. princip EsP). EsP se zaenkrat kaže kot nova priložnost za raziskave v smeri integracije varovanja okolja in rabe ekosistemov. Tradicionalni sektorski pristop še vedno pogosto povzroča nasprotujoče interese in onemogoča ekosistemski pristop.

V študiji Ecosystem-based fishery management (1999,13) so navedeni temeljni ekosistemski principi in sicer, da so ekosistemi nepredvidljivi in omejeni, imajo določen prag, če je presežen, to vpliva na cel sistem, čeprav imajo ponavadi visok prag puferne kapacitete in so odporni na strese, ki se sprva ne odražajo v ekosistemu, ampak kasneje, ko se negativni vplivi hitreje širijo. Ko je prag presežen, so spremembe nepovratne, kar je značilno za vse kompleksne sisteme.

Pomembna je raznolikost ekosistemov za njihovo delovanje, kar omogoča njihovo stabilnost. Sestavine ekosistemov so med seboj trdno povezane s pretokom snovi in energije. Meje ekosistemov so odprte in ekosistemi se v določenih časovnih obdobjih spreminjajo. EsP razlagamo kot integralno upravljanje pokrajine in njenih naravnih virov, ki zagotavlja njihovo varovanje in trajnostno rabo. S tem se trajnostno varujejo ekosistemske storitve kot celota. Proces vzpostavitve varovanja ekosistemov se mora zagotavljati znotraj družbenih skupnosti na najnižji ravni, v interdisciplinarni obravnavni, kar pogosto zveni še zelo teoretično.

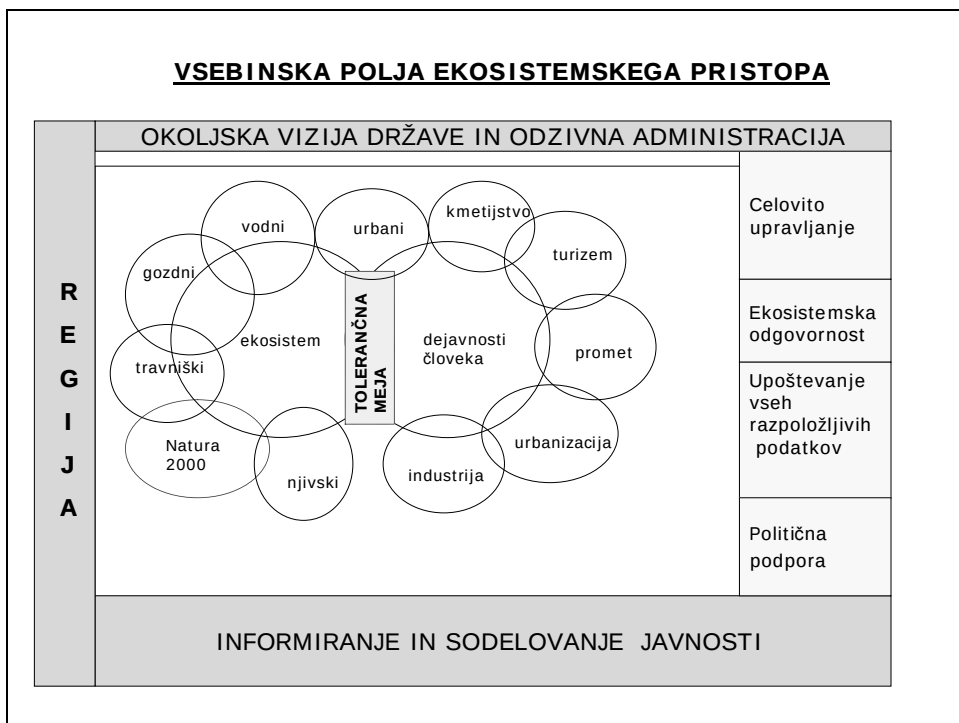
Da bo človek ohranil svoj življenjski prostor in prostor rastlinskih in živalskih vrst, bo moral spremeniti odnos do narave, ki bo temeljil na celostnem pristopu. Ob vsakem novem poseganju v ekosistem je treba natančno ugotoviti, kakšne koristi nam prinaša tak poseg, kakšne bodo posledice in kje se bodo te morebitne posledice tudi pripetile.

2. Ekosistemski pristop kot strategija

Ekosistemski pristop je strategija upravljanja z zemljo, vodo in živimi resursi, ki na pravičen in nepristranski način podpira njihovo ohranitev in trajnostno rabo. Uporaba ekosistemskega pristopa naj bi pomagala doseči ravnotežje med znanstveno metodologijo, funkcijami in interakcijami med organizmi in okoljem ter prepoznati človeštvo v vsej svoji kulturni različnosti kot integralni del ekosistemov. Torej gre za pristop zbližanja človeka z naravo.

Ekosistemski pristop ne predpisuje enotnega načina reševanja okoljskih problemov. Prav tako ne ponuja le ene poti. Vsebuje listo ukrepov, ki jih lahko uporabimo. Je orodje, ki ponuja okvir delovanja. Zato mora biti pristop k upravljanju zemlje, vode in živih resursov prilagojen specifičnim situacijam.

Temeljno izhodišče pri načrtovanju rabe prostora mora biti, da ostanejo ekosistemi zdravi (Snellen, Schrevel, 2005). Potrebne so različne integracije, od povezav razvoja, raziskav, sektorjev in prenos v konkretna okolja. Potrebno je tudi sodelovanje vseh odgovornih za upravljanje z vodami. Poudarja se pomen naravnega okolja kot izhodišče za upravljanje. Za vode to pomeni, da je le-ta integralni del ekosistemov, da jo je potrebno varovati zaradi funkcij ekosistemov in da je potrebna oskrba z vodo v skladu s funkcijami vodnih ekosistemov.

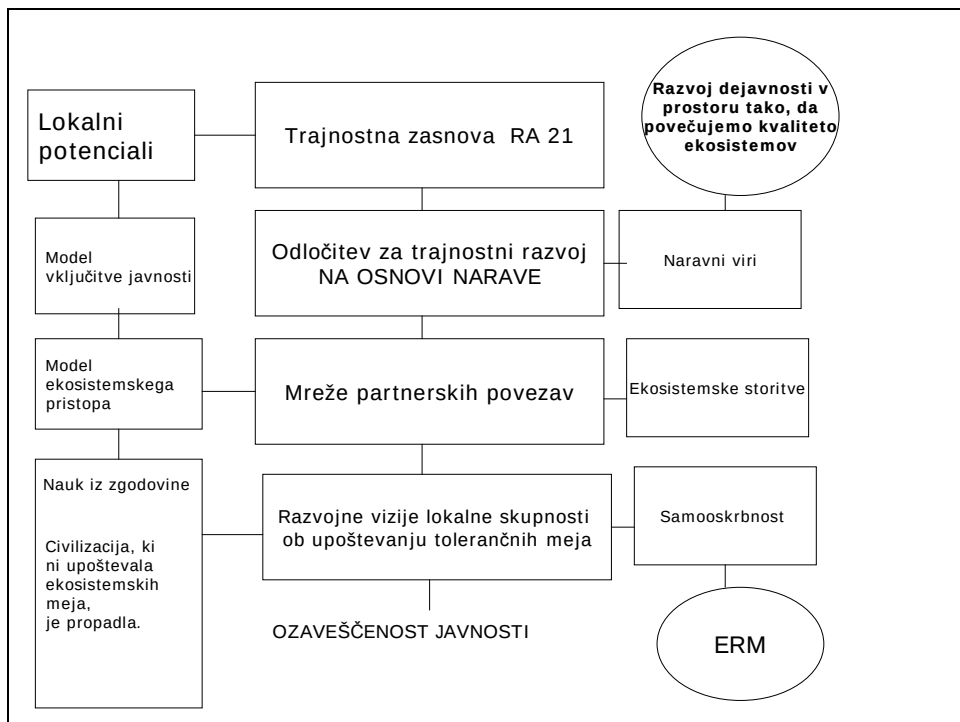

Slika 1: Ekosistemski pristop upošteva na eni strani stanje ekosistemov in na drugi družbene potrebe.

Vsebinska polja EsP izhajajo iz stanja regije, ki ga definirajo značilnosti posameznih ekosistemov, kot je vodnega, prstenega, njivskega, urbanega in drugih. Npr. urbani ekosistem je povezava naravnih dejavnikov (svetloba, toplota), aktualne rabe (pozidane površine) in pritiskov na okolje (promet). Za razliko od Hetnerjevega pristopa, ki opiše vsako sestavino v pokrajini posebej (kot samostojno enoto), se pri ekosistemskem pristopu posamezne sestavine obravnavajo kot povezane celote. Na eni strani je tako potrebno upoštevati naravne značilnosti ekosistemov, na drugi pa javnost, družbene značilnosti in upravne možnosti (pristojnost občine, države).

Tolerančna meja med naravnimi značilnostmi in človeškimi dejavnostmi se upošteva že v izhodišču, kar pomeni, da se raba prilagaja značilnostim ekosistemov (naravnim in družbenim). Zato se težišče raziskav pri EsP nanaša na spremljanje uravnovešenosti dejavnosti človeka glede na ekosistemske značilnosti in ne, kot je danes bolj pogosto, na spremljanje učinkov, posledic in degradacij človekovih dejavnosti v prostoru zaradi neupoštevanja tolerančnih meja. Z trajnostno zasnovanimi regionalnimi agendami (načrti) bi lahko povezali dejavnosti v prostoru

z naravnimi značilnostmi, torej z upoštevanjem ekosistemov, pri čemer imajo pomembno tudi vlogo ekoremediacije kot most med naravo in človekom.

Slika 2: Trajnostna zasnova pomeni upoštevanje ekosistemskih in družbenih značilnosti v regiji ali lokalni skupnosti.

Danes je že povsem znano, da je potrebno pokrajino razumevati kot celoto in da jo je potrebno varovati ne samo v mejah naravnih parkov in Nature 2000, ampak predvsem izven teh meja, saj v naravi meja ni. Zato je potrebno upoštevati lokalne geografske razmere, tradicijo, posebej pomembno je povezati biotsko visoke vredne cone v ekološka omrežja, da se živali lahko gibajo, da se omogoča izmenjava med posameznimi biotopi in da se prepreči gensko osiromašenje. S t.i. »koridorji za življenje« poskušajo reševati okoljsko problematična območja.

Namesto ohranjanje redkih habitatov je v ospredju razumevanje in obravnavanje pokrajine kot celote – model ekoloških omrežij – ekološki kontinuum – pogled preko ograje za zavarovana območja. Od statičnega k dinamičnemu varstvu pomeni, da naravi ne ustreza razdelitev, ki jo naredil človek. Življenjski prostori, kjer je biotska raznovrstnost na visoki ravni, so občutno manj dovzetni za erozijske procese (Razgled po Alpah 2009, 6).

Vse bolj se krepi tudi spoznanje, da je potrebno med urbaniziranimi območji ohraniti tudi naravna območja. Ker le ta hitro izginjajo na račun gradnje, so na nujnost ukrepanja opozorili politiki, naravoslovci, lovci, ribiči, prostorski planerji in regionalni planerji. Odgovor je seveda ekosistemski pristop.

V Wilfingovih zapisih je posebej podčrtana misel ameriškega ekologa Eugene P. Oduma, ki je znan po raziskovalni smeri »New Ecology«. Ta je zapisal, da je potrebno pri razumevanju ekosistemov poznati celotno strukturo in funkcijo, šele potem se lahko lotimo posameznih delov (Wilfing 1993), kar je temeljno izhodišče tudi pri ekoremediacijskem pristopu.

Lastnosti naravnih ekosistemov (zadrževanje vode in erozije, samoočiščenje, habitat za ohranjanje biodiverzitete) so uporabljali ljudje že v preteklosti (kal, puč, vegetacijski pasovi itd.). Tudi danes se, sicer posodobljene, uporabljajo vedno pogostejše tovrstne remediacijske metode za preprečevanje oz. za odpravljanje posledic onesnaževanja in preventivno varovanje okolja.

Ekoremediacija je sintezni pojem za uporabo sistemov, ki jih uporablja narava. Te sisteme lahko z ekoremediacijo kontrolirano uporabimo tako za varovanje okolja ali za sanacijo. Ker pa sistemi v naravi izhajajo iz ekosistemov, je ekoremediacija tudi ekosistemski pristop. Posebna vrednost tega pristopa je, da so ukrepi v naravi in okolju prilagojeni specifičnim lokalnim razmeram, zaradi česar že ob umeščanju postanejo del delovanja ekosistemov. To je velika prednost ekoremediacij.

3. Ekosistemski pristop v praksi

Da bi lahko ekosistemski pristop popeljali na višjo raven, je treba razrešiti ključne cilje, in sicer:

1. Oblikovanje in dogovor, kaj ekosistemski pristop vključuje in kako ga lahko uporabimo za oceno rezultatov ekosistemskih dobrin in storitev na nacionalni, regionalni in lokalni ravni. Tako delo bi zahtevalo boljše razumevanje, kako sedanja razmišljanja o okoljskih omejitvah in vrednotah povezati z ekosistemskim pristopom, in kako uporabiti te informacije za pomoč pri ocenjevanju stanja in trendov v proizvodnji in uporabo človeško uporabo ekosistemskih dobrin in storitev.

2. Razumevanje, kako se lahko načela ekosistemskega pristopa uporabijo v procesu odločanja na nacionalni, regionalni in lokalni ravni. Takšna dela bi vključevala pregled vsebine dokazne baze in tipe orodij za podporo odločanja, ki bi bili potrebni za izvajanje pristopa, v zvezi s sedanjo politiko in sprejemanjem odločitev. Potrebno bo tudi proučiti, v kakšnem odnosu je ekosistemski pristop do drugih metod v politiki razvoja, tako da bo mogoče prepoznati sinergije in kumulativne pritiske ter doseči optimalne stroške in koristi.

Pri implementaciji ekosistemskega pristopa v prakso je pomembno prepoznati oblike udejanjanje le tega. Tak primer so lahko sonaravne zaščite, ki se dosežejo z rastlinskimi čistilnimi napravami, s fitoremediacijo in razgradnjo strupenih snovi, z vegetacijskimi barijerami, revitalizacijo vodotokov in ukrepi za zmanjšanje evtrofikacije voda (uporaba rastlin za zniževanje dušika v tleh in vodi) (Lah 2002).

4. Kaj so ekosistemske storitve?

Ekosistemske storitve so odločilnega pomena za delovanje sistema vzdrževanja življenja. Nekatere ekološke storitve so očitne, druge pa so skrite. Sistematično jih lahko razdelimo na naslednji način:

- **fizične storitve** kot so absorpcija fosforja v zemlji, erozija in sedimentacija mulja, prestrazanje padavin, infiltracija padavinske vode v tla;
- **kemične storitve** kot so proizvodnja kisika in poraba ogljikovega dioksida v procesu fotosinteze, dentrifikacija in sproščanje hranil preko biodegradacije
- **biološke storitve** kot so fotosinteza, oprashevanje, raztros semen, obvladanje škodljivcev, proizvodnja biomase in ustvarjanje makropor v prsti (Falkenmark 2003).

Koncept ekosistemskih storitev je bil razvit, da nam pomaga razumeti človeško uporabo in upravljanje z naravnimi viri. Naše zdravje in dobro počutje je odvisno od storitev, ki jih zagotavljajo ekosistemi in njihove komponente: voda, tla, hranila in organizmi. Ekosistemske storitve so procesi, s katerimi okolje proizvaja sredstva, kot so čist zrak, voda, hrana in materiali, ki jih človek potrebuje. Ekosistemske storitve je mogoče opredeliti na različne načine.

Preglednica 1: Storitve ekosistemov

STORITVE	VODNI EKOSISTEMI	GOZDNI EKOSISTEMI	TRAVNIŠKI EKOSISTEMI
Vzdrževanje in podpora ekosistemov	- Vodni cikel, - kroženje snovi in hranil, - nastajanje prsti.	- Primarna proizvodnja, - sekundarna proizvodnja, - fotosinteza, - kroženje snovi in hranil, - kroženje vode.	- Primarna proizvodnja, - sekundarna proizvodnja, - fotosinteza, - kroženje snovi in hranil.
Preskrba ekosistema	- Pitna voda, - biološki viri, - proizvodnja električne energije, - življenjski prostor živali, - transportne poti.	- Sečnja lesa, - življenjski prostor živalim, - gozdni sadeži in gobe, - izlov divjadi, - čebelarstvo.	- Pridelava krme, - zdravilne rastline, - življenjski prostor živalim, - pridobivanje medu.
Delovanje ekosistemov	- Vpliv na lokalno klimo.	- Vpliv na lokalno klimo, - varovalna vloga, - biotska raznovrstnost, - preprečevanje erozije, - ponor ogljikovega dioksida.	- Biotska raznovrstnost, - preprečevanje erozije, - preprečevanje zaraščanja površin.
Kulturne storitve	- Rekreacija - sprostitvev, - turizem, - izobraževanje (vodne učne poti).	- Rekreacija, - sprostitvev, - turizem (adrenalinski park), - izobraževanje (gozdne učne poti).	- Rekreacija, - izobraževanje (travnik kot učilnica).

Vir: www.ecosystemservices.org.uk.

5. Gospodarske, socialne in ekološke vrednosti ekosistemskih storitev

Znotraj ekosistemske in biološke raznovrstnosti sta zagotovljena toka blaga in storitev nadaljnje dobave, ki ostajata bistvena za našo blaginjo. Ekosistemske storitve zagotavljajo obsežne koristi na več ravneh (lokalni, regionalni in globalni) in v različnih skupinah (posameznikov, gospodarskih družb in javnih organov). Kljub temu so ekosistemske storitve bistveno podcenjene s strani družbe. Razlogi za to so pomanjkanje ustreznih informacij in znanja o funkcijah ekosistemov in koristih, ki jih ustvarjajo za družbo. Ker ni uradnega trga za ekosistemske storitve, te storitve nimajo cene, ki bi dala gospodarsko vrednost.

Ekosistemsko zdravje je ključnega pomena za ohranitev dobrin in storitev. Ker se

blago in storitve razlikujejo od kraja do kraja in se v različnih družbah različno vrednotijo, nameravajo upoštevati različne geografske in kulturne kontekste. Potrebna bo predhodna ocena nacionalnega stanja in trendov ekosistemskih dobrin in storitev ter priporočila, kako doseči popolno nacionalno oceno.

Sprejetje in izvajanje ekosistemskega pristopa s strani vladnih oblikovalcev politike in načrtovalcev politike, kot so načrtovalni organi, bi dokončno zaščitilo in povečalo varovanje naravnega okolja, kar bo zagotovilo dobrine in storitve, ki jih družba potrebuje.

Preglednica 2: Ekosistemske dobrine in storitve

E K O S I S T M S K I P R I S T O P	Ekosistemske dobrine in storitve	opis
	Podporne storitve: storitve vzdrževanja in podpore ekosistemov	so potrebne za proizvodnjo vseh drugih ekosistemskih storitev in vključujejo nastajanje prsti, fotosintezo, primarno proizvodnjo, kroženje snovi in hranil ter vodni cikel.
	Rezervne storitve: Storitve preskrbe ekosistema	produkti pridobljeni iz ekosistemov, vključno s hrano, gorivom, genskimi viri, biokemičnimi in naravnimi viri, farmacevskimi viri, svežo vodo in rastlinami ter pitno vodo
	Regulativne storitve: Storitve delovanja ekosistemov	to so prednosti, ki izhajajo iz delovanja ekosistemov kot so kvaliteten zrak, delovanje klimatskih tipov, vode, delovanje erozije, čiščenje vode, delovanje mrčesa, oprasitev, rodovitnost prsti.
	Kulturne storitve: Nematerialne koristi	to so ne-materialni viri, ki jih imajo ljudje od ekosistemov preko duhovne obogatitve, razvoja poznavanja, refleksije, rekreacije in vrednote pokrajine

6. Zaključek

Ker so ekosistemi in ljudje resnično soodvisni, je potreben ekosistemski, torej celostni pristop h zagotavljanju človekovega preživetja in varovanja ekosistemov. Ta pristop vključuje prizadevanja za zaščito produkcije bistvenih ekosistemskih dobrin in storitev, od katerih je odvisna družbena blaginja. Ekosistemske storitve zagotavljajo obsežne koristi na več ravneh (lokalni, regionalni in globalni) in v različnih skupinah. Kljub temu so ekosistemske storitve bistveno podcenjene s strani družbe. Razlogi za to so pomanjkanje ustreznih informacij in znanja o funkcijah ekosistemov in koristih, ki jih ustvarjajo za družbo. Ker ni uradnega trga za ekosistemske storitve, te storitve nimajo cene, ki bi dala gospodarsko vrednost. Ekosistemske dobrine in storitve so tudi dragocene, zaradi razlogov, ki niso povezani z njihovo uporabo, na primer prispevanje k kulturni in duhovni tradiciji. Obstajajo dokazi študij v razvitih državah, da so ljudje pripravljeni plačati za varstvo v državah, ki jih nikoli ne bodo obiskali, saj menijo, da biotska raznovrstnost mora obstajati zdaj za varnost življenja na Zemlji.

Literatura

- Ecosystem-based fishery management. A Report to Congress by the Ecosystem principles Advisory panel. U.S. Department of commerce, National Marine Fisheries Service, April 1999. str. 13.
- The ecosystem Concept and the Identification of Ecosystem Goods and Services in the English Policy Context – A Review paper, deliverable 1.3. Defra. Roy Haines-Young and Marion Potschin, CEM University of Nottingham (www.ecosystemservice.org.uk)
- Evropske komisije (SEC(2008)449/COM/2008/0187)
- Falkenmark, M., 2003: Upravljanje voda in ekosistemi: živeti s spremembami. Svetovno združenje za vode GWP, Tehnični odbor. Slovenski prevod in izdaja 2005.
- Jax, K., 2008: Possibilities and limitations in the implementation of the Ecosystem Approach: a case study from southern Chile. UFZ-Environmental Research Centre Leipzig-Halle. Department of Conservation Biology, Permoserstr. 15, D-04318 Leipzig, Germany).
- Lah, A., urednik, Lobnik, F. – avtor dodatnega besedila, 2004: Sonaravno uravnoveščen razvoj Slovenije. Svet za varstvo okolja Republike Slovenije. Zbirka Usklajeno in sonaravno, števil. 11. Ljubljana.
- Medmrežje 1: Ekosistemski pristop k trajnostni marikulturi. Pridobljeno 12.11.2008, iz <http://www.mbs.org>.
- Medmrežje 2: The ecosystem approach: Advanced user guide. Pridobljeno 20.12. 2008, iz www.cbd.int.
- Medmrežje 3: www.ecosystemservices.org.uk (15. 8. 2009).
- Plut, Dušan, 2008: Okoljska globalizacija, svetovno gospodarstvo in Slovenija. Dela 30, str. 5-19.
- Snellen W. B., Schrevel A., 2005: IWRM for sustainable use of water, 50 years of international experience with the concept of integrate water resources management. Background document to the FAO Netherlands Conference on Water for Food and Ecosystem. The Hague, 3 January – 5 February 2005. Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality the Netherlands.
- Wilfing, H., 1993: Ekologija. Mohorjeva založba, Celovec, Dunja, Ljubljana.

UNDERSTANDING THE NOTION OF »ECOSYSTEM APPROACH«

Summary

According to the definition (www.mbss.org), the ecosystem approach (EsP) is an integrated management of human activities which should be based on the best possible attainable knowledge on ecosystem and its dynamics, with the purpose of determining and eliminating impacts that endanger ecosystems. It is necessary to attain the required sustainable ecosystem resource- and service utilization and preserve its integrity.

Ecosystem is a set of interactions between living organisms and abiotic environment. Ecosystems vary, but share the notion of life existence in a certain environment. Convention on biological diversity in 1992 produced a slightly modified definition and described the EsP as a strategy of ground-, water- and living resources management which supports their preservation and sustainable use. They further state that use of the EsP will help to attain the balance between scientific methodology, functions and interactions between organisms and environment and see humanity as an integral part of the ecosystems in all of its cultural diversity (www.cbd.int).

EsP is defined as an integrated landscape- and natural resources management that provides their safety and sustainable use. Ecosystem services are therewith wholly protected through sustainability. The process of establishing ecosystem protection must be taken care of within social communities on the lowest level of the interdisciplinary treatment.

The ecosystem approach is a strategy of ground-, water- and living resources management with impartial support of their preservation and sustainable use. Use of the ecosystem approach should help at attaining balance between scientific methodology, functions and interactions between organisms and environment and recognize humanity in all its cultural diversity as an integral part of the ecosystems. Therefore it is an approach that familiarizes humans with nature and discusses their adaptation to nature, for they have always been a part of it.

The concept of ecosystem services has been developed in order to help us understand man's use and management of natural resources. Our health and well-being depends on the services, provided by ecosystems and their components: water, ground, nutrition and organisms. Ecosystem services are processes, used by environment in order to produce means like clean air, water, nutrition and materials necessary for human beings. Ecosystem services can be defined in various ways. Millenium Ecosystem Assessment offers the most overall evaluation of the situation in global environment on a certain date.

HISTORIC TRAIN STATIONS IN MAŁOPOLSKIE PROVINCE DURING THE RAILROAD INDUSTRY REGRESSION

Tomasz Chaberko

M.Sc., Ph.D. student

Institute of Geography and Spatial Management

Jagiellonian University in Cracow

Gronostajowa 730-387, PL – Cracow, Poland

e-mail: tchaberko@geo.uj.edu.pl

UDK: 725:656.211.3(438)

COBISS: 1.01

Abstract

Historic train stations in Małopolskie Province during the railroad industry regression

Train stations tend to be the most representative constructions of the railroad industry. In many cases they are considered as interesting transportation and architectural monuments. In Poland, where the rail network was developed mostly before World War I, they constitute the most numerous group of monuments of Poland's industrial era. The main goal of this paper is to indicate the historic train station buildings (those dating back to the period 1847-1918) in Małopolskie Province and determine their role in the modern railroad transportation system. As a backdrop for the discussion, a few background elements are included. They are: chosen architectural hallmarks of train stations in the Austro-Hungarian Empire, selected issues concerning the railroad history of Galicia and contemporary aspects of the railroad industry's current regression. It is in this context that the state and prospective utilization of historic rail stations are portrayed.

Key words

railroad industry, cultural heritage, industrial landmarks, railroad industry regression, Małopolskie Province, Poland

1. Introduction

About 20 thousand kilometers of railroad line had been built before 1918 within Poland's contemporary borders. The rapid expansion of the rail network was thought to be an elementary economic development determinant and was most widely cultivated in Polish land in the Prussian partition, where the railroad industry drew the special interest of the state. Rail networks in other parts of contemporary Poland developed much slower, resulting in less dense rail systems in these areas. For strategic reasons (concerns about facilitating enemy military movements) and economic misgivings (economic marginalization of the country) the railroad industry did not thrive in the Polish Kingdom, which was under Russian control during the time period considered. However, in Galicia, the land captured by the Austro-Hungarian Empire, the expansion of railroads was constrained by low industry development and low local capital potential, an unfavorable situation for the building of private railroads. Despite the differences between the lands in three partitions, any railroad expansion was always accompanied by the construction of train stations. As a result, these train stations represent a major group of industrial era landmarks in modern-day Poland. The abundance and variety of this heritage was not only a result of differences in location within three partitioning countries, but was also derived from a relatively long tradition of railroad line construction (the first ones date back to the 1840s) and dynamic town development.

At the beginning of the 20th century, in response to rising needs, train stations in many towns were significantly expanded, on many occasions receiving very effective design updates. In this way, train stations became showpieces and stood as examples of true glamour, similar to other towns' practices of ornamenting their utilities structures. As a consequence, there are now many train stations with outstanding architectonical values in Poland. Large and medium-sized towns draw the most attention now for as such objects: Gdańsk, Wrocław (Main and Świebodzki Train Stations), Opole, Białystok, Lublin, Kraków, Tarnów, and Przemyśl. This contrasts with small towns, where standard designs were the most popular and were copied numerous times. The only exceptions to this trend are those which were built at busy railroad junctions (e.g. Iława, Malbork, Kostrzyn) or border crossings (e.g. Nowe Skalmierzyce on the Prussian-Russian border), where very individual and original objects were erected to celebrate their prestige and import. Presently, it is very interesting to look at the historic railroad heritage as an integral part of the transportation system. Regeneration and adaptation of these buildings to contemporary needs ought to be one of the main elements of a traveler-friendly image cultivated by the railroad, especially during the current dominance of car transportation. Unfortunately, along with the ongoing railroad industry regression in Poland, a gradual degradation of the related infrastructure can be observed, including the desertion of several historic train station buildings.

The author wishes to concentrate on those train stations located in the central and southern parts of Małopolskie Province, which were situated in Galicia before World War I (Fig. 1). Małopolska is a region where the rail network was crystallized before 1911. Today, the share of historic train stations in the overall number of train stations is large; as such, they have become an inherent element of the landscape. Regrettably, the railroad industry in the region has been adversely affected by the ongoing regression, something prominently attested to by the recent reduction in the number of train links.

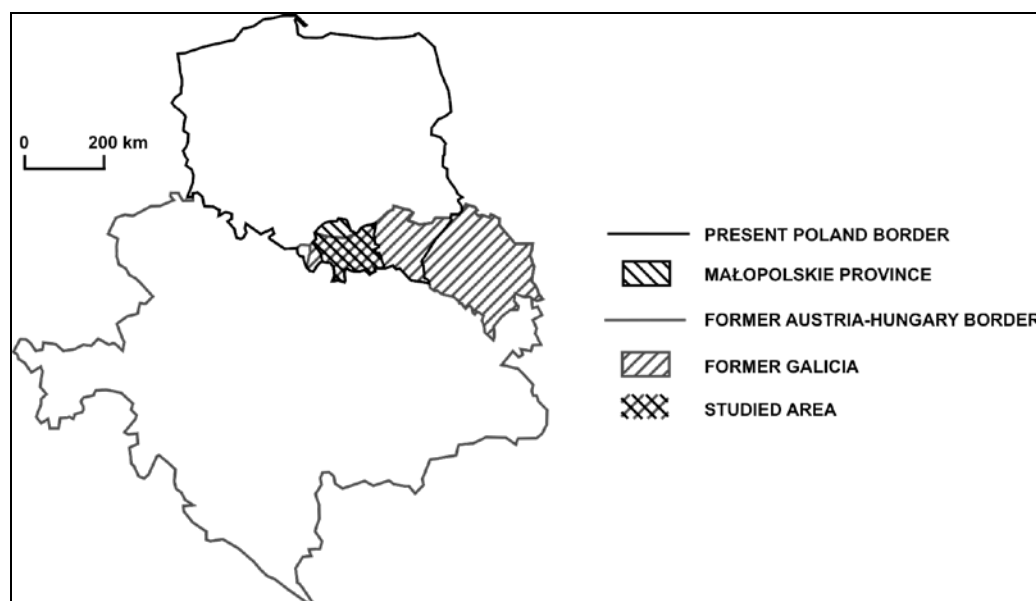

Fig. 1: Location of studied area towards present Poland border and former Austria-Hungary border

Source: Author's work.

2. Train station architecture

The notion of a train station often carries with it confusion about what, exactly, is included in the term. Obviously, the most basic and common elements of the railroad landscape are train tracks, although stations also perform a crucial role in the functioning of the whole railroad system. Trade activities present at train station compounds encompass more than just passenger services. These take place in the specially designed and prepared train station building (Towpik 2004). Other elements of the infrastructure present in the vicinity of train stations, such as engine-sheds, signal boxes and water towers, often possess historic character and are undoubtedly part of railroad heritage, but are not taken in consideration in this paper.

Main train station buildings are the most representative of all railroad edifices and so were specially designed to be aesthetically pleasing. The architecture of train stations erected during the second half of the 19th and beginning of the 20th century embody the artistic trends of the day. These trends in Central Europe (especially in the Austro-Hungarian Empire), according to Kubinszky's (2008) periodization, are classified in the following way: Classicism (from the beginning of railroad construction to 1845), Gothic Revival (1845-1865), Historicism (1860-1918), Art Nouveau (1895-1914), Early Modernism (after 1910) and other regional styles. In Galicia, where railroads were built after 1847, Historicism was the prevailing style. The few examples of Gothic Revival built in Galicia, including Kraków's first train station, have not survived in their original forms. Several other buildings also had to be replaced, a process that occurred during the Art Nouveau period at the beginning of 20th century.

In the time between World Wars and after World War II, train station architecture changed many times. These changes did not affect the former area of Galicia significantly, as only a few buildings constructed before 1918 were rebuilt. Instead, the changing architectural style situation only concerned some junction (e.g. Chabówka, Kraków, Płaszów, and Muszyna) and urban (e.g. Brzesko, Chrzanów, and Oświęcim) train stations. In spite of a common tendency in post-war Poland to build completely new stations in larger cities (especially during the 1970s), those in the biggest cities (Kraków, Tarnów, and Nowy Sącz) were not demolished and so not rebuilt. Nowadays, those in the largest cities portray the most interesting examples of railroad architecture in Małopolskie Province.

3. History of the railroad industry in Galicia, with special emphasis upon present-day Małopolskie Province

The beginning of the railroad industry in Galicia is connected with the Kraków-Mysłowice (Upper Silesia) rail route, commonly called the Upper Silesian Railroad, built in 1847 (see Fig. 2). As this route was the sole link between Galicia and Prussia, it was a priority to connect the route with other parts of the Austrian Empire. As a result, Emperor Ferdinand's Northern Railroad (a track segment to Bohumin, through Dziedzice and Oświęcim to Trzebinia on the Upper Silesian Railroad) was built between the years 1852-1856, giving Kraków a direct link to Vienna. During the following years (1856-1861), this main Galician railroad route was extended to Lviv through Tarnów, Dębica, and Przemyśl. In addition to these extensions, short branch lines to Wieliczka (from Biezanów, in 1857) and Niepołomice (from Podłęże, in 1858) were constructed. Another important investment took the form of strategic rail routes through the Carpathian Mountains, a project that connected Galicia with northern Hungary. One of these routes was the Tarnów-Nowy Sącz-Muszyna-Leluchów railroad, built in 1876.

The pace of construction of minor and local rail routes after 1880 was relatively slow. The most noticeable, as well as the most strategically important, of those built was The Galician Transversal Railroad, which runs through the Carpathian lowlands and valleys from Zwardoń to Zagórz. The majority of its run is now located within Małopolskie Province as the part of Żywiec-Sucha-Nowy Sącz-Jasło connection. The accompanying Oświęcim-Skawina-Podgórze and Sucha-Skawina rail routes were built at the same time (all in 1884). A ring rail route in Kraków was also built during the 1880s and was connected functionally with the fortifications of Kraków. The Kalwaria-Bielsko line was also built at this time (1888), as a part of a route to Kojetin located in Moravia (through Cieszyn).

At the end of the Galician period (1899 – 1911), a few more local rail routes were constructed, mainly under the directive of private associations. The most important were the Trzebinia-Spytkowice-Wadowice-Skawce rail route (in 1899) and a branch of The Galician Transversal Railroad, which ran from Chabówka to Zakopane through Nowy Targ (also in 1899). The latter was also connected with Hungarian railroads due to the Nowy Targ-Sucha Hora route (1904). The last additions to the railroad system of Galicia were the Tarnów-Szczucin route (1906) and a short route from Muszyna to the Krynica health resort (1911).

Each of the rail routes constructed during the specified time period were characterized by their own distinct train station architecture, although rather in artistic details than substantial functional and constructional variations.

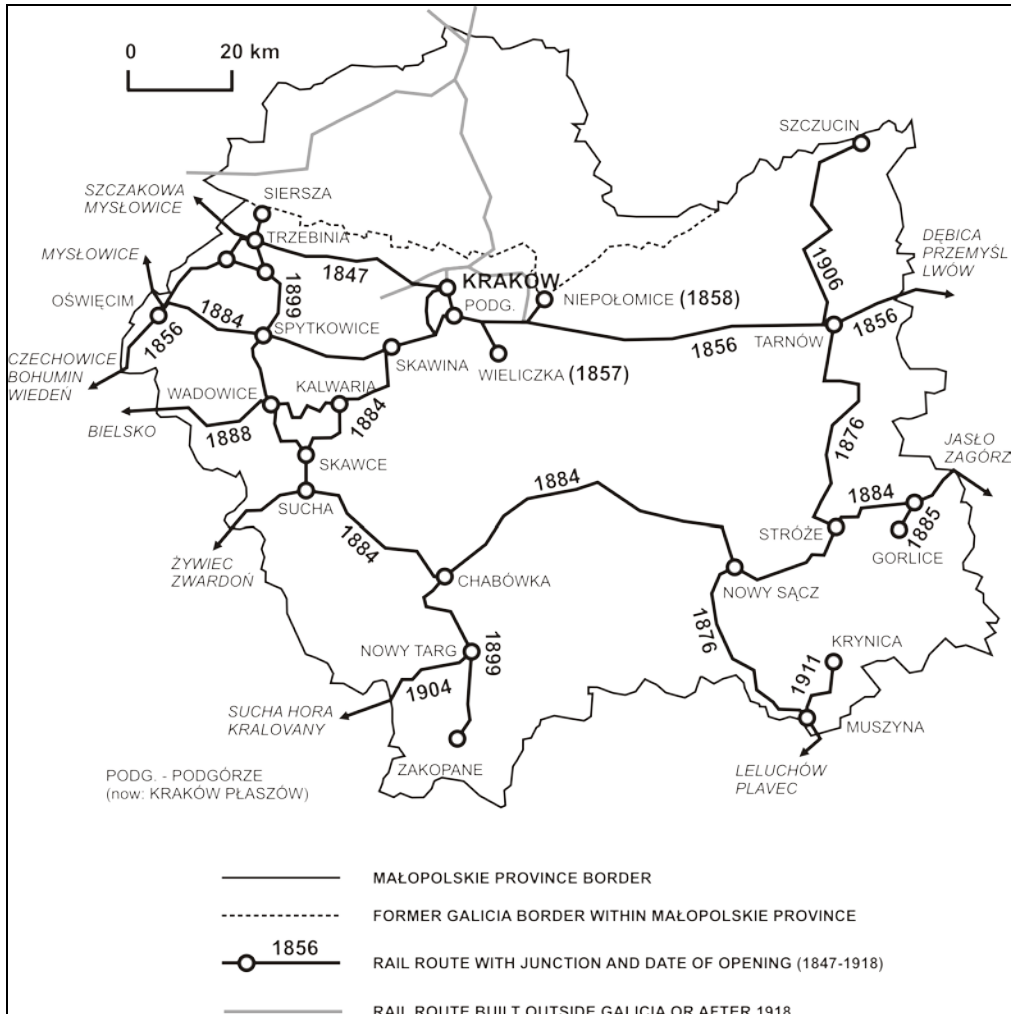

Fig. 2: Development of railway network in the land of present-day Małopolskie Province before 1918

Source: Author's work based on: Taylor 2007.

4. Historic train stations along Galician rail routes in Małopolskie Province

The author's main objective was to single out those train stations, which, thanks to well-preserved original architectural forms, testify of the epoch in which they were built and can be classified as railroad construction landmarks. In Małopolskie Province, 64 such edifices fulfilling these requirements were found, all of them built in the period between 1856-1906. Fig. 3 presents the locations of these train stations.

A majority of these preserved complexes contain small to medium-sized train station buildings erected after 1880 (Fig. 4 and 5). They were constructed according to the typical designs prepared by The Department of Construction and Equipment, a subdivision of The Railroad Construction General Office under the Railroad Ministry

in Vienna. Such buildings are common throughout the entire area of the former Austro-Hungarian Empire, but tend to vary as far as building materials are concerned (Kubinszky, 2008).

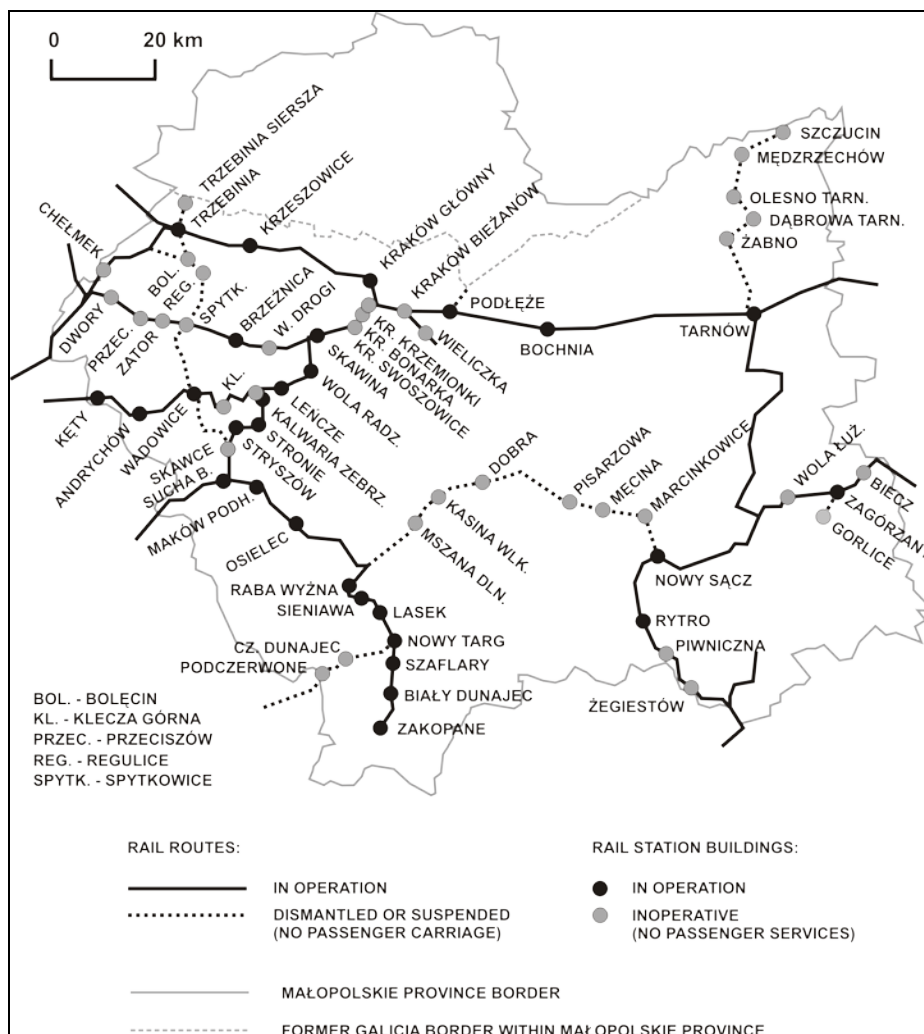

Fig. 3: Historic train station buildings in Małopolskie Province

Source: Author's work.

A typical period building joined “Neo-Renaissance architecture with Tyrolean roofs” (Bylina, 1999). The most characteristic elements of this architecture type were accented building corners (rustication), the framing of windows and doors, decorative cornices that separate the second floor from the ground floor and risalits in the front of the building. On the side of the station where the tracks pass, wooden verandas were built, often supported by cast iron columns. Train station building sizes varied depending on the their significance. Simpler forms are represented by train stations located along the Tarnów-Leluchów, Chabówka-Zakopane and Wadowice-Bielsko rail routes, with those constructed by Northern Railroads being

Fig. 4: Typical for The Galician Transversal Railroad small-sized train station building (Kaisna Wielka, Chabówka-Nowy Sącz route).

Source: Own photo.

Fig. 5: Train station in Sieniawa (Chabówka-Zakopane railway route).

Source Own photo.

the only ones in Galicia that were not plastered, but instead had a brick veneer. Some of the buildings along the Tarnów-Szczucin rail route were only single-storied.

The oldest train stations on the main rail routes (Trzebinia, Krzeszowice, Kraków Bieżanów, and Wieliczka) and train stations in the biggest cities (Kraków, Tarnów, Nowy Sącz and Bochnia) display more unique architectonic characteristics. The last three edifices, erected in lieu of obsolete objects from the 1850s and 1870s, date back to the first decade of the 20th century and were plainly inspired by the Art Nouveau movement (Fig.6). The train station in Kraków, on the other hand, while originally in the Gothic Revival style, was rebuilt in the Neo-Renaissance style (Rymar, 2005).

Fig. 6: Train station in Tarnów (before renewal). An example of Art Nouveau architecture in rail building industry
Source: Own photo.

While all of the features Galician train station architecture will not be fully described here, nevertheless it must be understood that the train stations preserved in the urban and rural landscapes of Małopolskie Province represent a valuable and varied artistic heritage.

5. Train station architecture in conjunction with the railroad industry regression in Małopolskie Province

As mentioned at the beginning of this work, the railroad industry (including its historical heritage) in Małopolskie Province faces the problem of regression, which has worsened since the beginning of the economic transition in 1989. Taylor (2007) fingers the basic causes of this phenomenon as: insufficient state policy concerning the railroad industry, a diminishing railroad transportation demand and improper

management, which hinders the transportation offering-to-needs compatibility; it allows, instead, for financial irresponsibility and infrastructure devaluation at an unprecedented rate.

In the carriage services, this phenomenon is most simply expressed by a piecemeal decrease in the number of train connections, in some cases leading to complete shutdowns of particular routes. This situation has widely affected Małopolskie Province (Fig. 7). So far, a few rail routes have been partly or completely dismantled (Nowy Targ-Sucha Hora, Trzebinia-Spytkowice, Wadowice-Skawce, Kraków-Kocmyrzów, and Podłęże-Niepołomice). Some operating routes have excluded passenger carriers, such as the Chabówka-Nowy Sącz and Tarnów-Szczucin lines. Finally, there are some rail routes (Kalwaria Lanckorona-Wadowice, Stróże-Jasło) where daily services are limited to only one or two pairs of connections, an action that is nonsensical and naturally opposed to the social role of the railroad industry.

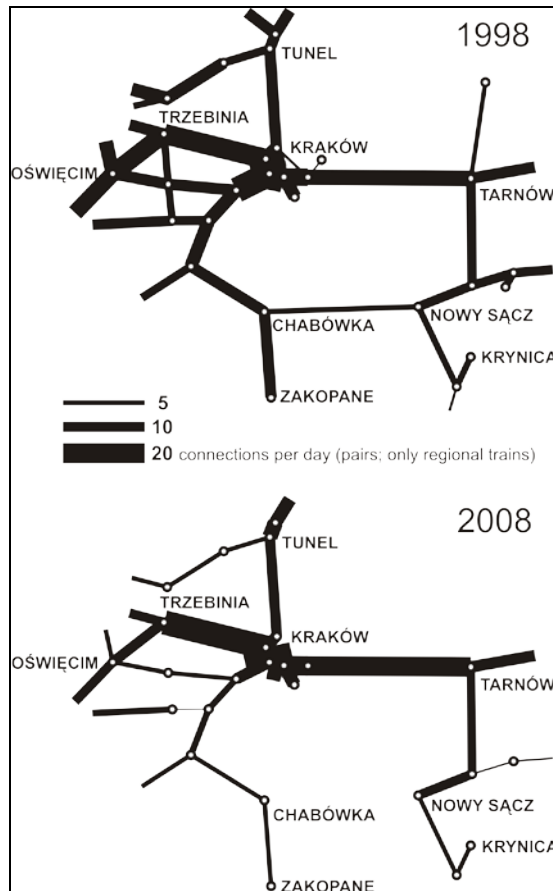

Fig 7: Railroad industry regression in Małopolskie Province: decrease in the number of train connections between 1998 and 2008

Source: Author's work based on: Rejonowy rozkład jazdy pociągów 1997/1998; Sieciowy rozkład jazdy pociągów 2008/2009.

One of the dimensions of the current crisis is the gradual degradation of railroad infrastructure, including those of historical character (Fig. 8). After the disassembly of routes and suspension or complete resignation from passenger carriage services on certain lines, only 45% of the 64 Galicia-age buildings are still in operation. (Here, operating train stations are defined as those which are equipped with a ticket office and waiting room open for at least a few hours a day; based on information from train stations, stops and passenger service ranges enclosed in *Sieciowy Rozkład Jazdy Pociągów 2008/2009*.)

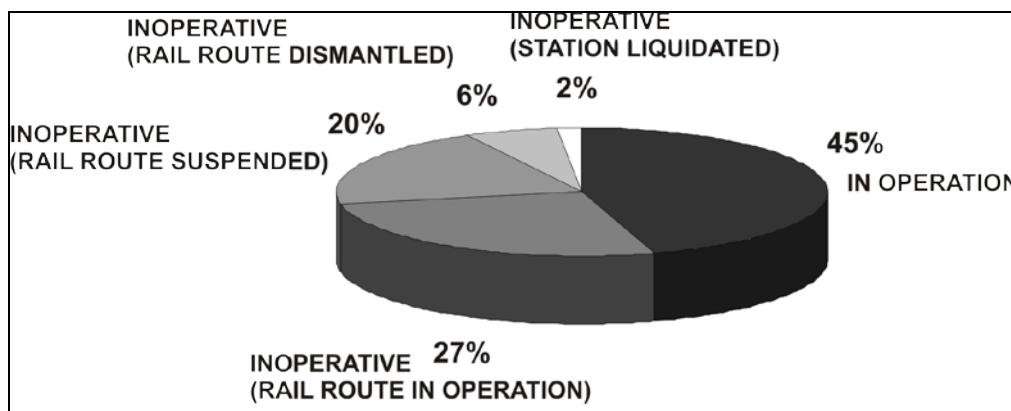

Fig 8: Utilization of historic train stations in Małopolskie Province.

Source: : Author's work.

Another 27% of the 64 Galicia-age buildings are those stations located on operating railroad routes where no forms of passenger services are found and no public waiting rooms are available (usually on low traffic lines). The rest of the considered railroad stations are situated next to completely abandoned or suspended routes. The majority of them are utilized (partly or entirely) as housing and only rarely perform other services (e.g. Kasina Wielka, Kraków Krzemionki, Gorlice, and Krzeszowice).

For now, no reversal back to the previous roles of these buildings can be expected, as the section of Polish State Railways (PKP Real Estates) responsible for railroad infrastructure is recently more interested in sales than utilization. This direction will certainly not affect the railroad industry positively, but instead leave it bereaved of passenger service stops. In light of the large-scale sale of railroad real estate campaign planned by the railroad administrator over infrastructure, a question arises about what new functions train station buildings, including historic ones, can and should perform.

Taylor (2007) points out that small railroad stations are often converted into apartments and seldom play another role in production or services again. The process of donating buildings to former railroaders is very slow, and, in the meantime, they remain abandoned and continue to deteriorate. Larger buildings, chiefly those located in cities, tend to be converted into more commercial spaces such as clubs, stores, warehouses, restaurants, and municipal institutions. Train stations located outside of housing districts often remain unused and fall into disrepair.

6. Train station renewals as an attempt to restore the railroad industry image

Even as the gradual decline of the railroad industry in the Małopolska region continues, any and all of the initiatives that might help to restore its image of a convenient and safe means of transportation are important. Unfortunately, there are not many new investment projects being made of Małopolskie Province train stations. The only one to be carried out so far was a comprehensive attempt to renew historic train station buildings that only resulted in some repairs to the railroad infrastructure located along the so-called John Paul II's Railroad Route. This route runs from the Kraków Main Train Station to Kraków Płaszów, Kraków Łagiewniki, Skawina, Kalwaria Zebrzydowska, Lanckorona, and Wadowice. A special electric multiple unit (14WE) was installed to serve this route with the aim to provide links to places connected with the memory of Pope John Paul II (Wadowice, Kraków, and Łagiewniki) and a sanctuary in Kalwaria Zebrzydowska. Before the launch of this so-called Pope's Train in May 2006, all of the rail buildings along the way were regenerated. In reality, the verb "regeneration" should not be used here, as the work conducted can only be described as a "face lift". Building façade repairs were neither accompanied by improvements of passenger services nor platform renovations.

Despite these repairs, some train station buildings remained unused and were quickly devastated. Similarly, replacements of railroad tracks and infrastructure accompanied by a route speed increase to 100 km/h were measurable benefits that were not taken advantage of. This mainly concerns the Kalwaria Lanckorona-Wadowice route, where the tracks remained in a terrible technical state. The tracks have since been repaired, but, unfortunately, the improvements achieved were not used to correct the transportation offering of the route, which is now served by only one pair of connections. A tangible chance to create a modern connection was wasted. The train station renewals that have taken place are only tentative in character and have not induced any significant improvements to the quality of train travel.

Among other investments in recent years, only some repairs of the Trzebinia (in 2005) and Tarnów (presently happening) train stations can be mentioned. This situation attests to the tendencies to renew only crucial train stations (junctions or those located in big cities) on main routes. Accordingly, this depicts a marginalization of the regional and local railroads in Małopolskie Province.

7. Conclusions

The historic train stations in the part of Małopolskie Province that was under in Austrian partition (so-called Galicia) before 1918 total 64 edifices of various forms. These are very valuable items of interesting heritage that are permanently ingrained in the region's landscape. Note should be taken of the fact that the railroad industry regression in Poland induces a significant reduction in the number of transportation offerings and excludes train station buildings from productive use. Presently, 55% of the historic train stations in Małopolskie Province are closed. These closures mainly affect local routes, where no further prospects can be found to restore or augment the frequency of train runs. It seems as if one of the most probable processes in the following years will be the piecemeal selling off of railroad properties by those in charge of state railroad infrastructure. It is hard to predict what consequences this

will bring for railroad heritage preservation projects in Małopolskie Province. The only positive changes that can be expected only involve the most important train stations located on major railroad lines.

Literature

- Bylina L, 1999: *Galicyjskie dworce kolejowe* (brochure), Zakład Nieruchomości PKP Kraków/Wyd. Strzecha, Kraków
- Kubiszky M., 2008: *Bahnhöfe in Österreich. Architektur und Geschichte*, Verlag Szelak KEG, Wien.
- Rymar M., 2005: *Wpływ rozwoju kolei żelaznych w byłej Galicji na urbanistykę i formy architektoniczne*, [in:] Czarnecki W., Proniewski M., *Obiekty kolejowe*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Taylor Z., 2007: *Rozwój i regres sieci kolejowej w Polsce*, IGiPZ PAN, *Monografie*, 7, Warszawa.
- Towpik K., 2004: *Infrastruktura transportu kolejowego*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Sieciowy rozkład jazdy pociągów 2008/2009*, 2008, PKP Przewozy Regionalne, Warszawa.
- Rejonowy rozkład jazdy pociągów 1997/1998*, 1997, Kolejowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa

HISTORIC TRAIN STATIONS IN MAŁOPOLSKIE PROVINCE DURING THE RAILROAD INDUSTRY REGRESSION

Summary

The railroad network in Małopolskie Province, developed mostly before World War I, came into its own with the creation of an interesting system of 64 local train station buildings. Despite their precious value as examples of 19th century and first decade 20th century train station architecture, they are in serious jeopardy. The main reason for this is a decline in the railroad industry in Poland, which is expressed by a significant decrease in the number of connections and an exclusion of most train station buildings from use. The marginalization of local railroads in Małopolskie Province will most likely bring about a significant change in the function of many train stations that are currently closed.

RABA TAL KOT DEJAVNIK POJAVLJANJA ZEMELJSKIH PLAZOV V SLOVENIJI

Davor Rup

profesor geografije in računalništva
Mladinska 17, SI-2314 Zg. Polskava, Slovenija
e-mail: davor.rup@gmail.com

UDK: 911.2(497.4):551.4
COBISS: 1.01

Izvleček

Raba tal kot dejavnik pojavljanja zemeljskih plazov v Sloveniji

Raba tal predstavlja zelo pomemben dejavnik pri pojavljanjih zemeljskih plazov. V njej se zrcalijo prepletanja večih naravnih in družbenih dejavnikov med sabo, ki posledično skupaj vplivajo na razvoj različnih tipov rabe tal. Vsak tip rabe tal ima na zemeljske plazove vzpodbujevalne ali zaviralne vplive. Pri vseh tipih rabe tal s vzpodbujevalnimi vplivi smo ugotovili močno prisotnost človeške dejavnosti. Zaviralne vplive pa smo ugotovili le pri tipih rabe tal, kjer je človeška dejavnost minimalna ali pa je sploh ni. Število zemeljskih plazov pa še vedno raste iz leta v leto, zato smo prepričani, da bi se s premišljenim urejanjem v naravnem prostoru lahko upočasnilo naraščanje števila zemeljskih plazov in s tem zmanjšali ogrožanja številnih človeških življenj.

Ključne besede

geomorfologija, zemeljski plazovi, raba tal, Slovenija, GIS

Abstract

Land use as a factor of landslides occurrences in Slovenia

Land use is one of the most important factors for landslide occurrences, because of all connections between natural and social components of landscape. These are also the reasons for developing different types of land uses, but also have various influences on landslide occurrences. Human activity was always the reason for inducing influences on landslides. It is noted, that where there was no human activity or this one was minimal, there were present obstruction influences on landslide occurrences. However, the number of landslides increases every year, and we are convinced that with considerate managing of natural space we can slow down the increasing number of landslides, and consequently decrease the endangering of human lives.

Keywords

Geomorphology, landslides, land use, Slovenia, GIS

Uvod

Zemeljski plazovi predstavljajo naravne pojave gibanja pobočnega materiala po pobočju navzdol pod neposrednim vplivom gravitacije (Komac 2005, 7). Najpogostejše so vzroki zemeljskih plazov naravni dejavniki, redkeje tudi človeška dejavnost, ki skozi daljše časovno obdobje vplivajo na stabilnost pobočja. Končne dejavnike, ki sprožijo zemeljski plaz, imenujemo povodi zemeljskih plazov in so običajno različni naravni dejavniki, vse pogostejše pa so prisotni tudi različni nepremišljeni posegi človeka v naravni prostor, ki pa proces do nastanka zemeljskega pojava le še pospešijo.

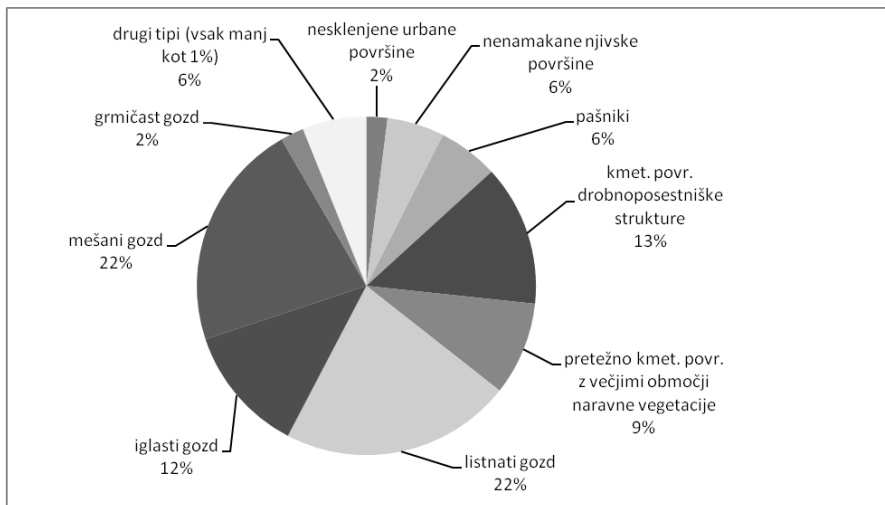
V Sloveniji predstavljajo zemeljski plazovi peto najpogostejšo obliko naravnih nesreč po povzročitvi škode v zadnjih desetih letih. Njihova povzročena škoda znaša v povprečju 1 odstotek celotnega BDP na leto. Na žalost pa njihovo število iz leta v leto narašča, s stopnjo 6,7 zemeljskih plazov na leto. Med letoma 1990 in 2005 se je pojavilo kar 1512 zemeljskih plazov, pri čemer pa so bili tukaj zajeti le tisti zemeljski plazovi, ki so ogrožali človeška življenja in zasebno, gospodarsko ali javno infrastrukturo (Evidenca nestabilnosti tal 2006). Čeprav se zemeljski plazovi pojavljajo skoraj po celotni Sloveniji enakomerno (Slika 2), izstopajo nekoliko območja južne Slovenije – kraških območij, kjer so zemeljski plazovi zelo redki. Najpogostejše se pojavljajo v hribovitem in gričevnatem svetu Predalpskega sveta Slovenije. Med merjenimi dejavniki za nastanek zemeljskih plazov v Sloveniji predstavlja raba tal najvplivnejšega. V raziskavi zemeljskih plazov Slovenije med leti 1990 in 2005 smo s statističnima metodama (Pearsonovim χ^2 preizkusom in Cramérjevim koeficientom kontingence) določali vpliv sedmim dejavnikom: litološki podlagi, naklonu pobočja, nadmorski višini pobočja, ekspoziciji pobočja, dolgoletni povprečni višini padavin, šestnajstletni povprečni višini padavin in rabi tal (Rup 2008, 136).

1. Raba tal v Sloveniji

Območje Republike Slovenije leži v jugovzhodnem delu Srednje Evrope, kjer se v krogu s polmerom komaj 150 km, stikajo in prepletajo štiri reliefne enote: visokogorske Alpe s predalpskimi hribovji in kotlinami, ravninska Panonska nižina z gričevnatim obrobjem, zakraseli svet Dinarskega gorstva s kraškimi planotami in vmesnimi podolji ter sredozemski svet z blažilnimi vplivi Jadranskega morja (Perko in Orožen Adamič 1998). Stičišče teh reliefnih enot ter lega v zmerno toplem pasu z zmerno toplim vlažnim podnebjem so omogočili razvoj pestre flore in favne. Posebej obsežni so bili pred delovanjem človeka mogočni listnati gozdovi, predvsem bukovi gozdovi. Tem primarnim oblikam vegetacije pa je človek v času svojega delovanja dodal še sekundarne (monokulture drevesnih vrst, travišča, gozdne robove,...) in terciarne (njive, pašnike,...) oblike vegetacije.

Danes med posameznimi tipi rabe tal (Preglednica 1 in Grafikon 1) še vedno prevladujejo listnati (22,09%) in mešani gozdovi (21,74%), ki jih lahko najdemo po celotni Sloveniji. Najbolj pogosti so takšni gozdovi v hribovitem in gričevnatem svetu Slovenije. Precejšni delež (12,22%) zavzemajo tudi iglasti gozdovi, ki prevladujejo predvsem v visokogorskem svetu Slovenije. Višji delež (13,44%) kot iglasti gozdovi pa zasedajo kmetijske površine drobno posestniške strukture, saj so za slovensko kmetijstvo značilne kmetije z manjšimi obdelovalnimi površinami (<1ha). Številne takšne površine lahko najdemo v kotlinah in dolinah Predalpskega sveta Slovenije ter nižinskem svetu vzhodne Slovenije. Skoraj desetino površin

(8,91%) v Sloveniji pa zavzemajo pretežno kmetijske površine z večjimi območji naravne vegetacije, ki pa jih povečini najdemo v hribovitem svetu osrednje in južne Slovenije. Pomembne deleže površin rabe tal zavzemajo še pašniki (5,76%) in nenamakalne njivske površine (5,47%). Ostali tipi rabe tal pa se pojavljajo na zelo majhnih površinah in so zato za nas manj pomembni.

Slika 1: Deleži površin posameznih tipov rabe tal na območju Slovenije.

Vir: Lastni izračuni.

V splošnem lahko ugotovimo, da zavzemajo gozdovi več kot 62 odstotkov površine Slovenije, s čemer se uvršča Slovenija med najbolj gozdnate države Evrope. Več kot 34 odstotkov površine Slovenije ali ena tretjina vsega ozemlja pa obsegajo kmetijske površine, saj je kmetijstvo v Sloveniji še vedno pomembna dejavnost.

Preglednica 1: Raba tal v Sloveniji po površini v hektarih in deležih ter po številu zemeljskih plazov in njihovih deležih.

CLC koda	Naziv	Površina [ha]	Površina [%]	Zemeljski plazovi [1990-2005]	Zemeljski plazovi [%]
1.	Umetne površine	55.929,86	2,62	46	3,04
1.1.	Urbane površine	43.139,97	2,02	41	2,71
1.1.1.	Sklenjene urbane površine	239,68	0,01	0	0,00
1.1.2.	Nesklenjene urbane površine	42.900,29	2,01	41	2,71
1.2.	Industrija, trgovina, transport	9.317,07	0,44	3	0,20
1.2.1.	Industrija, trgovina	6.562,36	0,31	2	0,13
1.2.2.	Cestno in železniško omrežje in pridružene površine	1.889,40	0,09	1	0,07
1.2.3.	Pristanišča	199,97	0,01	0	0,00
1.2.4.	Letališča	665,34	0,03	0	0,00
1.3.	Rudniki, odlagališča, gradbišča	1.840,90	0,08	0	0,00
1.3.1.	Dnevni kopri, kamnolomi	1.283,10	0,06	0	0,00
1.3.2.	Odlagališča	312,90	0,01	0	0,00
1.3.3.	Gradbišča	244,90	0,01	0	0,00
1.4.	Umetno ozelenjene neekmetijske površine	1.631,92	0,08	2	0,13
1.4.1.	Zelene mestne površine	322,63	0,02	2	0,13
1.4.2.	Površine za šport in prosti čas	1.309,29	0,06	0	0,00

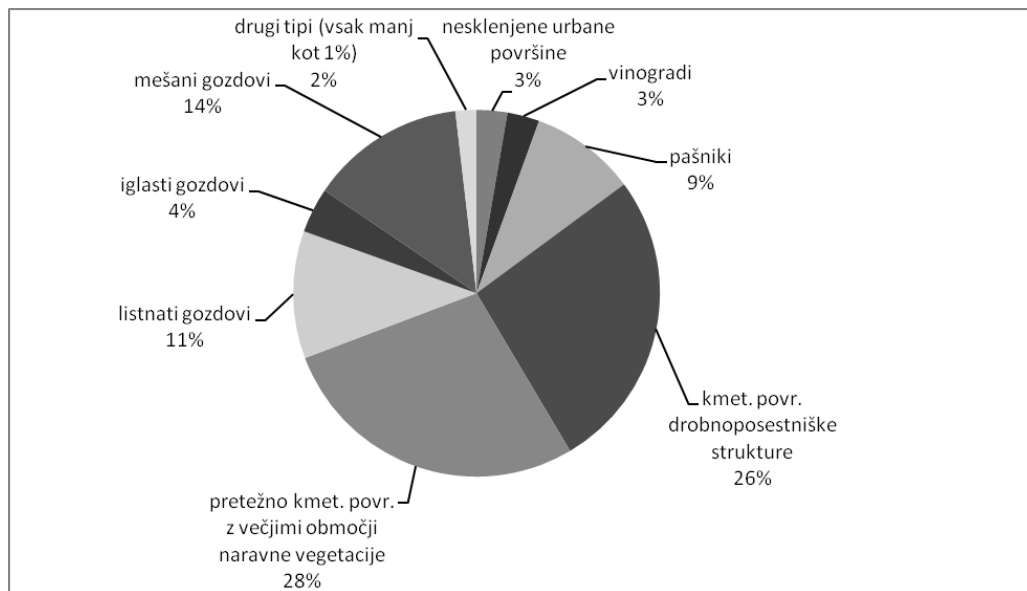
Preglednica 2: Raba tal v Sloveniji po površini v hektarih in deležih ter po številu zemeljskih plazov in njihovih deležih (nadaljevanje).

2.	Kmetijske površine	736.987,55	34,56	1013	67,00
2.1.	Njivske površine	116.802,87	5,47	6	0,40
2.1.1.	Nenamakane kmetijske površine	116.698,57	5,47	5	0,33
2.1.2.	Namakane kmetijske površine	104,30	0,00	1	0,07
2.1.3.	Riževa polja	0	0,00	0	0,00
2.2.	Trajni nasadi	20.664,18	0,97	44	2,91
2.2.1.	Vinogradi	17.047,14	0,80	43	2,84
2.2.2.	Sadovnjaki in nasadi jagodičevja	3.617,04	0,17	1	0,07
2.2.3.	Nasadi oljk	0	0,00	0	0,00
2.3.	Pašniki	122.724,31	5,76	141	9,33
2.3.1.	Pašniki	122.724,31	5,76	141	9,33
2.4.	Mešane kmetijske površine	476.796,19	22,36	822	54,37
2.4.1.	Trajni nasadi z enoletnimi posevki	191,31	0,01	0	0,00
2.4.2.	Kmetijske površine drobnoposestniške strukture	286.535,36	13,44	402	26,59
2.4.3.	Pretežno kmetijske površine z večjimi območji naravne vegetacije	190.069,52	8,91	420	27,78
2.4.4.	Kmetijsko-gozdarske površine	0	0,00	0	0,00
3.	Gozd in deloma ohranjene naravne površine	1.323.627,96	62,07	448	29,63
3.1.	Gozd	1.195.180,90	56,05	437	28,90
3.1.1.	Listnati gozd	470.981,27	22,09	170	11,24
3.1.2.	Iglasti gozd	260.496,26	12,22	60	3,97
3.1.3.	Mešani gozd	463.703,37	21,74	207	13,69
3.2.	Grmovno in /ali zeliščno rastlinstvo	95.765,56	4,49	11	0,73
3.2.1.	Naravni travniki	25.026,30	1,17	7	0,46
3.2.2.	Barja in resave	22.642,30	1,06	2	0,13
3.2.3.	Sklerofilno rastlinstvo	355,70	0,02	0	0,00
3.2.4.	Grmičast gozd	47.741,26	2,24	2	0,13
3.3.	Neporasle površine z malo ali brez vegetacije	32.681,50	1,52	0	0,00
3.3.1.	Plaže, sipine in peščene ravnine	720,14	0,03	0	0,00
3.3.2.	Gola skala	18.959,64	0,89	0	0,00
3.3.3.	Redko porasle površine	12.868,40	0,60	0	0,00
3.3.4.	Požarišča	96,98	0,00	0	0,00
3.3.5.	Ledeniki in večni sneg	36,34	0,00	0	0,00
4.	Močvirja	3.194,71	0,14	0	0,00
4.1.	Celinska močvirja	2.566,75	0,12	0	0,00
4.1.1.	Celinska barja	2.566,75	0,12	0	0,00
4.1.2.	Šotišča	0	0,00	0	0,00
4.2.	Obalna močvirja	627,96	0,02	0	0,00
4.2.1.	Slana močvirja	97,60	0,00	0	0,00
4.2.2.	Soline	530,36	0,02	0	0,00
4.2.3.	Pas plimovanja	0	0,00	0	0,00
5.	Vode	12.723,68	0,60	5	0,33
5.1.	Celinske vode	8.317,95	0,39	5	0,33
5.1.1.	Vodotoki in kanali	5.783,35	0,27	4	0,26
5.1.2.	Mirujoča voda	2.534,60	0,12	1	0,07
5.2.	Morje	4.405,73	0,21	0	0,00
5.2.1.	Obalne lagune	0	0,00	0	0,00
5.2.2.	Rečna ustja	0	0,00	0	0,00
5.2.3.	Morje in ocean	4.405,73	0,21	0	0,00
	Skupaj	2.132.463,80	100,00	1512	100,00

Vir: Rup, 2008.

2. Pojavljanje zemeljskih plazov po tipih rabe tal v Sloveniji

Zemeljski plazovi se pojavljajo skoraj po celotnem območju Slovenije (Slika 2), pri čemer nekoliko izstopa južna Slovenija, kjer so zemeljski plazovi zelo redki. Najpogostejše se pojavljajo v hribovitem in gričevnatem svetu Predalpskega sveta Slovenije. Na pojavljanje zemeljskih plazov vplivajo številni dejavniki, med katerimi predstavlja raba tal enega izmed pomembnejših, saj se v njej zrcali močan antropogeni vpliv, ki v veliko primerih pripomore k porušitvi ravnovesja v prostoru in s tem do sproženja zemeljskega plazov (Rup 2008, 80).

Slika 2: Deleži števila zemeljskih plazov v Sloveniji med leti 1990 in 2005 po posameznih tipih rabe tal.

Vir: Rup, 2008.

Najvišji delež nastalih zemeljskih plazov je bilo zabeleženih na območjih s pretežno kmetijskimi površinami z večjimi območji naravne vegetacije (27,78%) in na območjih s kmetijskimi površinami drobno posestniške strukture (26,59%). Ta območja se najpogostejše pojavljajo v hribovitih in gričevnatih območjih Slovenije, ki so še primerna za ekstenzivno kmetijsko dejavnost.

S skupnim imenom označujemo ta območja pod imenom mešane kmetijske površine, ki pa po površini obsegajo le nekaj več kot četrtino celotne površine Slovenije (22,36%), hkrati pa se je na njih pojavilo največ zemeljskih plazov (54,37%) med letoma 1990 in 2005. Iz slednjih dejstev lahko jasno razberemo močne spodbujevalne vplive območij mešane kmetijske dejavnosti na pojavljanje zemeljskih plazov.

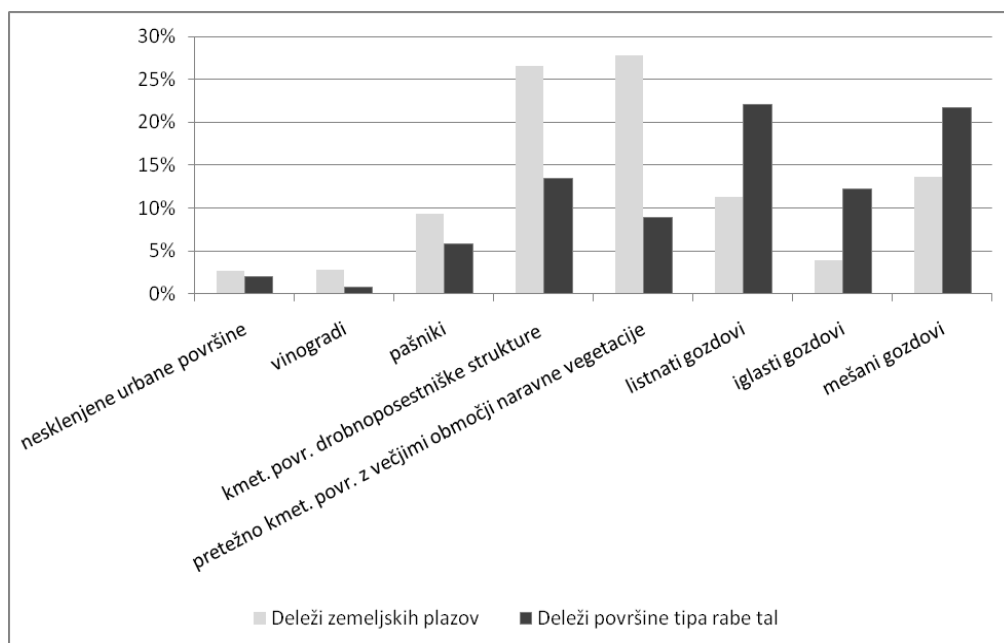
Dobra četrtina nastalih zemeljskih plazov (28,90%) se je pojavila na območjih gozdov. Največ se jih je pojavilo v mešanih gozdovih (13,69%), malo manj v listnatih gozdovih (11,24%) in najmanj v iglastih gozdovih (3,97%). Po površini pa obsegajo območja gozdov več kot polovico celotne površine Slovenije (56,05%), kar

jasno kaže na zaviralne vplive pojavljanja zemeljskih plazov. Gozd namreč vpliva na pojave plazenja bolj varovalno kot spodbujevalno (Komac, 2005).

Pomemben delež nastalih zemeljskih plazov je bilo zabeleženih tudi na območjih pašnikov (9,33%), ki obsegajo le dobro dvajsetino površine Slovenije (5,76%). Tukaj gre običajno za pašnike na pobočjih hribovitega ali gorskega sveta. Tudi zanje lahko ugotovimo, da imajo bolj vzpodbujevalne vplive na pojavljanje zemeljskih plazov. Območja pašnikov z le travnato površino, ki ima plitvi koreninski sistem namreč ne zadošča za učinkovito varovanje pobočij pred premikanjem zemeljskih mas. Toliko bolj je premikanje opazno na popolnoma golih površinah, a so te redke (Komac, 2005).

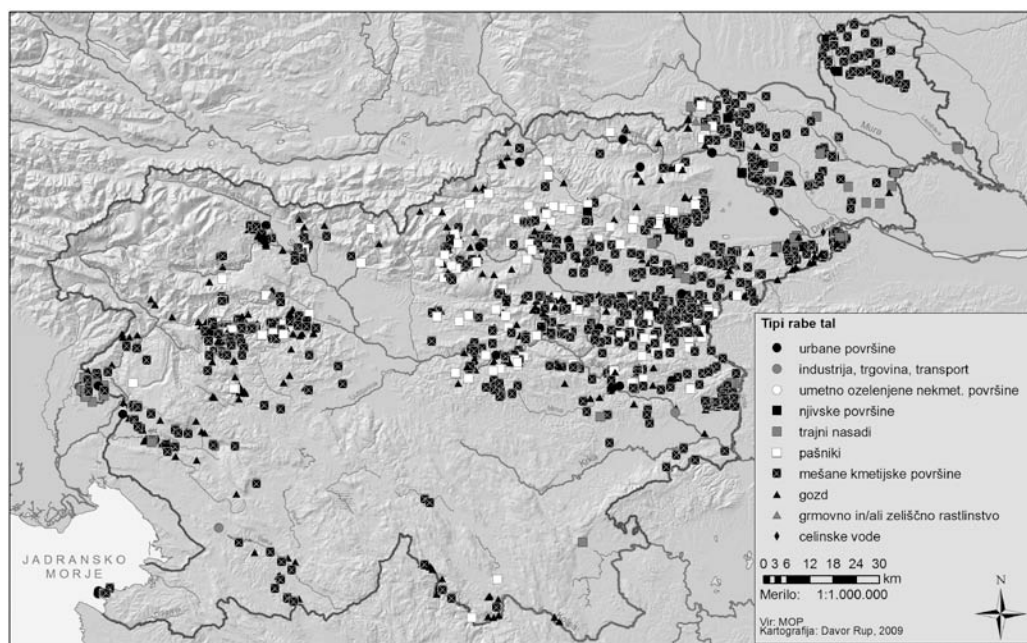
Omembe vreden delež nastalih zemeljskih plazov se je pojavilo še na območjih vinogradov (2,84%), ki pokrivajo zelo majhen del površine Slovenije (0,80%) in na nesklenjenih urbanih površinah (2,71%), ki pa prav tako pokrivajo zelo majhen del površine Slovenije (2,01%). Pri obeh tipih lahko torej ugotovimo vzpodbujevalne vplive na pojavljanje zemeljskih plazov. Na drugih tipih rabe tal se je pojavilo manjše število zemeljskih plazov in so zato za nas manj zanimivi.

Ugotovimo lahko, da se večina zemeljskih plazov (več kot 70%) pojavi na območjih, ki jih močno določa dejavnost človeka, hkrati pa na vseh teh območjih ugotavljamo vzpodbujevalne vplive na pojavljanje zemeljskih plazov (Slika 4). Na žalost so kar prevečkrat zgodijo nepremišljeni in napačni posegi človeka v naravno okolje, zaradi česar prihaja do sprožitve zemeljskih plazov in drugih naravnih katastrof.

Slika 3: Deleži zemeljskih plazov in deleži površine po posameznem tipu rabe tal med letoma 1990 in 2005 v Sloveniji.

Vir: Rup, 2008.

Slika 4: Raba tal na območjih zemeljskih plazov med letoma 1990 in 2005.

Vir: Rup, 2008.

3. Vplivi rabe tal na pojavljanje zemeljskih plazov

Iz statističnih podatkov (Preglednica 1 in Slika 3) smo že ugotovili, da se je večina zemeljskih plazov pojavilo na območjih z močno prisotno človeško dejavnostjo, hkrati pa se je veliko zemeljskih plazov pojavilo tudi na območjih gozdov. Ugotovitve smo želeli še ovrednotiti in na znanstveni način preveriti vplive posameznih tipov rabe tal na pojavljanje zemeljskih plazov (Rup 2008, 80). To smo naredili tako, da smo za vsak tip rabe tal izračunali Pearsonov χ^2 -preizkus. Vsota vseh izračunov Pearsonovih χ^2 -preizkusov pa nam je dala zelo visoko vrednost ($\chi^2=1361,6487$ $p=0,0000$), kar je hkrati pomenilo zelo nizko stopnjo tveganja.

Z natančnejšo analizo vplivov rabe tal na pojavljanje zemeljskih plazov (Preglednica 2 in Slika 5) smo ugotovili izrazito vzpodbujevalni vpliv pri tipu rabe tal mešane kmetijske površine, med katere spadajo po nomenklaturi CORINE Land Cover: trajni nasadi z enoletnimi posevki, kmetijske površine drobno posestniške strukture, pretežno kmetijske površine z večjimi območji naravne vegetacije ter kmetijsko-gozdarske površine. Pokazalo se je namreč, da je dejansko število zemeljskih plazov preseglo predvideno število za več kot stoštirideset odstotkov. To v številkah pomeni, da se je pojavilo 822 zemeljski plazov na območjih, kjer bi se naj po predvidevanjih pojavilo 343,1 zemeljskih plazov ali kar 478,9 zemeljskih plazov več kot bi pričakovali. To nam jasno prikazuje številna porušena naravna ravnovesja v pokrajini, katerih vzrok so običajno neustrezni posegi v prostor kot so npr. speljane ceste po strmih pobočjih, postavljene hiše na golih strmih pobočjih, goloseki itd.

Močan vzpodbujevalni vpliv na pojavljanje zemeljskih plazov smo zasledili tudi pri tipu rabe tal trajni nasadi, kjer je dejansko število zemeljskih plazov preseglo pričakovano kar za dvakrat. Dejansko število zemeljskih plazov je sicer majhno

(44), a bi jih moralo biti glede na pričakovano število še veliko manj. Zraven teh smo zasledili vzpodbujevalni vpliv na pojavljanje zemeljskih plazov še pri naslednjih tipih rabe tal: pašniki, urbane površine ter umetno ozelenjene neekmetijske površine. Med vsemi tipi rabe tal pri katerih smo ugotovili pozitiven vpliv na pojavljanje zemeljskih plazov lahko opazimo prisotnost človeške dejavnosti v večji ali manjši meri.

Hkrati s vzpodbujevalnimi vplivi smo zasledili tudi zelo jasne zaviralne vplive na pojavljanje zemeljskih plazov. Najbolj izraziti bi naj bili pri tipu rabe tal celinske vode, v katerega pa smo močno podvomili, saj gre tukaj najverjetneje za napako v koordinatah zemeljskih plazov ali v natančnosti karte rabe tal. Zelo močan zaviralni vpliv na pojavljanje zemeljskih plazov smo zasledili pri tipu rabe tal gozd, kjer se je dejansko pojavilo le malo več kot polovica predvidenih zemeljskih plazov. V to skupino rabe tal so bili uvrščeni: listnati, iglasti in mešani gozdovi. Gozdovi imajo pomembno vlogo pri preprečevanju zemeljskih plazov, zaradi močno razvitega rastlinskega koreninskega sistema. Zelo pomembno vlogo pa imajo tudi pri zmanjšanju nastanka škode ob pojavu zemeljskega plazov, saj s svojimi debli tvorijo naravno pregrado.

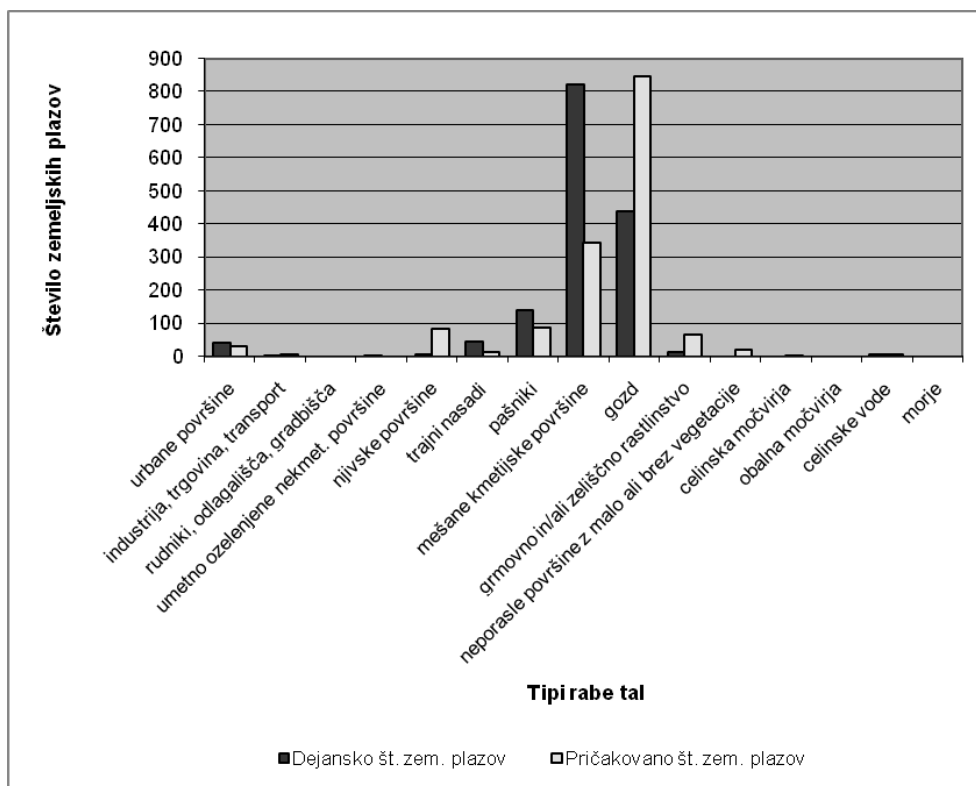
Preglednica 3: χ^2 -preizkus vpliva rabe tal na pojavljanje zemeljskih plazov

df = 42 p = 0,0000				
Tipi rabe tal	Dejansko št. zemeljskih plazov	Pričakovano št. zemeljskih plazov	Δ	χ^2
urbane površine	41	31,3	9,7	6,9686
industrija, trgovina, transport	3	6,9	-3,9	2,0676
rudniki, odlagališča, gradbišča	0	1,3	-1,3	1,2655
umetno ozelenjene neekmetijske površine	2	1,1	0,9	0,8351
njivske površine	6	84,5	-78,5	70,7255
trajni nasadi	44	14,4	29,6	59,9477
pašniki	141	87,1	53,9	32,0526
mešane ekmetijske površine	822	343,1	478,9	655,4468
gozd	437	847,9	-410,9	191,5271
grmovno in/ali zeliščno rastlinstvo	11	65,1	-54,1	43,3324
neporasle površine z malo ali brez vegetacije	0	21,3	-21,3	20,6889
celinska močvirja	0	1,9	-1,9	1,8330
obalna močvirja	0	0,5	-0,5	0,4522
celinske vode	5	5,5	-0,5	274,4469
morje	0	0,1	-0,1	0,0588
Σ	1512	1512	0	1361,6487

Vir: Rup, 2008.

Močan zaviralni vpliv na pojavljanje zemeljskih plazov smo zasledili tudi pri tipu rabe tal njivske površine, kjer se je dejansko pojavilo le dobrih sedem odstotkov predvidenih zemeljskih plazov. To je bilo tudi za pričakovati, saj večino njivskih

površin najdemo v ravninskih območjih, kjer pa zaradi reliefa zemeljski plazovi redko nastanejo. V preostalih tipih rabe tal smo zasledili zelo nizke vrednosti, kar pa je pomenilo tudi zelo majhen zaviralni vpliv.

Slika 5: Zveza med frekvenco pojavljanja zemeljskih plazov glede na rabo tal

Vir: Rup, 2008.

Zanimal pa nas je tudi delež vpliva dejavnika na pojavljanje zemeljskih plazov, zato smo s pomočjo prej izračunanega Pearsonovega χ^2 -preizkusa izračunali Cramérjev koeficient kontingence. Rezultat izračuna je prišel relativno visok ($V=0,013466$), saj je prišel precej višji (tudi do 10x višji) od vseh izračunanih rezultatov pri drugih dejavnikih (Rup, 2008). To pa je pomenilo, da ima dejavnik rabe tal zelo pomembno mesto pri pojavljanju zemeljskih plazov.

Tako smo na podlagi statistike pojavljanja zemeljskih plazov in dodatnih strokovnih postopkov potrdili veliki vpliv človeške dejavnosti v pokrajini na pojavljanje zemeljskih plazov.

4. Zaključek

Zemeljski plazovi so popolnoma naravni pojavi, ki jih nobena dejavnost človeka ne bo mogla povsem obvladati. Zato pa jih lahko bolje spoznamo in jih poskušati razumeti: zakaj nastanejo, kako nastanejo, kje nastanejo, kateri dejavniki vzpodbujajo in kateri zavirajo njihov nastanek itd. S tako širšim znanjem bo

zagotovo vsak poseg človeka v naravnem prostoru ustrežnejši, hkrati pa bomo s tem razvili načine kako uspešneje preprečevati nastanke zemeljskih plazov.

Raba tal zagotovo predstavlja zelo pomemben dejavnik pri nastankih zemeljskih plazov, saj predstavlja eno izmed tistih prvin, ki najbolj zaznamujejo pokrajino, saj se v njej kažejo zapletena razmerja med naravnimi in družbenogospodarskimi dejavniki (Fridl, Kladnik, Orožen Adamič in Perko, 1998). Na območju Slovenije se najpogosteje pojavljajo tipi rabe tal gozd, pri katerih pa je število nastalih zemeljskih plazov veliko manjše kot bi po pričakovanjih lahko bilo, zato imajo ti tipi rabe tal zaviralne vplive na pojavljanje zemeljskih plazov. Največ zemeljskih plazov pa se je pojavilo na tipih rabe tal mešane kmetijske površine, kjer pa je nastalo veliko več zemeljskih plazov, kot bi jih pričakovali glede na njihov delež površine, zaradi česar imajo izrazite vzpodbujevalne vplive na pojavljanje zemeljskih plazov.

Na žalost smo ugotovili, da je pri vseh tipih rabe tal s vzpodbujevalnimi vplivi na pojavljanje zemeljskih plazov, močno prisotna dejavnost človeka. To pa jasno zrcali našo neznanje o poznavanju zemeljskih plazov. Prav gotovo bi se z bolj premišljenim delovanjem in urejanjem v naravnem prostoru dalo preprečiti ali pa vsaj ne vzpodbuditi veliko število zemeljskih plazov.

Literatura

- Evidenca nestabilnosti tal* 2006, Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije. *CORINE LandCover* 2000, Geodetska uprava Republike Slovenije.
- Fridl J., Kladnik D., Orožen Adamič M. in Perko D. 1998, *Geografski Atlas Slovenije*, Ljubljana.
- Komac M. 2005, *Napoved verjetnosti pojavljanja plazov z analizo satelitskih in drugih prostorskih podatkov*, Geološki zavod Slovenije, Ljubljana.
- Perko D. in Orožen Adamič M. 1998, *Slovenija – pokrajine in ljudje*, Ljubljana.
- Rup D. 2008, *Zemeljski plazovi v Sloveniji med leti 1990 in 2005*, Diplomsko naloga, Filozofska Fakulteta Maribor.

LAND USE AS A FACTOR OF LANDSLIDES OCCURRENCES IN SLOVENIA

Summary

Landslides are entirely natural occurrences, more powerful than any human activity. Because of this, we only have one choice and this is to adapt. We need to try to understand them - the reasons for their occurrence, how they begin to form and what factors induce or obstruct influences on landslides.

Land use is one of the most important factors in landslide occurrences. It represents one of those elements, which have the strongest influence on landscape. Land use can also introduce those complicated connections between natural and social components (Fridl, Kladnik, Orožen Adamič in Perko, 1998). Forest is the most frequent type of land use in Slovenia. The main characteristic of this type of land use is that the number of landslide occurrences is much smaller than we would expect. In conclusion, the forest, as a type of land use, has strong obstructed influences on landslide occurrences. The most landslides occurred on mixed agricultural areas. Even more landslides occurred on these areas that we have predicted according to their percentage of area. Therefore has this type of land use stronger inducing influence on landslide occurrences.

We also came to the conclusion that in all types of land use with inducing influences, we can find some kind of human activity. This absolutely reflects our ignorance of landslides. With more knowledge about landslides and considerate managing of natural space, we can at least slow down many landslide occurrences, if not totally prevent them.

WOCHENENDFREMDENVERKEHR DER EINWOHNER DER STADT KOŠICE IN BETRACHT DER NEUEN ART DER FREIZEITVERBRINGUNG IN DEN VERGNÜGUNGS-EINKAUFSZENTREN

Jana Mitríková

RNDr. Jana Mitríková, PhD.

Lehrstuhl für Geographie und Regionalentwicklung

Fakultät für Geistes- und Naturwissenschaften

Prešovská Univerzita, ul. 17. Novembra 1, 080 01 Prešov, Slowakische Republik

e-mail: jankageo@unipo.sk

Ivana Menyhértová

Absolventin des Lehrstuhls für Geographie und Regionalentwicklung

Fakultät für Geistes- und Naturwissenschaften

Prešovská Univerzita, ul. 17. Novembra 1, 080 01 Prešov, Slowakische Republik

e-mail: menyhertova@gmail.com

UDK: 913(437.6Košice):656.072.44

COBISS: 1.01

Abstrakt

Wochenendfremdenverkehr der Einwohner der Stadt Košice in Betracht der neuen Art der Freizeitverbringung in den Vergnügungseinkaufszentren

Der Wochenendfremdenverkehr stellt die massenhafte Teilnahme der Einwohner an dem Fremdenverkehr dar. Košice disponiert mit dem größten Potenzial für die Entwicklung des Wochenendenverkehrs und vielen Möglichkeiten der Ausnutzung im Bereich der historisch-kulturellen Denkmäler, gesellschaftlichen Veranstaltungen und der Verbreitung des Netzes der Verwaltungsinstitutionen. 2013 wird Košice die Europäische Kulturhauptstadt sein, im Bereich der Entwicklung auf dem Feld der Kultur und der Fremdenverkehr werden viele Projekte realisiert, die nicht nur heimische sondern auch ausländische Besucher anziehen sollen. Freizeitvertreibung in den großräumigen Einzelhandelsgeschäften, vor allem im den Vergnügungseinkaufszentren, die die Kombination von vielen Läden und breitem Angebot der Dienstleistungen darstellen, ist in der letzten Zeit immer beliebtere Wochenendaktivität.

Schlüsselwörter

Wochenendfremdenverkehr, Košice, Vergnügungseinkaufszentren, Freizeit

1. Einleitung

Der moderne Fremdenverkehr wird ab den 17. Jhd. gezählt. Städtische- und Wochenendenfremdenverkehr, die seine Art und Form darstellen, wurden erst später spezifiziert, in der Hälfte des 20. Jahrhunderts (Mariot, 1983). In dieser Zeit stieg die Anfrage nach dem Fremdenverkehr, seinen Möglichkeiten der Realisation, breiterem Angebot der Einrichtungen und den Aktivitäten. Diese expansive und dynamische Entwicklung des Fremdenverkehrs dauert auch in der Gegenwart. Das Angebot der Einrichtungen, Zentren und Städten, die die Möglichkeiten der Freizeitvertreibung für die Besucher oder Einwohner zu erweitern, hat immer steigende Tendenz. Fremdenverkehr ist ein der dynamischsten Zweigen der Wirtschaft und erlangt immer größere ökonomische und soziale Bedeutung. Eine der Städte, die die Entwicklung des Fremdenverkehrs nicht vergessen haben ist Košice. Košice ist die Metropole der Ostslowakei und nach der Einwohnerzahl die zweitgrößte Stadt der Slowakei. Sie ist ein wichtiges Zentrum des politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und religiösen Lebens. Wichtige Rolle spielt die Stadt auch in dem Verkehrssystem der Region und der ganzen Republik. Im Jahr 2008 besuchten die Stadt 265 000 Touristen. Auch für die Ortsbevölkerung ist die Stadt ein wichtiges Gebiet, wo Sie die Freizeit verbringen. Die Stadt und die Umgebung stellen am Wochenende das bevorzugte Reiseziel dar.

1.1 Problematik des städtischen Fernverkehrs

Bei unserer Charakteristik haben wir unsere Aufmerksamkeit vor allem auf Wochenenden- bzw. kurzfristigen Fernverkehr der Stadt Košice gerichtet. Mit der Erforschung des städtischen Fernverkehrs beschäftigen sich Jansen – Verbeke (1997). Kaspar (1995) trennte im Rahmen des Freizeitfremdverkehrs u. a. auch stadtnahe Fremdenverkehr der Stadt Košice. Der slowakische Autor Gučík (2000, 2004) hält Motivation, so wie Kaspar, für das maßgebende Kriterium bei der Klassifikation der Arten des Fernverkehrs. Er unterscheidet den Vergnügungs-, sportlichen (abenteuerliches), kulturellen, Erholungs- und geschäftlichen Fernverkehr.

Kopšo, Baxa, Gučík (1979) a Kopšo (1985) definieren den Wochenendfernverkehr als Unterkategorie des kurzfristigen Fernverkehrs. Er ist durch Zeitzugänglichkeit des Ziels und Anspruchslosigkeit der Aktivitäten, die man weiterentwickeln kann, motiviert. Er wird innerhalb von 1 bis 3 Tagen, Ende der Woche und am Wochenende durchgeführt. Wird an die Zentren, die optimal verkehrs- und zeitmäßig erreichbar sind, gerichtet. Mit der Entwicklung des Reizenetzes und der Erweiterung des Fuhrparks verbessert sich Jahr zu Jahr die Verkehrszugänglichkeit der Zentren des Wochenendenfernverkehrs. Kmeco (1995, 2000, 2001, 2003) beschäftigt sich mit der Anfrage nach dem städtischen Fernverkehr in großen und kleinen Städten der Slowakei und den sozial-ökonomischen Wirkungen des städtischen Fernverkehrs. Čuka (2006, 2007) und Gregová (2008) widmen sich der Problematik des städtischen Fernverkehrs in der Region der Mittelslowakei, vor allem in der Stadt Banská Bystrica. Krogmann (2001, 2006) widmet sich auf lange Sicht dem Fernverkehr in der Stadt Nitra, auch in den Städten Komárno und Štúrovo. Bratislava als Zentrum des Fernverkehrs bewertete Kráľovicsová (1999). Kulla (2007), Kolcun, Bon (2003), Kolcun (2005) widmen sich dem städtischen Fernverkehr auf dem Gebiet der Stadt Košice und Rosič (1999, 2003) dem Fernverkehr in der Stadt Humenné und ihrer Umgebung.

Der kurzfristige- und Wochenendfremdenverkehr stellt die massenhafteste Teilnahme der Einwohner an dem Fremdenverkehr dar. Auf Grund der Festsetzung des Potenzials des Fernverkehrs erscheint die Stadt Košice in kleinerem Ausmaß in den mittelfristigen und langfristigen Übersichten nach den einzelnen Aktivitäten. Überwiegen langfristige Aktivitäten der Bevölkerung und der Stadtbesucher. Nach dem Potenzial der Regionen wird die Stadt zu den Regionen mit nationalen Bedeutung zugerechnet.

2. Voraussetzungen des Fernverkehrs der Stadt Košice.

Košice kann man näher spezifizieren auch nach den ausgewählten Standorts- und Realisationsvoraussetzungen des Fernverkehrs. Aus der Sicht der geografischen Lage hat die Stadt eine günstige Lage zu den Nachbarnländern, aber zum Teil eine Randstellung im Rahmen der Slowakei. In der geomorphologischen Charakteristik spielt große Rolle vor allem die Morphologie des Terrains. Hohe Gliederung des Gebiets der Stadt Košice und der nahen Umgebung beeinflusst vor allem die Entwicklung des kurzfristigen Fernverkehrs im Sommer und im Winter. Man hat hier gute Bedingungen für die Touristik und auch ein paar gute Skigebiete. Eine der wichtigsten Voraussetzungen für die Verteilung des Fernverkehrs ist das Klima. Da sich die Slowakei in der milden Klimazone befindet, kann man auf dem ganzen Gebiet die Zentren für den Sommer- und Winter-Fernverkehr bauen. Zu den positiven Indikatoren gehört in Košice die Lufttemperatur. Sie beeinflusst die Auswahl der Lokalität und die Länge des Aufenthalts der Beteiligten an dem Wochenendfernverkehr. Sie beeinflusst auch die Länge und die Höhe der Schneeeauflage, was sich auf den Winter-Fernverkehr auswirkt. Die Schneeeauflage in Košice und der Umgebung ist über 48 – 80 Tage haltbar, was nach dem ganzslowakischen Durchschnitt gute Bedingungen schafft. Zu den negativen Seiten wird der häufige böige Wind aus West-Osten und in den niedrigeren Lagen der Kaschauer Kesseltal häufig auftauchender Nebel gerechnet. Die Umgebung der Wasserflächen und Gewässern wird vor allem für den Wochenendfernverkehr ausgenutzt. Wasserflächen und Gewässern sind sehr oft nicht ausstreichend gepflegt, es fehlt eine regelmäßige Reinigung, die Abflussregulation und mehrere Wasserreiniger. Ihre Attraktivität verlieren sie durch Ablagerung des Mülls und gebrochener Äste. In der Umgebung von Termalgewässern plant die Stadt Košice die Realisation des Projekts der ökologisch reinen Heizung und die Gewinnung der elektrischen Energie aus den Geothermalenquellen.

Die Naturbedingungen und die Voraussetzungen des Fernverkehrs der Stadt Košice bewerten wir als gut. Das Potenzial der bestimmten Umgebung ist ausreichend ausgenutzt, vor allem zu Gunsten des kurzfristigen und Wochenendfernverkehrs.

Die Kultur-verwaltenden Voraussetzungen des Fernverkehrs bilden den zweiten, ergänzenden Teil der Lokalisationsvoraussetzungen. Typisch für sie ist die punktuelle Verteilung, sie sind diskontinuierlich verteilt und bilden das Netz der kleineren Lokalitäten mit gutem Einfluss auf die Entwicklung des Fernverkehrs. Košice haben ein sehr großes Potenzial mit vielen Möglichkeiten im Bereich der kulturhistorischen Denkmäler, gesellschaftlichen Veranstaltungen und der Verbreitung des Netzes der Verwaltungsinstitutionen. Zu den Hauptmerkmalen der Kultur-verwaltenden Voraussetzungen gehören hauptsächlich die kulturhistorischen und kultargesellschaftlichen Voraussetzungen, d.h. historische Gestalt der Stadt, städtische Denkmalschutzgebiet, historisch-kulturelle Denkmäler, kulturgesellschaftliche Institute und Veranstaltungen. Die Stadt Košice hat reiche,

spannende Geschichte, die am besten im Stadtzentrum zu beobachten ist, auf der Hauptstrasse und in den angrenzenden Handwerkerstrassen. Historische Denkmäler wie die Kathedrale der heiligen Elisabeth, Miklus Gefangenhaus, Jakab Palast werden vor allem von den ausländischen Touristen besucht. Die architektonische Gestalt dieser Denkmäler wird regelmäßig rekonstruiert und so wird ihre Ansehnlichkeit bewahrt. Für den Wochenendfernverkehr ist städtische Denkmalschutzreservation sehr dominant, die Hauptstrasse, Brunnen, Parks und Erholungszonen im Stadtzentrum.

Im Bereich der kultargesellschaftlichen Institutionen der Stadt Košice dominiert das Netz der Theatern, Museen und Galerien. Wichtige kulturelle und gesellschaftliche Institutionen sind die Volksbildungszentren, kulturelle Vereine und Agenturen, Freizeitzentren, Tanzklubs u.a. Sie tragen zu der vollwertigen Freizeitvertreibung der Kindern und der Erwachsenen unter der Woche auch am Wochenende bei. Zu den kultugesellschaftlichen Institutionen wird auch der ZOO Košice gezählt. Er bietet sehr befriedigende Dienstleistungen an, organisiert viele Veranstaltungen, Taufen der Tiere u. Ä. Auch wenn er von der Fläche der größte ZOO in Mitteleuropa ist, nutzt er sein Flächenpotenzial nicht ausreichend aus.

Im letzten Jahr gewann die Stadt den Titel die Europäische Kulturhauptstadt 2013, darum fängt man mit der Realisation der Projekte im Bereich der Kultur und des Fernverkehrs an. Die sollen vor allem ausländische Touristen und Besucher anlocken. Man plant zum Beispiel die Realisation von abendfüllenden Kulturprogrammen, Vorstellungen, Theaterausführungen, 3D Ausstellungen u. Ä. Das Kaschauer Projekt Interface ist ein Projekt der langjährigen Transformation der Stadt mittels Kultur, die günstige Bedingungen für die Kultur und Kreativität schaffen soll. Die Hauptthemen des Projekt sind die Umgestaltung der Industrie- und Militärgeländen auf die Umgebung der Kreativenindustrie, Eintragung der Kultur in die Randgebiete der Stadt und auch der Dialog zwischen Ost- und Westeuropa und der Einklang der Bedürfnisse des Menschen und der Umwelt.

Im Bereich der kultugesellschaftlichen Veranstaltungen hat die Stadt reiche und berühmte Tradition. In den großen Massen wird dadurch der Wochenenden und unter der Woche statt findende Fernverkehr unterstützt, das trägt zu der Entwicklung der Zusammenarbeit der heimischen und ausländischen Künstler bei.

Aus der Menge können wir die Wanderung durch die Stadt Košice, die seit ihrer Entstehung im Jahr 2004 breite Massen der heimischen Einwohner angelockt hat, hervorheben. Sie entwickeln den Wochenendfernverkehr auf bildender und unterhaltender Weise. Sie bieten unschätzbare und vor allem nicht konventionelle Informationen über die Stadt Košice, seine Ecken, Schönheiten und Mängel. In den Sommermonaten finden auch Fahrrad- und Nachtwanderungen durch die Stadt statt.

Im Bereich des Sports gewinnt die Stadt die regionale, landesweite und internationale Bedeutung. Im Wochenendfernverkehr spielen diese Veranstaltungen eine sehr wichtige Rolle.

Richtige Voraussetzungen runden die Charakteristik der Kultur-verwaltenden Voraussetzungen des Fernverkehrs ab. Es gehören dazu z. B. Zentralinstitutionen oder die ausländischen Kontakte der Stadt. Die Zentralinstitutionen spielen nicht so wichtige Rolle an dem Wochenendfernverkehr der Stadt. Sie werden im weiterem

Zentrum der Stadt platziert und bilden ein vollwertiges Netz der staatlichen, regionalen und lokalen Ämter.

Die Realisationsvoraussetzungen bilden das Netz der Einrichtungen, Dienstleistungen, Räumlichkeiten und der Angebote, das vor allem den Besuchern bzw. Teilnehmer des Fernverkehrs dienen sollen. Er wird von den Kommunikationsvoraussetzungen und materialtechnischen Grundlage gebildet. Die Voraussetzungen der technischen Kommunikationen bilden die örtlichen Kommunikationsnetze und seine Mitteln. In der materialtechnischen Grundlage des Wochenendfernverkehrs dominieren in Košice die Verpflegungs- und sporttechnische Einrichtungen.

Das Netz der Verpflegungseinrichtungen ist in Košice stark verbreitet. Es fehlen die Restaurants, Kaffees, Teehäuser, und andere saisonale Imbissstuben nicht. Sie tragen zu dem Wochenendfernverkehr bedeutend bei, da sie komplette Verpflegung oder den Verkauf der Lebensmitteln und Getränke anbieten. Aus der Reihe der speziellen Verkehrseinrichtungen des Fernverkehrs sind in den Wintermonaten die Skigebiete voll ausgelastet. Ihre Kapazitäten steigen von Jahr zu Jahr, es reicht immer nicht zu der Deckung der Anfrage der Besucher und der Einwohner der Stadt. Im Sommer gehört zu den Dominanten die Kindereisenbahn Košice, die seit 1996 wieder funktionell und rekonstruiert ist. Ein positives Plus der Stadt ist das Informationszentrum der Stadt Košice – MiC KOŠICE. Es trägt bedeutend zu der Unterstützung des Fernverkehrs und der Informiertheit der Touristen und Einwohner bei.

Im Februar 2009 haben die Einwohner der Stadt die sog. 7 Wunder der Stadt gewählt. Nach der Beliebtheit, Besucheranzahl, Einzigartigkeit u.Ä. Zu den Wundern gehören:

1. Außergewöhnlichkeit der Kathedrale der heiligen Elisabeth
2. Pracht des Staatlichen Theaters
3. Tradition des Internationalen Marathons des Friedens
4. Positive Energie des singendes Brunnens
5. architektonischer Reinheit der Kapelle des heiligen Michal
6. Atmosphäre der Hauptstraße
7. Märchenhaftes Aussehen des Jakab Palastes

Auf Grund der positiven Lokalisations- und Realisationsvoraussetzungen gehört die Stadt zu den Zielgebieten des Fernverkehrs. Das heißt, dass durch seine reiche natürliche und kulturgesellschaftliche Seite die Stadt bedeutend zu der Unterstützung des Fernverkehrs beiträgt. Sie wird vor allem für die Einwohner der Stadt zu dem Zielgebiet des Wochenendfernverkehrs.

2.1 Freizeitverbringungen in den großräumigen Geschäften in Košice

Der Einkaufstourismus entstand in den 50. und 60. Jahren des vergangenen Jahrzehntes im den USA. Langsam kam dieser Trend auch nach Europa (Groß Britannien, Frankreich, Deutschland). Er fand und immer noch findet in den immer größeren Einkaufszentren und großräumigen Geschäften statt. Die bilden eine Kombination von dutzenden Geschäften und breitem Spektrum der Dienstleistungen, vor allem von Multikinos, Reinigungen, Kinderecken, Restaurants, Apotheken und in der letzten Zeit Spielcasinos mit Spielautomaten u. ä. (Szycrba, 2005; Križan 2009).

Mit der Entwicklung dieser Art des Tourismus hängen in der letzten Zeit mehrere soziologische und geographische Studien, die die Philosophie des Einkaufens forschen – wie die Leute einkaufen, was sie einkaufen, warum kaufen sie in dem konkretem Einkaufszentrum und ä. zusammen. Vereinfacht heißt das sog. Einkaufsbenehmung (Szczyrba, 2005; Mitriková 2008). Sie beschäftigen sich z. B. mit dem Phänomen des Einkaufens in den neuen modernen großräumigen Geschäften der ausländischen Ketten, oder mit der Abhängigkeit bis zu der Pathologie der Erscheinungen, die in den Einkaufszentren vorkommen. Man stellt langsam fest, dass der Einfluss der Einkaufszentren und anderen modernen großräumigen Geschäften auf die Gesellschaft größer ist, als man in den 90. Jahren erwartete. Wie S. Brown schreibt (1992, zit. in Szczyrby, 2005) haben die Einkaufszentren mega-kulturellen Phänomen der Zeit und so kann man darüber nicht staunen.

In diesem Beitrag widmete man die Aufmerksamkeit dem modernsten Bestandteil des Wochenendfernverkehrs, und dem Einkaufstourismus, bzw. dem Fernverkehr der Einkaufszentren. Auch in Košice verbreitet sich diese „neue Art“ des Fernverkehrs, im Rahmen deren verbringen die Einwohner lange Stunden beim Einkaufen, freie Zeit in den Restaurants, Bars, Multikinos, oder vergnügen sich in einem oder mehreren solchen großräumigen Kleinhandelsgeschäften. Zu solchen Einkaufszentren in Košice gehören: OC Cassovia, OC Galéria Košice, OC Optima, und andere Geschäfte ohne Lebensmittel: Asko, Kika, Nay und andere.

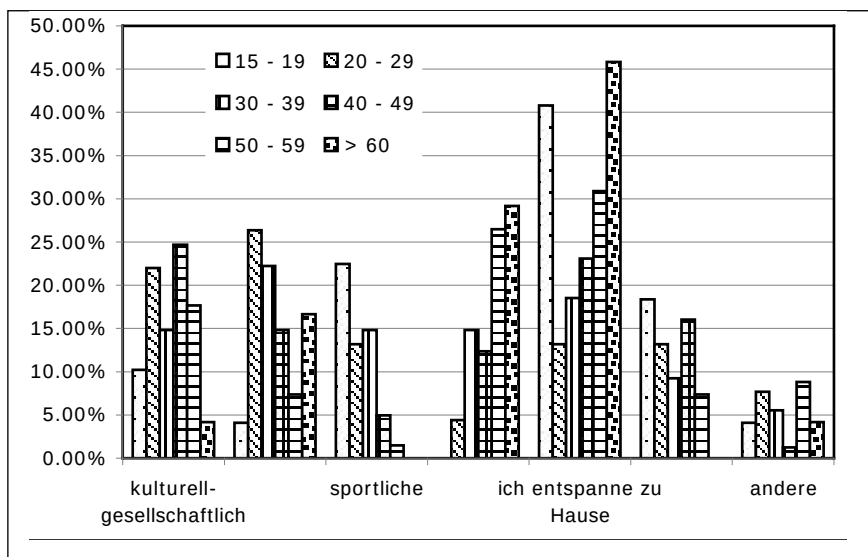
Man sollte auch erwähnen, dass im Jahr 2008 der Bau des Auparks verabschiedet wurde, der 2011 fertig werden soll. Er soll im Stadtzentrum stehen, was verschiedene Reaktionen der Einwohner ausgelöst hat. In diesem Jahr wird in bedeutend die OC Galeria Košice verbreitet und modernisiert, das ab November das größte Einkaufszentrum nicht nur in Košice sein wird, sondern auch in der ganzen Ostslowakei.

Im Rahmen der umfangreichen Fragenbogen-Umfrage gerichtet auf die Freizeitverbringung an Wochenenden haben wir versucht auch das Einkaufsbenehmen der Einwohner der Stadt Košice zu erforschen. Bei beiden Geschlechtern haben wir versucht das Gleichgewicht zu halten. An der Fragenbogen-Umfrage nahmen 235 Befragten teil (127 Männer, 108 Frauen) /Männer 54%, Frauen 46%/. Um das repräsentative Ergebnis zu erzielen, haben wir die Aufmerksamkeit dem Alter der Befragten gewidmet.

Für den Grundpfeiler des Einkaufsbenehmens der Einwohner der Stadt Košice haben wir den Anteil der Besucherzahl nach dem Geschlecht gewählt. Hier kam es zu diametralen Unterschieden, da nach der Umfrage die Einkaufszentren nur 17% Männer und 80% der Frauen besuchen. 3% haben angegeben, dass sie keine Einkaufszentren besuchen. Frauen haben als Grund des Besuchs das Einkaufen, Kaffee trinken und Ware im Angebot angegeben. Männer bevorzugen vor allem die Unterhaltung und Restaurants.

Die Einkaufstouristik hat uns die Antwort auf die Frage nach der Art der Erholung, die die Befragten am Wochenende bevorzugen, näher spezifiziert. Wie die Abb. 1 zeigt, beim Vergleich des Alters und der Art der Erholung sind erhebliche Unterschiede.

Abb. 1: Vergleich der bevorzugten Art der Erholung am Wochenende mit dem Alter der Befragten.

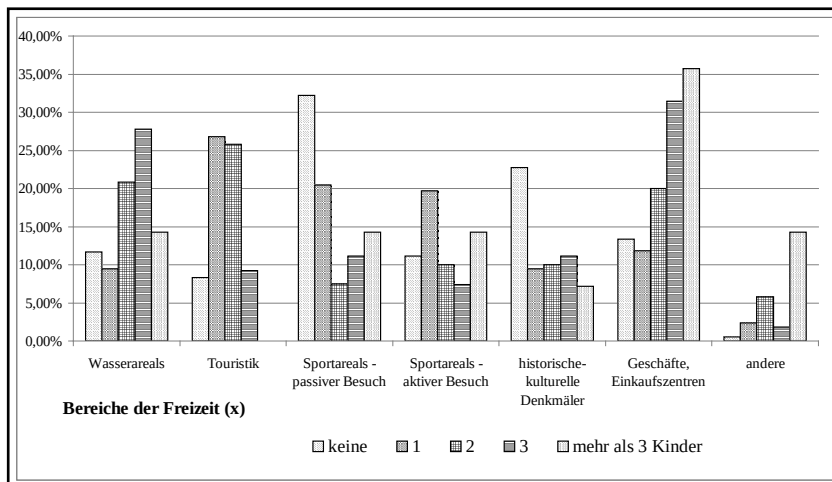

Quelle: eigene Forschung durchgeführt von Oktober bis Dezember 2008 und von Januar bis März 2009.

Einkauf-Verbrauch-Erholung bevorzugen 15 – 19 Jährigen (18% von denen), wobei die älteste Generation diese Variante nicht einmal erwähnt hat. Bei der Jugend ist auf der ersten Stelle OC OPTIMA (35% von denen) und die Geschäfte im Stadtzentrum (22 % von denen). Sie bevorzugen vor allem ihre Einkaufs- und Vergnügungsfunktion. Sie besuchen vor allem Läden mit Kleidung und den Kosmetikartikeln. Vergnügung in der bedeutenden Weise bildet Multikino Cinemax. Die Altersgruppe der 40-49 Jährigen (16% von denen) suchen im Rahmen des einkauf-verbraucherischen Typs der Erholung überwiegend die Restaurants und Kaffees in den Einkaufszentren auf. Unter der Woche haben sie eine wiederholende Frequenz eingegeben. Altersgrenze der 20-29 jährigen, 30 – 39 Jährigen haben eine einkaufs- verbraucherische Art der Erholung und den damit zusammenhängenden Besuch der Einkaufszentren nur in kleiner Prozentzahl eingegeben. Für einen großen Nachteil halten sie die vielen Leute und hohe Preise.

Freizeitverbringung in den Einkaufszentren und Geschäften in Košice haben auch nach den konkreten Bereichen der Freizeit, die die Befragten am Wochenende benutzen, analysiert. In der Abb. 2, haben wir nach den Bereichen der Freizeit und der Anzahl der Jugendlichen bis 15 Jahren verglichen. Natürlich, die befragten im Alter zwischen 15 – 19 Jahren, 50 – 59 Jahren und 60 und mehr haben die Möglichkeit keine gewählt, dadurch ist ihre Anzahl am Höchsten /34%/. Die kleinste Prozentzahl vertreten die Einwohner der Stadt Košice, die mehr als 3 Kinder im Alter bis 15 Jahre haben. /3%/. Einkaufs- und Vergnügungszentren siegen bei den Familien mit drei und mehreren Kindern bis 15 Jahren /31%, 35%/. Der Grund des Besuchs in diesen Zentren war der Einkauf der Lebensmittel und Besuch der Restaurants. In kleineren Ausmaß haben größere Familien als Hauptgrund besuch des Kinos, bzw. Einkauf Kinderkleidung eingegeben. Andere Bereiche der Freizeit wurden in der Umfrage sehr selten eingegeben.

Abb. 2: Am meisten besuchte Bereiche der Freizeit der Einwohner Stadt Košice im Vergleich mit der Anzahl ihrer Kinder im Alter bis 15 Jahren.

Quelle: Eigene Forschung durchgeführt von Oktober bis Dezember 2008 und von Januar bis März 2009.

Kontingente Abbildungsvergleich der Freizeitverbringung an den Wochenenden wurde in den großräumigen Kleinhandelsketten durchgeführt auch zwischen den Monatseinkommen der Befragten und dem konkreten Einkaufszentrum, Warenhaus und anderen Geschäften, die die Einwohner der Stadt während des Wochenendfernerverkehrs besuchen. Da es sich um wesentlich spezifische Information handelt und auf den ersten Blick nicht erkennbares Merkmal des Menschen, waren die Befragten nach solchen Kriterien nicht ausgesucht. Darum war auch die Anzahl der Befragten in den Einzelnen Lohnkategorien sehr unterschiedlich. Die meisten Einwohner waren in der Lohnkategorie zwischen 660 € - 1330 € (52%). Lohnkategorie über 1990€ haben nur 2 % der befragten eingeben.

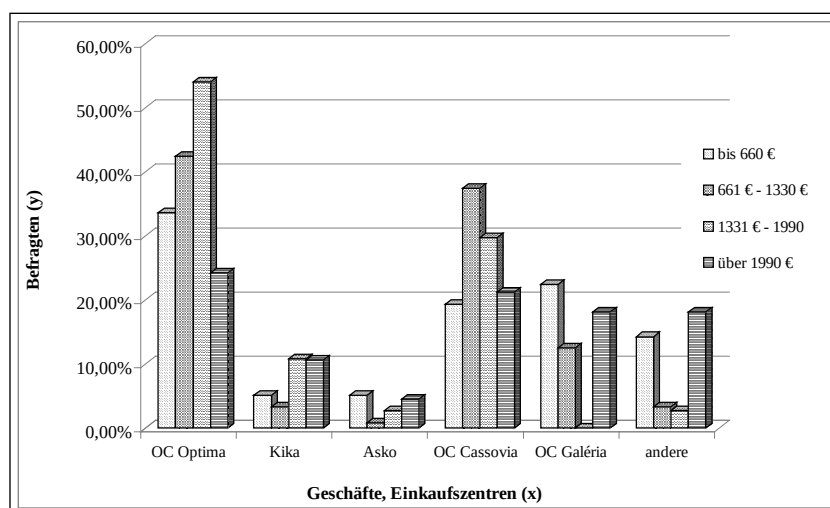
In der Gruppe mit dem Lohn bis 660 € dominierte eindeutig OC OPTIMA (34% aus denen), wobei die ähnliche Prozentzahl bekam auch OC Cassovia (19%) und OC Galeria (22%). Die kleinste Prozentzahl in dieser Gruppe bekamen ASKO (4%) und KIKA (4%), die an den Verkauf von Möbel und Accessoires gerichtet sind.

In der höherer Lohnkategorie, 661 € - 1330 €, dominierte vor allem OC OPTIMA (42%) und OC Cassovia (38%).

Die Befragten mit dem Lohn 1331 € - 1990€ bevorzugten eindeutig OC OPTIMA (53%), wobei OC Galeria keine einziehe Stimme bekam. Die Warenhäuser ASKO, KIKA und andere Geschäfte waren an der 10 % Grenze.

Bei den Befragten mit dem Lohn über 1990 €, waren die einzelnen Zentren und Geschäfte fast im gleichen Masse vertreten. Da diese Gruppe der Befragten sehr klein war, die erzielten Werte können wir nicht als repräsentativ betrachten. Die meisten Befragten, ohne Hinsicht auf die Lohnkategorie, haben OC OPTIMA eingegeben. Vor allem wegen der Größe, der Komplexität der Dienstleistungen, Vielfalt der Geschäften und des großen Angebots.

Abb. 3: Besuch der Einkaufszentren in Vergleich der Lohnkategorien.

Quelle: Eigene Forschung durchgeführt von Oktober bis Dezember 2008 und von Januar bis März 2009.

Da sich die Zentren OC OPTIMA und OC Cassovia zusammen mit den Möbelhäusern ASKO und Kika in der unmittelbarer Nähe befinden, waren in der Umfrage sehr oft parallel eingegeben, d. h. die Einwohner haben sie an dem gleichen Tag besucht.

3. Zusammenfassung

Košice sind die Metropole der Ostslowakei, sind durch die Geschichte, Tradition aber auch durch die Funktionalität und Modernismus geformt. Gerade zum Modernismus gehören in dem letzten Jahrzehnt auch die großräumigen Geschäfte, aus denen bilden vor allem die Einkaufszentren die Voraussetzungen für die immer populäre Verbringung der Freizeit und sich immer entwickelnde Kleinhandeln der Stadt.

Neben den Einkaufsmöglichkeiten werden sie neuerdings auch zu den Plätzen des Vergnügens und der Freizeitverbringung. Grosse Einkaufszentren erfüllen nicht nur eine Einkaufsfunktion in dem traditionellen Sinne, sondern auch ihre Existenzphilosophie ist an der Multifunktionalität gegründet, die den Raum für die Maximalisierung des Aufenthalts im Einkaufszentrum und damit verbundenen erhöhten durchschnittlichen Ausgaben zum Einkauf der Produkte und Dienstleistungen bildet (Szczyrba, 2005). Dieser Trend der Freizeitverbringung, ohne Rücksicht auf das Wetter, ist in Košice zu beobachten, wo sehr oft die ganzen Familien einen Wochenendtag in den Einkaufszentren beim Einkaufen, im Kino, im Restaurant, in der Kinderecke, oder beim Kaffeetrinken mit Freunden verbringen. Solcher Trend hat bis jetzt eine steigende Tendenz, wobei nicht nur das ausgegebene Geld sondern auch die verbrachte Zeit sehr wichtig ist. Dadurch entstehen positive Erfahrungen bei den Besuchern und so kehren sie in die Einkaufszentren immer zurück.

Dieser Artikel ist ein Bestandteil des Forschungsstipendiums:

VEGA: *Spezifische Stellung der Region der Ostslowakei im Kontext der regionalen Absonderungen der Slowakischen Republik* (Leiter R. Klamár)

VEGA: *Špecifické postavenie regiónu východné Slovensko v kontexte regionálnych disparít Slovenskej republiky* (ved. R. Klamár)

Literatur

- Čuka, P. 2006: Priestorová dynamika infra a suprafraštruktúry cestovného ruchu. Štúdia vybraných miest v stredoslovenskom regióne. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia geographica 3, XLV, Prešov, pp. 90-98.
- Čuka, P. 2007: Priestorová dynamika infraštruktúry cestovného ruchu v Banskej Bystrici a jej zázemí. Recenzia práce. In: *Geografická revue cestovného ruchu*. Banská Bystrica : Ekonomická Fakulta. Nr. 4. s. 255-256. ISSN 0139-8660.
- Gregorová, B. 2008: Mentálne mapy ako metodický výskumný nástroj mestského cestovného ruchu na príklade Banskej Bystrice. [Mental maps as a methodical research instrument of tourism on the example of Banská Bystrica]. In: *Scientia Iuventa*. Banská Bystrica : Ekonomická Fakulta UMB. 13. 06. 2008, s.11. ISBN 978-80-8083-582-8.
- Gúčík, M. 2000: Základy cestovného ruchu. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 150 s. ISBN 80-8055-355-6.
- Gúčík, M. 2004: Cestovný ruch. 2. vyd. Bratislava : SPN, 109 s. ISBN 80-10-00520-7.
- Kaspar, C. 1995: *Základy cestovného ruchu*. Banská Bystrica: EF UMB, ISBN 80-901166-5-5.
- Klamár, R., Mika, M., Rosič, M. 2009: Regionalne aspekty rozvoju turistiky na Slovensku, na príklade Preszowskiego kraju. In: *Gospodarka i przestrzen : prace dedykowane Profesor Danucie Ptaszyckiej-Jackowskiej*. - Kraków : Uniwersytet Jagiellonski, s. 147-163.
- Kmeco, Ľ. 1995: Slovakia - Walking Through Centuries of Cities and Towns (Slovensko - prechádzky storočiami miest a mestečiek). Preklad publikácie do angličtiny. Bratislava : Príroda, 1995. 287 s. ISBN 80-07-00654-0.
- Kmeco, Ľ. 2000: Ekonomické účinky cestovného ruchu v historických mestách na Slovensku. In: *Mladá veda 2000*. Zborník z konferencie. Nitra : Fakulta ekonomiky a manažmentu SPU, 2000. s. 274-278. ISBN80-7137-858-5.
- Kmeco, Ľ. 2001: Dopyt po mestskom cestovnom ruchu vo veľkých a malých mestách na Slovensku. In: *Kultúra a cestovný ruch*. Zborník z vedeckej konferencie. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 2001. s. 139-142. ISBN 80-8055-507-9.
- Kmeco, Ľ. 2003: Sociálno-ekonomické účinky mestského cestovného ruchu na Slovensku. *Studia oeconomica* 16. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 2003. 147 s. ISBN 80-8055-765-9.
- Kolcun, M., Bon, M. 2003: *Potulky mestom Košice*. Košice: Agentúra K, 2003. ISBN 80-89054-12-9
- Kolcun, M. 2005: *Potulky mestom Košice 2*. Košice: Agentúra K, 2005. ISBN 80-89054-15-3
- Kopšo, E. a kol. 1985: *Ekonomika cestovného ruchu*. Bratislava: SPN, 1985.
- Kopšo, E., Baxa, Š., Gúčík, M. 1979: *Ekonomika cestovného ruchu*. Národohospodárske otázky. Bratislava : SPN, 237 s.
- Kráľovicsová I. 1999: Bratislava ako centrum cestovného ruchu - hodnotenie návštevnosti. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia geographica 3, XXXII, Prešov, pp. 184-191.

- Križan, F. 2009: Globalizácia maloobchodu: definícia základných procesov a ich analýza v slovenskej geografii maloobchodu. In: Geografický časopis. Vol. 61, no. 1 (2009), s. 49-68.
- Krogmann, A. 2001: Nitra ako centrum cestovného ruchu (na príklade návštevnosti hotela Olympia). In: Geografie XII: Geografické aspekty stredoevropského priestoru. Předpoklady vstupu ČR a SR do Evropské unie. Brno: Masarykova univerzita, s. 79-84. ISBN 80-210-2664-2.
- Krogmann, A. 2006: Využitie modelov v geografii cestovného ruchu na príklade pohraničných miest Komárno a Štúrovo. In: Acta economica 19: cestovný ruch ako interdisciplinárny jav a jeho výskum. Banská Bystrica: UMB, s. 108-114, ISBN 80-8083-211-0.
- Kulla, M. 2007: Charakteristika vybraných foriem CR v meste Košice a jeho zázemí. Geografia cassoviensis I., Ústav geografie PF UPJŠ Košice, s. 107 - 112. ISSN 1337-6748, ISBN 978-80-7097-700-2.
- Mariot, P. 1983: *Geografia cestovného ruchu*. Bratislava: VEDA, 1983. ISBN
- Mitříková, J. 2008: Geografické aspekty transformácie maloobchodu a nákupného správania sa na Slovensku (prípadové štúdie z miest Prešov a Košice). Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV Prešovskej univerzity, Prešov. ISBN 978-80-8068-922-3, p. 213.
- Rosič, M. 1999: Problémy cestovného ruchu v bývalom okrese Humenné, zborník Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie, editor: Minár, J., Trizna, M., UK Bratislava, s.246-251, ISBN 80-223-1434-X.
- Rosič, M. 2003: Vymedzenie rekreačných priestorov v bývalom okrese Humenné na základe ankety realizovanej v roku 2000, zborník z konferencie Geoturizmus a geopropagácia v karpatskom regióne GEOTUR 2003 Herľany, 30. - 31.X.2003, TU Košice, s.99-105.
- Szczyrba, Z. 2005: Nákupní centra v České republice – nová forma zábavy a nákupní turistiky (geneze a kontext). In *Studia a monografie*. Opole: Politechnika Opolska, 2005.

WOCHENENDFREMDENVERKEHR DER EINWOHNER DER STADT KOŠICE IN BETRACHT DER NEUEN ART DER FREIZEITVERBRINGUNG IN DEN VERGNÜGUNGSEINKAUFSZENTREN

Zusammenfassung

Der Wochenendfremdenverkehr stellt die massenhafte Teilnahme der Einwohner an dem Fremdenverkehr dar. Košice disponiert mit dem größten Potenzial für die Entwicklung des Wochenendenverkehrs und vielen Möglichkeiten der Ausnutzung im Bereich der historisch-kulturellen Denkmäler, gesellschaftlichen Veranstaltungen und der Verbreitung des Netzes der Verwaltungsinstitutionen. 2013 wird Košice die Europäische Kulturhauptstadt sein, im Bereich der Entwicklung auf dem Feld der Kultur und der Fremdenverkehr werden viele Projekte realisiert, die nicht nur heimische sondern auch ausländische Besucher anziehen sollen. Freizeitvertreibung in den großräumigen Einzelhandelsgeschäften, vor allem im den Vergnügungseinkaufszentren, die die Kombination von vielen Läden und breitem Angebot der Dienstleistungen darstellen, ist in der letzten Zeit immer beliebtere Wochenendaktivität.

KONCEPTUALNE SMERI V SLOVENSKI GEOGRAFIJI PODEŽELJA

Vladimir Drozg

Dr., profesor geografije in zgodovine, izredni profesor
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, SI - 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: vlado.drozg@uni-mb.si

Stanko Pelc

Dr., profesor geografije in sociologije, izredni profesor
Fakulteta za humanistične študije
Univerza na Primorskem
Titov trg 5, SI - 6000 Koper, Slovenija
e-mail: stanko.pelc@guest.arnes.si

UDK: 911.37(497.4):711.3
COBISS: 1.02

Izvleček

Konceptualne smeri v slovenski geografiji podeželja

V prispevku je podan kratek pregled teoretskih in konceptualnih smeri geografije podeželja v Sloveniji. V prvem delu je prikazano različno pojmovanje termina podeželje, v drugem delu pa osnovne konceptualne usmeritve pri spoznavanju podeželja. To so: fiziognomsko morfogenetska usmeritev, funkcijsko posiblistična, procesološko strukturna in socialno kulturna usmeritev. Sledi pregled najpogostejših področij raziskovanja v slovenski geografiji podeželja.

Ključne besede

geografija podeželja, teorija geografije, Slovenija

Abstract

Conceptual Directions in Slovenian Rural Geography

The paper shows an overview through teoretical and conceptional directions in Slovene rural geography. In the firts part of the article, the changes in understanding of the term rural area are shown, in the second some teoretical concepts are disscoused. The last chapter brings an overview of the most often researched topics in the field of rural geography in Slovenia.

Key words

rural geography, theory of geography, Slovenia

1. Uvod

Razmišljati o podeželju v Sloveniji in geografiji podeželja v slovenski geografiji je kočljivo. Po eni strani je skoraj celotna Slovenija podeželje, saj je antropogeno preoblikovanje površja seglo od najnižjih nadmorskih višin daleč v visokogorje. V Sloveniji ni velikih mest, ob katerih bi nastala tako imenovana urbana pokrajina; s tem pojavom se srečujemo šele v zadnjih desetletjih. Zato se veliko geografskih razprav hote ali nehotе nanaša tudi oziroma predvsem na podeželje. Po drugi strani je slovenska geografija bolj kot v razvijanje teorije, usmerjena v implementacijo geografskih idej. Tako slovenska geografija podeželja sledi temeljnim teoretskim določilom geografske vede, lastnih teoretskih pristopov, nanašajočih se zgolj na podeželje, pa ni razvila.

Ta pregled je zahteven tudi zato, ker se vsemu trudu navkljub ni mogoče izogniti subjektivnosti, predvsem pa ostaja odprto vprašanje referenčne točke za ocenjevanje stanja na področju geografije podeželja. Zato pregled vključuje najširši nabor geografskih študij o podeželju v Sloveniji, brez medsebojne primerjave ali vrednotenja. Navedene so zgolj za utemeljitev našega videnja načina in izhodišč spoznavanja (interpretiranja) slovenskega podeželja. Pri tem se opiramo tudi na vsebino in dosežke tujih razprav, predvsem nemških, s katerimi je slovenska geografija tradicionalno povezana ter anglosaških, s katerimi se v zadnjem času spogleduje mlajši rod geografov.

2. Pojmovanje podeželja

Pregled slovenske geografije podeželja začnemo s kratkim zapisom o razumevanju tega pojma. V prvotnih geografskih opisih dežel podeželje ni bilo pojmovano kot posebno področje geografskega proučevanja, ampak se je za ta območja uporabljal univerzalni pojem pokrajina. Najpomembnejša značilnost tega območja je bila agrarna dejavnost, zato se je v prvih razpravah za podeželje uporabljal pojem agrarna pokrajina. Medved je za podeželje postavil naslednjo opredelitev (Medved 1967, 155):

"Geografsko okolje podeželske pokrajine oblikujejo tri skupine činiteljev: človek v določenem socialno ekonomskem okolju, naravne razmere in splošna stopnja družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja."

Z naraščajočo diferenciacijo pokrajine mestnih območij ni bilo več mogoče obravnavati skupaj z agrarnim delom pokrajine in pojavilo se je novo, vsebinsko ožje pojmovanje podeželja. V njem izstopata dva poudarka:

1. odnos do mesta (Vrišer 1974, 108-110) in
2. agrarna pokrajina kot regionalni kompleks (Ilešič 1976, 254).

Opredelitev podeželja kot območja »zunaj mest«, je pravzaprav negativna in po vrhu še ne povsem natančna (Vrišer 1982, 12). Podeželje je (bilo) vse, kar ni mesto. Takšno pojmovanje je bolj sprejemljivo, če upoštevamo, da je bil velik poseljeni del Slovenije pretežno agraren, v mestih pa se je osredotočalo vse več neagrarnih dejavnosti, zaradi česar so mesta postajala vse bolj drugačna od okoliškega agrarnega zaledja.

Drugi vsebinski poudarek izpostavlja agrarno pokrajino oziroma agrarno dejavnost kot pomemben del podeželja, hkrati pa podeželje pojmuje kot poseben »prostor« (Ilešič 1973, 254). Svetozar Ilešič se je v razpravi iz leta 1973 (objavljena 1976) o

podeželju izrekel samo posredno, ko je govoril o geografiji podeželja. Iz zapisa lahko razberemo, da je podeželje pojmoval kot območje – »regionalni kompleks«, v katerem ima agrarna dejavnost pomembno vlogo. Takšno pojmovanje je najpogostejše še danes, ponuja ga tudi večina epistemološkega gradiva o tem pojmu - za primer definicija Draga Kladnika iz Leksikona geografije podeželja (Kladnik 1999, 163):

"Podeželje je območje zunaj mest, katerih značilne poteze so manjša gostota prebivalstva, prevlada kmetijske in gozdarske dejavnosti v pokrajinski podobi, navezanost precejšnjega dela nekmetijskih dejavnosti na kmetijsko pridelavo in kmečko prebivalstvo, počasnejša prebivalstvena rast, preprostejša socialna slojevitost, tesnejše zveze med ljudmi, preprostejša socialna slojevitost in manjša naselja z nižjimi stopnjami centralnosti."

Definicija je opisna in podeželje prikazuje kot homogeno območje, brez razvojne dinamike in prostorske raznolikosti. Povsem spregledan je vidik, po katerem bi lahko podeželje označili kot prehodno območje iz naravne pokrajine (divjine), kjer je stopnja antropogenosti minimalna, v urbano pokrajino, kjer je ta maksimalna in stopnja naravnosti minimalna.

Nadaljnje spoznavanje tega pojava je pripeljalo do nekoliko natančnejše (prečiščene) definicije, v kateri so izpostavljene bistvene značilnosti podeželja ter izpuščene navedbe, ki jih je mogoče razumeti kot kolonialno razmerje med mesti in podeželjem. V študijskem gradivu za geografijo podeželja je Drozg (2005a) predlagal naslednjo opredelitev:

"Podeželje je območje, kjer kmetijstvo in gozdarstvo najpomembneje vzpostavljata pejzaž pokrajine, kjer živi znaten delež prebivalcev od primarne gospodarske dejavnosti in kjer se pojavljajo agrarna naselja."

Podobna definicija je tudi v Geografskem terminološkem slovarju (GTS 2005, 286):

"Podeželje - kultivirana pokrajina, kjer je v rabi prostora in pokrajinskem videzu opazna prevlada najpomembnejših dejavnosti kmetijstva in gozdarstva, z nadpovprečnim deležem kmečkega prebivalstva, ki je bolj preprosto socialno razčlenjeno in tradicionalno, s poudarjeno prilagojenostjo položaja naselij in oblike hiš naravnim razmeram, kmetijskim opravilom."

V vseh do sedaj navedenih pojmovanjih je izpostavljen predvsem morfološki vidik podeželja, oziroma elementi fizičnega prostora (pokrovnost tal, naselja). Podeželje pojmujeemo izključno kot fizični prostor, ne pa tudi kot socialni, osebni, virtualni in kar je še možnih pojmovanj prostora. Čeprav sodobne raziskave pokrajine prikazujejo tudi to dimenzijo, je v slovenski geografiji zaenkrat še nismo vključili v pojmovanje podeželja. Izpostaviti pa bi veljalo naslednjo značilnost:

Podeželje je območje večje ruralnosti (v fizičnem in socialnem smislu) in manjše urbanosti (v funkcijskem in kulturnem smislu) ter prostor, kjer je ruralna identiteta izrazitejša kakor urbana.

Sodobnejše pojmovanje podeželja je nakazal M. Klemenčič. Iz njegovega zapisa navajamo nekaj ključnih misli, ki opredeljujejo »post ruralno« podeželje (Klemenčič 2006, 162):

"... spremembe v obnašanju in dojemanju podeželskega prebivalstva ... od razumevanja ruralnosti kot prostorsko trdne entitete k ruralnosti kot prostorski praksi ... podeželje je hibridni prostor ... z nizom mrež, v katerih so različne bitnosti ... posledica česar so različne vrste podeželja ... ruralnost je deteritorializirana, ker

so pomenski znaki in simboli postali vse bolj oddaljeni od pripadajočih geografskih prostorov."

V slovenski geografiji torej razumemo podeželje predvsem kot fizično kategorijo (kot fizični prostor), podobno kot (v enem delu) razumemo pokrajino (ali zemeljsko površje). Zato so elementi fizičnega prostora, kot so raba zemljišč, naselja, gospodarske dejavnosti, prebivalstvo izhodiščni elementi definicij podeželja. Poleg tega razumemo podeželje kot območje, ki je drugačno od urbanih območij, zato se v vseh definicijah pojavlja mesto kot referenčna točka primerjave. Hkrati ga opredeljujemo predvsem kot območje kmetijstva in gozdarstva ter kot območje manjše gostote in počasnejše rasti števila prebivalstva. Nekoliko v neskladju z navedenim pa je, da kartografski prikazi podeželja vključujejo tudi najvišje dele visokogorij in obmestja največjih mest (npr. Kladnik in Ravbar 2003, 143; Klemenčič idr. 2008, 118-119). Glede opredelitev pojma podeželje lahko pritrdimo Irmi Potočnik Slavič, ki pravi, da so slabosti dosedanjih definicij (Potočnik Slavič 2008, 14):

- premalo izpostavljena raznolikost podeželja,
- poudarjanje razlike med mestom in podeželjem,
- subjektivnost izpostavljenih razlik .

Z različnim razumevanjem podeželja so povezani različni kazalci za omejevanje podeželja nasproti mestu in naravni pokrajini, kar pomeni, da je od razumevanja podeželja odvisen teritorialni obseg. V prvem obdobju, ko je bilo podeželje pojmovano kot agrarna pokrajina, so prevladovali socialni in ekonomski kazalci (Vrišer 1974, 108), med njimi predvsem delež kmečkega prebivalstva ter obseg kmetijske proizvodnje. V kasnejšem naboru kazalcev so bile izpostavljene razlike med mesti in podeželjem, predvsem glede števila prebivalcev v naseljih, socialni sestavi (zaposlitvena in izobrazbena struktura, gibanje števila prebivalcev). V zadnjem obdobju skušamo podeželje omejiti s kazalci življenjskega sloga (Drozg 2007) in kazalci gospodarskih razmer (Potočnik Slavič 2008).

3. Konceptualne smeri pri obravnavi podeželja

O geografiji podeželja v Sloveniji lahko govorimo šele po letu 1967, ko se je Svetozar Ilešič, zavzel za proučevanje »splošne geografske podobe podeželske pokrajine oziroma podeželskega prostora« (Ilešič 1979, 254). V razpravi o agrarni geografiji in podeželju je utemeljil svoje stališče:

»Zavedati se moramo, da je agrarno življenje podeželja v času stopnjevanje deagrarizacije in urbanizacije vse manj izolirano in vse bolj prepleteno z drugimi družbenimi in gospodarskimi procesi. ... Zato izgublja tudi pojem »čiste agrarne pokrajine« čedalje bolj svoj smisel. Zato nam je čedalje težje obravnavati tako pokrajino ali tak prostor samo »agrarnogeografsko«. Če razen tega pritegnemo v obravnavo v zadostni meri še ekološke pogoje in vrednotenje njihovega pomena v toku različnih faz družbenogospodarskega razvoja, ..., se nam pred očmi sama od sebe oblikuje namesto tako imenovane »agrarnogeografske« podobe kompleksna in dinamična splošno geografska podoba podeželske pokrajine«.

Pri prepoznavanju konceptualnih usmeritev je potreben razmislek o značaju geografije podeželja, natančneje o tem, ali gre za regionalno ali za občo geografijo. Odgovor na to vprašanje je pomemben, ker menimo, da se v regionalni geografiji uporabljajo nekoliko drugačni koncepti, kakor v obči (Drozg 2002, 63). Prvi so bolj

vsebinske narave, drugi pa bolj metodološke. V sistemizaciji geografije je geografija podeželja uvrščena v družbeno in regionalno geografijo (Kladnik 1999, 37). Z vidika sistematike vede je takšna opredelitev sporna, saj bi morali v tem primeru znotraj geografije podeželja obstajati dve bolj ali manj ločeni vsebinski področji, vendar česa takega ni zaznati. Menimo, da je tako po predmetu kot po vsebini proučevanja, geografija podeželja del regionalne geografije. Proučuje namreč del zemeljskega površja (del pokrajine oziroma tip pokrajine), ne pa elementov zemeljskega površja (pokrajine), kar je predmet obče geografije. Podobno velja tudi za urbano geografijo, geografijo Krasa, geografijo tropov. Sestavine podeželja so predmet proučevanja posameznih vej obče geografije (npr. vode, tla, relief, prebivalstvo, gospodarstvo).

Geografija podeželja je morda, podobno kot vsa regionalna geografija, na prelomnici. Celovito poznavanje določenega območja (pokrajine, regije ali dela zemeljskega površja) je v današnjem času komaj še mogoče, če sploh. Večina stvari in pojavov, ki jih v geografiji proučujemo, ni prostorsko, temveč vsebinsko zamejenih. V geografiji spoznavamo predvsem prostorske različnosti določenega pojave. Današnja znanost ločuje po predmetu in metodah spoznavanja, ne po območju (prostoru), kar je svojstvo regionalne geografije. Z empiričnim instrumentarijem in analitičnimi metodami najbrž ni mogoče spoznati vseh razsežnosti določenega območja, zato se tovrstne razprave selijo v esejistiko, kulturološke in humanistične vede. Upošteva vse večjo unificiranost prostora glede opremljenosti z družbeno in tehnično infrastrukturo po eni strani, po drugi pa z vse večjo heterogenostjo življenjskih stilov in gospodarskih dejavnosti, ki niso več omejene na specifičen prostor (npr. mesto ali podeželje), je vprašljivo govoriti o konceptih, ki se nanašajo samo na del pokrajine. Zato se v spoznavanju podeželja držimo konceptov, s katerimi pojasnujemo celoten prostor, ne pa podeželja posebej.

V slovenski geografiji podeželja niso nastali koncepti, ki bi služili kot izhodišča za interpretacijo razmer v pokrajini (glej tudi Klemenčič M. 2006, 168), temveč obstaja več vsebinskih in metodoloških pristopov, kako pokrajinski kompleks interpretirati. Zato lahko med vsebinskimi izhodišči geografije podeželja pokažemo zgolj način, kako je bilo to območje videno in interpretirano, ali z drugimi besedami, katere vsebine podeželja so v določenem obdobju izstopale in kako so bile interpretirane. O tem je pisal že Svetozar Ilešič v razpravi iz leta 1979, ko je navedel tri smeri proučevanja podeželja, in sicer: morfo-genetsko, socialnogeografsko in ekonomskogeografsko smer (Ilešič 1979, 241). Njegova členitev je aktualna še v današnjih razmerah, čeprav se nanaša bolj na področja, kakor na konceptualne razlike, ki takrat najbrž še niso bile tako prepoznavne kot so danes. M. Klemenčič pa je v razpravah o podeželju prepoznal socialnogeografski in predstrukturalistični pristop (Klemenčič 2006, 168). »Prvi skuša biti celovit in problemski, ... pri drugem so v ospredju strukture podeželja« (ibid.).

Za slovensko geografijo podeželja so pomembni tudi vplivi tujih geografskih šol. Najmočnejše so odzvanjale ideje nemških geografov, kar se kaže v obsežnem znanstvenem sodelovanju med leti 1970 – 1999 (glej izčrpen zapis M. Paka 2007). Poleg idej o kompleksni geografiji so bile vplivne zamisli Münchenske socialno geografske šole. Omembe vredne so še zamisli francoskih geografov, katerih koncept »genre de vie« se je prijel tudi med slovenskimi geografi. V začetnem obdobju je bila vplivna tudi poljska geografska šola, predvsem na področju kartiranja rabe tal (Andrej Kostrowicki). To sodelovanje je v 80-tih letih zajelo tudi

področje varovanja okolja. Po tem obdobju so se okrepili vplivi iz angloameriške geografije, še posebej ideje posibilizma in behaviorizma.

Preglednica 1: Geografski koncepti, ki so vplivali na slovensko geografijo podeželja.

Koncept	Obdobje	Predstavniki - tuji	Predstavniki - domači
Kompleksna geografija	Po 1960	Vidal de la Blache, Alfred Hettner	Svetozar Ilešič, Marijan M. Klemenčič, Drago Kladnik
Socialna geografija	Po 1970	Wolfgang Hartke, Karl Ruppert	Vladimir Klemenčič
Raba tal	Po 1960	Andrej Kostrowicki	Svetozar Ilešič
Ekonomika kmetijstva	Po 1960	Vsevolod Anučin	Igor Vrišer
Posibilizem	Po 1980	Jörg Maier,	Marijan Ravbar; Igor Vrišer
Posturalizem	Po 1990	Michael Woods, Keith Halcrafee, Arno Paassi, Benno Werlen	Marijan M. Klemenčič

V nadaljevanju predstavljamo še konceptualne usmeritve slovenske geografije podeželja, ki jih je po našem mnenju mogoče razbrati na podlagi pregleda raziskovalnega dela, posvečenega tej tematiki. Poudariti je treba, da navedene konceptualne usmeritve obstajajo druga ob drugi, čeprav je v njih mogoče razbrati tudi časovno dimenzijo, saj so povezane z razvojem vede in razumevanjem podeželja. Težava je, da v slovenski geografiji ni veliko besedil, kjer so teoretska in konceptualna izhodišča pojasnjena ali vsaj nakazana. Zato je bila potrebna presoja na podlagi posrednih kazalnikov – metode, namena, uporabljenih dejavnikov, zaključkov razprave.

Preglednica 2: Konceptualne smeri v slovenski geografiji podeželja.

	Predmet spoznavanja	Značilnosti koncepta	Najpomembnejša področja
Fiziognomsko morfogenetska usmeritev	Pokrajina	Enotna, kompleksna geografija, človek-narava	Regionalni prikazi
Funkcijsko posibilitistična usmeritev	Učinki človekovega delovanja	Možnosti gospodarskega razvoja	Agrarna in ekonomska geografija
Procesološko strukturna usmeritev	Spremembe, geneza podeželja	Spreminjanje, transformacija, struktura	Ekologija, prostorsko planiranje, ekonomska geografija
Socialno kulturološka usmeritev	Akterji spreminjanja podeželja	Učinki človekovih dejavnosti v prostoru	Oskrba na podeželju življenjski stil, regionalna pripadnost prebivalcev

3.1 Fiziognomsko morfogenetska usmeritev

V prvem obdobju je spoznavanje pokrajine (podeželja) temeljilo predvsem na videnem, na opazovanju fizičnega prostora, manj pa na sekundarnih virih, kot so statistični podatki in tematski kartografski prikazi. Zato so prevladovala teme, ki najbolj izstopajo v podobi pokrajine. To pa sta narava (relief, vegetacija) in vidni učinki človekovih dejavnosti (naselja, infrastruktura, raba tal). Poleg opazovanja in kartiranja je bil temeljni vir spoznavanja razgovor oziroma ustni viri (informatorji). V tem obdobju je bilo geografsko spoznavanje podeželja blizu etnologije in zgodovine. V konceptualnem smislu je povsem prevladoval odnos človek – narava. Zato je bilo geografsko raziskovanje usmerjeno v definiranje pokrajin s skupnimi značilnostmi, najpogosteje takšnih s podobnimi pogoji za preživetje in s podobnim pejsajem. Pogoste so bile regionalne študije homogenih podeželskih pokrajin.

Vsebina takratnih opisov je bila največkrat genetska (razvojna), historično naravnana, predvsem pa je izstopal segment naravnih razmer – po eni strani kot prikaz naravnih razmer, ki določajo delovanje človeka, od poselitve do gospodarske usmerjenosti, po drugi pa kot dejavnik, katerega človek spreminja in izkorišča. Ta usmeritev sovпада z idejo »kompleksne« geografije, v kateri sta bila naravni in družbeni del vede tesno povezana. Geografija naj bi prikazala prav to celovitost oziroma povezave med naravo in družbo.

V tej usmeritvi je pokrajina pojmovana predvsem kot likovna kategorija, čeprav kot odraz »kompleksa pokrajnotvornih elementov«. Vendar so bili, metodološko vzeto, prikazi predvsem opis naravnih in družbenih elementov, morfološki segment, raziskovanje strukture pokrajine in najpomembnejših pokrajnotvornih elementov ter principov povezav med njimi, pa je običajno izostalo (čeprav je Ilešič menil drugače). Citata iz študije Svetozarja Ilešiča označujeta to usmeritev (Ilešič 1979, 243):

»... agrarna pokrajina, ki je ... po svoji fiziognomiji pomenila po pravici glavni predmet geografskega proučevanja." Geografi se ".... niso ukvarjali samo z razvojem zunanjih oblik agrarne pokrajine, temveč so se morali nujno poglobljati tudi v notranje, strukturne vzroke celotnega razvoja.«

Ta usmeritev je v slovenski geografiji podeželja aktualna še danes; klasično besedilo te vrste je Ilešičeva razprava o sistemih poljske razdelitve (Ilešič 1950) ter številni regionalni prikazi podeželskih pokrajin. Izpostaviti velja še razpravi o tipih kulturne pokrajine (Urbanc 2002) in morfoloških tipih naselij (Drozg 1992), ki sta v metodološkem smislu blizu spoznavanju globljih zakonitosti ustroja podeželja in podeželskih naselij, v vsebinskem pa pojasnujeta morfologijo podeželske pokrajine.

3.2 Funkcijsko posibilitična usmeritev

Ta usmeritev proučevanja podeželja je reakcija na prejšnjo; namesto poudarjanja vpliva narave na človeka, je izpostavljena aktivna vloga človeka v prilagajanju in izbiranju najustreznejše možnosti za gospodarski razvoj (za razliko od pretežno "receptivne" vloge, v kakršno je bil človek postavljen v prejšnji usmeritvi). Izpostavljene so možnosti za gospodarske dejavnosti in za izkoriščanje naravnih virov. To se povezuje s širjenjem neagrarnih dejavnosti na podeželje, kar se je v Sloveniji intenzivneje pojavilo v 60-tih letih prejšnjega stoletja. M. Jeršič je v zvezi s tem opredelil naslednje funkcije podeželja (Jeršič 1982, 142):

- "- pridobivanje hrane in surovin,
- oskrba s pitno vodo,
- hidroenergetski potencial,
- naravovarstvena vloga,
- rekreacijsko območje."

Za ponazoritev te vsebinske orientacije navajamo zapis I. Vrišerja, v katerem razmišlja o različnih možnih pogledih na funkcije podeželja (Vrišer 1982, 14):

»Značilno za ena in druga stališča je, da vidijo le nekatere funkcije in vrednote podeželskega prostora in da njegov razvoj žele zadržati ali pa izenačiti z mestnim ne glede na posledice, ki bi jih takšna razvojna politika prinesla. Le redko pa presojujejo vlogo podeželja celovito, razvojno in ob upoštevanju njegovih posebnosti in regionalne stvarnosti.«

Iz zapisa veje aktiven odnos do podeželja, v smislu določanja namembnosti prostora, možnosti za gospodarski razvoj in način urejanja. Sprva se je usmeritev kazala kot vrednotenje razmer za posamezne gospodarske dejavnosti, vendar takšen pristop metodološko ni bil dosleden (objektiven), zaradi česar so bili rezultati zelo splošni ali pa zelo podobni – v enem obdobju je bilo kmetijstvo najpomembnejši naravni potencial, v drugem pa turizem in rekreacija. Kasneje se je ta usmeritev osredotočala na vire kot potencial za gospodarski razvoj – od naravnih, ustvarjenih, endogenih (Potočnik Slavič 2008).

V ospredju te usmeritve je še vedno narava in fizični prostor, le da je narava razumljena kot potencial (ekonomska kategorija), v smislu naravnih virov ne pa kot likovna stvaritev. Pomembna značilnost je bogata empirična podkrepljenost razprav, kar je posledica kvantifikacije geografije in dostopnosti raznovrstnih podatkov o podeželju.

3.3 Procesološko strukturna usmeritev

Spoznavanje prostorskih sprememb se je v slovenski geografiji podeželja pojavilo v 70-tih letih. Beleženje prostorskih sprememb, transformacije in spreminjanja pokrajinsotvornih dejavnikov je v veliki meri omogočala množica empiričnih podatkov, od numeričnih do tematskih kartografskih prikazov, pa tudi težnja po večji empirični podkrepljenosti spoznanj. Spoznavanje procesov namreč pomeni tudi spoznavanje strukture (in obratno). To je vodilo k množičnim tipologijam podeželskih območij, naselij in upravnih enot, skratka k natančnejšemu poznavanju prostora na regionalni in lokalni ravni. Pa tudi k odkrivanju novih pomenov podeželja, npr. razprave o marginalnih območjih (Pelc 2005), demografsko ogroženih območjih (Klemenčič V. 1972), manj razvitih območjih (Ravbar 1997), razmestitvi socialnega kapitala v smislu ustvarjalnosti (Ravbar 2008), obmejnih območjih (Klemenčič M. 2008), strukturah kmetijstva (Cunder 2001). Pozornost geografov so pritegnile tudi ekološke razmere na podeželju, na primer ranljivost območij in oblike varovanja naravnih virov (Špes 2000, Rejec Brancelj 2000). Pri tej usmeritvi je postalo že zelo očitno zmanjšanje pomena naravnih dejavnikov za strukturo podeželja, povečal pa se je njihov ekološki pomen.

Očitna je še ena sprememba: regionalizacija ni več zaključek spoznavanja podeželja, temveč sredstvo za nova spoznanja. V tem kontekstu je potrebno posebej omeniti Kladnikov in Ravbarjev zapis o členitvi slovenskega podeželja, kjer sta ob uporabi množice tematskih kart in tipologij skušala prikazati strukturne značilnosti slovenskega podeželja v smislu razvojnih potencialov (Kladnik, Ravbar 2003, 50). O konceptu dela pravita:

»Za potrebe členitve (podeželja, op. p.) smo poskušali izbrati čim objektivnejše in kar najbolj celovite kazalnike, ki odražajo temeljne značilnosti naravnih razmer z omejitvenimi dejavniki v kmetijstvu, zemljiške strukture, posestne strukture, prebivalstvenih razmer, ekonomske moči, kakovosti delovnih mest, brezposelnosti, personalne infrastrukture, negativnih učinkov obmejnosti ter okoljskih obremenitev v pokrajini, povzročenih s kmetovanjem. ... Ti (kazalniki, op. p.) morajo ob razumljivosti pokazati vse najpomembnejše strukturne značilnosti sicer kompleksnih pojavov in sprememb na podeželju.«

Kvantifikacija se je prav tako dotaknila geografije podeželja. Kladnik je skušal ovrednotiti vpliv naravnih in družbenih dejavnikov na intenzivnost rabe tal (Kladnik 1990). V tem kontekstu je potrebno omeniti še članka V. Klemenčiča *Tendence*

spreminjanja slovenskega podeželja (Klemenčič 1991), ki prikazuje diferenciranost podeželja glede na intenzivnost urbanizacijskih in deagrarizacijskih procesov ter Procesi deagrarizacije in urbanizacije slovenskega podeželja (Klemenčič 2001), ki obravnava preobrazbo podeželja zaradi urbanizacije.

3.4 Socialno kulturološka usmeritev

Potem, ko se je v delu družbene geografije razširila ideja o »neprostorskosti« geografije in premik od spoznavanja fizičnega prostora k spoznavanju prostorskih učinkov človekovega delovanja v prostoru / pokrajini, se je spremenil tudi kontekst interpretacije podeželja. Nekdaj enotne kategorije, npr. prebivalstvo, smo začeli prikazovati ne več po demografskih kazalcih, temveč po manjših skupinah, ki imajo določene podobne značilnosti in ki ustvarjajo spremembe v pokrajini. Pojavile so se socialne skupine, življenjski stili, s čimer je bila posamezniku – socialnim skupinam pripisana aktivna vloga pri oblikovanju pokrajine oziroma bivalnega okolja. Pelc je v tem smislu prikazal vlogo dnevnih migrantov pri spreminjanju zaledja Domžal (Pelc 1993). Pojavile so se teme, ki kažejo drugačno razumevanje podeželja; ne regionalni prikazi, temveč prikazi prostorskih učinkov človekovega delovanja, vprašanja, ki so povezana z identiteto prostora in njegovih prebivalcev. Podeželje je po novem razumljeno kot duhovna kategorija, katero označuje pojem ruralnost, ne pa kot območje posebnih socialnih, gospodarskih ali morfoloških značilnosti. Izpostaviti je potrebno razpravo o oskrbi in oskrbovalnih navadah prebivalcev na podeželju (Drozg 2007), o drugačnem pomenu časa pri vrednotenju podeželskega prostora, o razmerju med "habitusom" in "habitatom". Novo usmeritev pojasnjuje Drozg takole (Drozg 2006, 124):

»Takšno izhodišče je tudi v skladu z novejšo orientacijo socialne geografije, v ospredju katere niso prostorske strukture, temveč delovanje človeka, ki ustvarja specifične vzorce v prostoru. Povedano drugače: socialna geografija se ne osredotoča le na prostor (pokrajino), temveč na tisto, kar prostor (pokrajino) ustvarja. Razlog za takšno stališče je vedno manjša razpoznavnost človekovega delovanja v prostoru. O posameznem pojavu ni mogoče objektivno sklepati samo na podlagi njegove fizične pojavnosti, potrebno je poznati tudi vzrok oziroma »nosilca« tega pojava.«

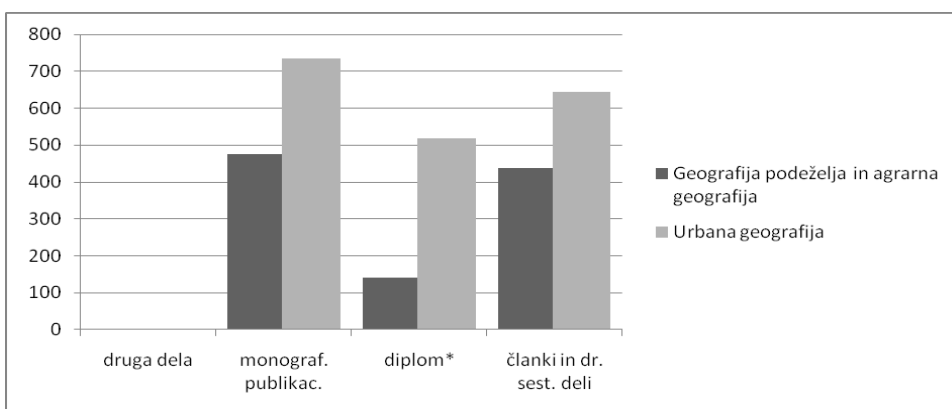
4. Najpomembnejša področja slovenske geografije podeželja

Glede vsebine geografskih razprav o podeželju je I. Vrišer v zborniku Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja (Vrišer 1982) že podal kratek zapis o najpomembnejših raziskovalnih področjih, iz katerega izhaja, da so najbolj zastopane naslednje teme:

- regionalni prikazi,
- regionalni razvoj, oziroma razvoj podeželja,
- naselja,
- kmetijstvo,
- prebivalstvo, kmečka in delavsko kmečka gospodinjstva.

Podoben pregled 26 let kasneje kaže, da se stvari niso bistveno spremenile. Kot ugotavlja Pelc (2002) ima v Sloveniji geografija podeželja poseben položaj, saj je že dolgo zastopana v študijskih programih geografije. Po novem je sicer bolj kot ne pristala med izbirnimi predmeti, a nič dosti drugače ni niti z urbano geografijo, ki je nekakšen antipod geografiji podeželja. Če primerjamo prostorski obseg podeželja v Sloveniji z obsegom mestnih in močnejše urbaniziranih območij, potem je prednost

nedvomno na strani podeželja. V primerjavi z državami, ki premorejo obsežnejša metropolitanska območja in večmilijonska mesta, je celotna Slovenija eno samo podeželje. Pa vendar je analiza objavljenih razprav in publikacij, ki jo omogoča sistem Cobiss, pokazala, da slovenski raziskovalci bistveno več pozornosti posvečajo problematiki mest in mestnih območij, kot pa podeželju. Seveda je treba vzeti v zakup slabosti analize, ki so posledica subjektivnega določanja ključnih besed pri vnašanju bibliografskih enot v sistem. Najbolj popolno je zajetje geografskih in sorodnih bibliografskih enot v knjižnici oddelka za geografijo ljubljanske Filozofske fakultete, saj je to edina avtonomna geografska knjižnica (čeprav le kot organizacijska enota). Analiza števila enot v bazi te knjižnice je pokazala, da je bilo kar štirikrat več monografskih publikacij razvrščenih v področje urbane geografije kot v področje geografije podeželja, pri člankih in drugih sestavnih delih pa je bilo to razmerje približno 3 proti 1.

Slika 1: Število Cobiss zadetkov (oktober 2009) za bibliografske enote v slovenskem jeziku v knjižnici oddelka za geografijo ljubljanske Filozofske fakultete (diplom*: enote ki imajo ključno besedo s korenem »diplom«, diplomska dela in naloge).

Vir: COBISS.SI - Kooperativni online bibliografski sistem in servisi.

Sicer se precej del, ki se nanašajo na podeželje skriva tudi pod ključno besedo »agrarna geografija«, a tudi ob upoštevanju tega dejstva, so dela s področja urbane geografije v slovenščini bolj številna od tistih, ki obravnavajo podeželje (in kmetijske dejavnosti). Kljub majhnemu obsegu urbanih območij v Sloveniji, je raziskovalno zanimanje zanje precej večje kot za podeželje.

S ključnimi besedami podeželje in geografija smo v bazi knjižnice ljubljanskega geografskega oddelka med monografijami našli 198 enot, največ od tega, kar 78 je diplomskih in magistrskih del ter doktorskih disertacij. Vmes je tudi precej različnih gradiv, kot so projicirna gradiva (24) in različna študijska gradiva (14). Knjig in zbornikov je tako le 40 (pri tem niso upoštevana dela, ki so označena s ključno besedo »agrarna geografija«). Med avtorji prevladujejo negeografi kot so npr. arhitekti, urbanisti, sociologi in agrarni ekonomisti. Zato je veliko del, ki se nanašajo na stavbno dediščino na podeželju, na celostni razvoj in urejanje podeželja, planiranje na podeželju, socialne značilnosti in probleme podeželja.

Med monografijami moramo tako omeniti dve tematski izdaji *Geographice Slovenice* z izbranimi prispevki različnih avtorjev, od starejših del pa številne regionalne

študije iz 60-tih in 70-tih let o različnih slovenskih regijah. Ob izteku prejšnjega tisočletja je izšel Kladnikov Leksikon geografije podeželja (Kladnik 1999), malo zatem pa je isti avtor v soavtorstvu obdelal še členitev slovenskega podeželja (Kladnik, Ravbar 2003). Prav v zadnjem času so izšle še razprave, ki obravnavajo spremembe pozidanih zemljišč v podeželskih naseljih (Bole 2008) in spremembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu (Petek 2005), ki so jih pripravili sodelavci Geografskega inštituta Antona Melika. Na ljubljanskem oddelku za geografijo pa so iz razvojnega vidika obdelali obrobna podeželska območja (Klemenčič 2008). Med diplomskimi deli je največ regionalno opredeljenih, čeprav so večinoma tudi tematska, prevladujejo pa teme, povezane z razvojem podeželja ter s problemi in dejavnostmi na podeželju. Med disertacijami izrazito prevladujejo teme, ki obravnavajo preobrazbo podeželja.

Med članki in drugimi sestavnimi deli iz baz vseh treh knjižnic, v katerih evidentirajo bibliografske enote sodelavcev geografskih oddelkov, jih še največ lahko uvrstimo v področje preučevanja podeželskih naselij, sledi razvoj podeželja ter preučevanje rabe zemljišč in seveda s tem povezanih sprememb. Teme, ki jih v povezavi s podeželjem obravnavajo slovenski geografi so izjemno raznolike. Samo pri obravnavanju podeželskih naselij najdemo prispevke o morfologiji, preobrazbi, poselitvi in naselbinskem sistemu do družbenogeografskih značilnosti in centralnosti. Najpogostejši pa so regionalni pregledi podeželskih naselij. Tudi s prispevki, ki se ukvarjajo s tem, kaj vse bi lahko prispevalo k razvoju podeželja in podeželskih naselij, so avtorji posegali na zelo raznorodna področja, od tega, kako lahko v tem smislu učinkuje Don Pierrinova skupnost za odvajanje od zasvojenosti, do bolj številnih, ki se ukvarjajo s turizmom na podeželju.

Dela, ki bi se sistematično ukvarjala s podeželjem kot takim so izjemno redka, zato bi lahko rekli, da je slovenska geografija podeželja veliko bolj tematska kot sistematska (v smislu celostnih prikazov posameznih regij). Družbenogeografske razprave o podeželju so bistveno bolj pogoste kot fizičnogeografske. V zadnjem času so vse bolj aktualne okoljsko usmerjene raziskave (Špes, Brancelj, Lampič) in vse pogostejše se tudi v zvezi s podeželjem pojavlja pojem trajnostni razvoj. V obdobju po letu 1991 se je pojavilo več del, ki se tako ali drugače ukvarjajo z razvojem in razvojnimi možnostmi podeželja, kar sovpada z uvajanjem projektov celostnega razvoja podeželja na državni ravni. Z razvojem informatike so se tudi slovenski geografi začeli lotevati informacijsko podprtih raziskav rabe tal, zato je tovrstnih preučitev v zadnjem obdobju bistveno več kot prej. V zadnjem desetletju se je pojavilo tudi več poskusov členitve slovenskega podeželja. Tema, ki slovensko geografijo podeželja vznemirja že vse od šestdesetih let naprej in je še vedno aktualna, je preobrazba (transformacija) podeželskih območij prav tako pa so bile vseskozi aktualne različno naravnane razprave o podeželskih naseljih.

Literatura

- Bole, D., Petek, F., Ravbar, M., Repolusk, P., Topole, M. 2008: Spremembe pozidanih zemljišč v slovenskih podeželskih naseljih. Georitem števil. 5. ZRC – SAZU, Ljubljana
- Cunder, T. 2001: Strukturne spremembe v slovenskem kmetijstvu in razvoj podeželja. V: Podeželje na prelomu tisočletja: izzivi in problemi. DELA števil. 17, Ljubljana, str. 123 - 137
- Drožg, V. 1992: Morfologija vaških naselij v Sloveniji. Geographica Slovenica števil. 28. Ljubljana

- Drozg, V. 2002: Kulturnogeografski pristop v regionalni geografiji (na primeru Italije). *Geografija v šoli* št. 1/2002, str. 62 - 69
- Drozg, V. 2005: Versorgung im ländlichen Raum (am Beispiel der weiteren Umgebung der Siedlung Lenart in NO Slowenien). V: Neue Einzelhandelsstrukturen am Rande von Kleinstädten. Zsilincsar, Walter (ured.), Institut für Geographie und Raumforschung. Graz str. 77 - 88
- Drozg, V. 2006: Odnos med življenjskim stilom in tipom stanovanjske hiše. V: DELA šte. 25. Ljubljana. str. 123 – 132
- Drozg, V. 2005a, 2007 dopolnjeno. Geografija podeželja. Študijsko gradivo. Filozofska fakulteta. Maribor
- Gabrovec, M., Kladnik, D. 1997: Nekaj novih vidikov rabe tal v Sloveniji. V: Geografski zbornik 1997. Ljubljana, str. 7 - 64
- Ilešič, S. 1950: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. SAZU. Ljubljana
- Ilešič, S. 1979: Za kompleksno geografijo podeželja in podeželske pokrajine kot naslednico čiste »agrarne geografije«. V: Pogledi na geografijo. Ljubljana
- Jeršič, M. 1982: Večfunkcionalni pomen našega podeželja. V: Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Ljubljana, str. 142 - 150
- Kladnik, D. 1990: Ugotavljanje stopnje vplivov naravnih in družbenih dejavnikov na intenzivnost rabe tal. V: Nekateri vidiki proučevanja podeželja v Sloveniji in na Poljskem. *Geographica Slovenica* šte. 21. Ljubljana, str. 223 – 248
- Kladnik, D. 1999: Leksikon geografije podeželja. Ljubljana
- Kladnik, D., Ravbar M. 2003: Členitev slovenskega podeželja. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana
- Klemenčič, M. 1982: Nekatera teoretska izhodišča pri proučevanju podeželja. V: Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Ljubljana, str. 23 - 31
- Klemenčič, M. M. 2006: Teoretski pogled na razvojne strukture slovenskega podeželja. V: DELA šte. 25. Ljubljana, str. 159 – 171
- Klemenčič, M. M., Lampič B., Potočnik Slavič I. 2008: Življenjska (ne)moč obrobni podeželskih območij v Sloveniji. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Ljubljana
- Klemenčič, V. 1971: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. In: Geografski zbornik XII. Ljubljana
- Klemenčič, V. 1991: Tendence spreminjanja slovenskega podeželja. V: Geografski vestnik 63, Ljubljana, str. 20 - 40
- Klemenčič, V. 2001: Procesi deagrarizacije in urbanizacije slovenskega podeželja. V: Podeželje na prelomu tisočletja: izzivi in problemi. DELA šte. 17, Ljubljana, str. 7 - 21
- Medved, J. 1967: O vidikih in metodah proučevanja podeželske pokrajine. V: Geografski vestnik 39, Ljubljana, str. 151 - 160
- Medved, J. 1972: O geografskem proučevanju slovenske podeželske pokrajine. V: Geografski vestnik 44, Ljubljana, str. 91 -100
- Pak, M. 2007: Sodelovanje slovenskih in nemških geografov. V: DELA šte. 27. Ljubljana, str. 289 - 303
- Pelc, S. 1993: Občina Domžale – primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane. *Geographica Slovenica* 25. Ljubljana
- Pelc, S. 2002: Geografija in celostni razvoj podeželja. In: Geografija in njene aplikativne možnosti. DELA 18. Ljubljana, p. 227-241
- Pelc, S. 2004: Geografska obrobnost. V: Geografski vestnik 76-2. Ljubljana, str. 65 - 74
- Potočnik Slavič, I. 2008: Endogeni razvojni potenciali podeželja. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta. Ljubljana

- Ravbar, M. 1997: Some elements of sociodemographical transformation of slovenian rural areas at the turn of 20th century. *Regiograph*. Brno, str. 105 - 110
- Ravbar, M. 2006: Slovensko podeželje na preizkušnji – kdo bo nadomestil kmetijstvo? V: *DELA* šte. 25. Ljubljana str. 207 – 221
- Ravbar, M., Bole, D. 2007: Geografski vidiki ustvarjalnosti. *Georitem*, šte. 6, Založba ZRC, Ljubljana
- Rejec Brancelj, I. 2000: Podeželjsko okoljsko občutljiva območja. V: *Pokrajinsko ranljiva območja v Sloveniji*. *Geographica Slovenica* šte. 33/I. Ljubljana
- Špes, M. 2000: Geografske značilnosti pokrajinsko ranljivih območij v Sloveniji. V: *Pokrajinsko ranljiva območja v Sloveniji*. *Geographica Slovenica* šte. 33/I. Ljubljana
- Urbanc, M. 2002: Kulturne pokrajine v Sloveniji. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana
- Vrišer, I. 1967: Sistemi agrarnega izkoriščanja tal v SR Sloveniji. V: *Ekonomski revija* št. 2/43, str. 192 - 211
- Vrišer, I. 1974: Mesto in podeželje – eden od aspektov socialnega razlikovanja. V: *Geographica Slovenica* šte. 3. Ljubljana, str. 108 - 120
- Vrišer, I. 1982: O geografskem proučevanju podeželja. V: *Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja*. Ljubljana, str. 11 - 22

CONCEPTUAL DIRECTIONS IN SLOVENIAN RURAL GEOGRAPHY

Summary

Initial geographical descriptions did not consider rural areas as a special areas of geographic research. Instead, the term 'landscape' was used. The most common characteristic of this area was agriculture; thus the usage of the term agricultural landscape in the first debates about the rural areas. In Slovene geography the rural areas are understood as a physical category similar to the way we understand the landscape. Definitions of rural areas thus derive from elements of physical space, such as land use, settlements, specific economic activities. Apart from that, the rural areas are understood as the areas, different from urban. The town therefore appears as the referential point of comparison in all definitions. At the same time rural areas are defined especially as the agricultural and forestry areas, as well as the areas with smaller density of population and slower demographic growth. It is however unusual that the rural areas also include the highest parts of the highlands and the surrounding areas of the largest towns.

Slovene rural geography does not have a concepts that would serve as the origin for the interpretation of circumstances in the landscape, but rather several contextual and methodological approaches how to interpret the landscape complex. We believe that the analysis of the rural areas shows several (conceptual) orientations:

- Physiognomic-morphogenetic orientation
- Functional-possibilistic orientation
- Processual-structural orientation
- Socio-cultural orientation

The most often discussed topics in Slovene rural geography are: rural settlements, land use, regional descriptions of countryside regions, development and planning and some more general rural geographic topics. Quite some monographs are dealing with different kind of activities in rural areas from agriculture to tourism, with the development of rural areas and with planning issues.

DILEME REGIONALNE GEOGRAFIJE SLOVENIJE

Marijan M. Klemenčič

Dr., Univerzitetni diplomirani geograf, izredni profesor
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2, SI - 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marijan.klemencic@guest.arnes.si

UDK: 913(497.4)

COBISS: 1.02

Izvleček

Dileme regionalne geografije Slovenije

Razprava opozarja na metodološke in teoretične slabosti slovenske regionalne geografije, kritično presoja slovenske dosežke na področju (regionalne) geografije ter ponuja nekaj iztočnic za bolj celosten pristop h geografiji Slovenije.

Ključne besede

geografija, regionalna geografija, regija, regionalna identiteta, Slovenija

Abstract

Dilemmas of regional geography of Slovenia

The article calls the attention to the fact that regional geography in Slovenia suffers from methodological and theoretical weakness. Critical view on achievements of regional geography is done together with some entries to more complete study of geography of Slovenia.

Key words

geography, regional geography, region, regional identity, Slovenia

1. Uvod

O regionalni geografiji Slovenije, kot tudi o regionalni geografiji na splošno, ne moremo govoriti, če prej ne razčistimo temeljnih pojmov, v našem primeru *regije* in s tem vsebine regionalne geografije. Skozi generacije slovenskih geografov se ponavlja sintagma, da je regionalna geografija »krona« geografije. Očitno pa je moč sodobne (geografske) »demokracije« takšna, da ne omogoča razvoja »dinastične/kronske« geografije.

Geografija preučuje zemeljsko površje, ki ga opredeljujejo vsaj naslednje silnice:

- neprestan razvoj/spreminjanje oblike površja,
- spreminjanje odnosa med človekom in naravo,
- spreminjanje načina organiziranosti prostora.

Da geografija ostaja na svojem področju, mora slediti in izpostaviti realnost zemeljskega površja (sedanje stanje) in temu prilagajati raziskovalne pristope in metodologijo preučevanja.

Namen prispevka je, da v prvem delu izpostavi temeljne probleme, povezane z vsebino in uporabo pojma *regija*, v drugem delu pa da ovrednoti dosežke sodobne slovenske (regionalne) geografije in nakaže nekaj bistvenih vsebinskih sestavin celovitih geografskih prikazov Slovenije. V skladu z naslovom prispevek ne podaja dokončnih resnic, ampak želi na kar najbolj jasen in neposreden način nakazati nekaj spoznanj in dejstev, ki bi pokazala na nujnost upoštevanja sodobnih geografskih teoretskih spoznanj pri geografskih preučevanjih in na temeljne postulate geografije, ki ji dajejo zmožnost celovitega preučevanja geografskega prostora. S tem v zvezi je postavljena teza, da je ob pojmu *geografija* odveč pridevnik *regionalna*.

2. Vsebina regije

O pojmu *regije* in njeni vsebini imamo v slovenski literaturi dva obsežnejša pregleda: Marijana M. Klemenčiča (2005) in Jurija Senegačnika (2005). Iz obeh je razvidno, da je *regija* kompleksen pojem, ki si ga posamezniki razlagajo zelo različno. Očitno pa je, da je velika večina samovoljnih razlag posledica dejstva, da se posamezniki ne ukvarjajo resno s tem pojmom, ampak ga uporabljajo občasno, zato tudi nekritično. Geografija pozna številne pojme, ki označujejo obseg in značilnosti prostorskih enot, na primer: *kraj*, *območje*, *teritorij*, *cona*, *rajon*, *pokrajina*, *predel*, *geografski prostor*. Pogosto se dogaja, da pojem *regija* nastopa v pomenu enega od naštetih pojmov, kar je strokovno nedopustno, če izhajamo iz strokovne zahteve, da ima vsak pojem svojo vsebino.

V slovenski geografiji se pojem *regija* uporablja na široko in nekritično tudi zaradi tega, ker ga, posebno v zadnjem času, na široko uporabljajo mediji. Geografi smo žal znani po tem, da prehitro prevzemamo pojme od sorodnih strok. Res pa je, da je v primeru *regija* položaj malo drugačen: javnost razume *regijo* v zelo širokem pomenu in če hočemo komunicirati s to javnostjo, moramo včasih uporabljati tudi njihov jezik. A to nikakor ne more biti opravičilo, da pri sebi (geografiji) ne bi imeli razjasnenih pojmov. Da je možno priti do dovolj jasne vsebinske opredelitve *regije* je v sodobnosti prikazal vsaj Paasi (1986; 2003), ki je s primerjalno analizo uporabe pojma v evropski geografiji nakazal posebnost vsebine *regije*.

3. Izhodišča za opredelitev regije

Pokrajina (geografski prostor) je splet različnih sestavin, ki so organizirane (strukturirane) na različne načine. Na zunaj se kažejo v različni rabi tal, ki je izraz notranjih odnosov med nosilci vzdrževanja/preoblikovanja prostorskih struktur. Le-te se zaradi delovanja različnih dejavnikov (tehnologija, način organiziranja družbe, zunanji dejavniki) spreminjajo, hkrati pa vplivajo na oblikovanje *prostorske zavesti* oziroma *identitete*. *Prostorska identiteta* je torej izraz kompleksnih razmerij med naravo in družbo v daljšem časovnem obdobju; drugače – je skupni imenovalec družbenih izkustev na določenem območju. *Identiteta* je prostorsko hierarhično urejen sistem.

Za sodobni družbenogospodarski in prostorski razvoj so značilne hitre spremembe, ki bistveno vplivajo na organizacijo prostora. V ospredje prihajajo zunanji (globalni) vplivi, ki rahljajo dosedanje trdnejše lokalne/regionalne enovitosti. Vse to oblikuje tudi nove oblike družbene zavesti, ki se navezujejo na geografski prostor. Tako se dojemanje na primer podeželja spreminja od predstave prostora kot območja kmetijske proizvodnje (in s tem povezanih predstav meščanov o kulturno ali civilizacijsko manj vrednem okolju), prek prostora z etnografskimi zanimivostmi (običaji, kulinarika) do prostora, primerne za rekreacijo in stik z naravo.

Prostorska identiteta v tem procesu spreminja svojo vrednost, od zaničevanja podeželskih vsebin do njihovega ponovnega oživljanja. Kljub globalizaciji sodobna družba *potrebuje prostorsko identiteto* ker le-ta postaja pomemben dejavnik družbenogospodarskega in prostorskega razvoja. To je posebno razvidno iz sodobnih teženj po »regionalizacijah«, torej po oblikovanju prostorskih enot, ki bi s pomočjo (oblikovanja/krepitve/oživitve) *prostorske identitete* lažje razvijale svoje prednosti. Vse močnejši selitveni tok iz mest na podeželje se v glavnem napaja iz ljudi, ki so se kot mladi priselili v mesto, ob upokojitvi se pa vračajo na podeželje in sicer predvsem na dve območji: na izvorno območje in na območje, ki je prometno dobro povezano z mestom (oskrba!). Prvi tip selitev pogojuje nostalgija, drugega pa (življenjska) funkcionalnost.

4. Kakšna regionalna geografija?

Nehvaležno in neprimerno je podajati meritorne recepte. Stalen razvoj nas opozarja, da ne more biti enega in edinega vzorca, ampak se je potrebno vedno znova približevati novemu stanju. Kljub vsemu pa iz posredovanih dejstev lahko izluščimo nekaj izhodišč, ki bi jih morali upoštevati pri regionalno-geografski obravnavi nekega območja:

- izhajanje iz (in predstavljanje) organizacije prostora,
- upoštevanje razvojnosti,
- izpostavljanje posebnosti posameznih prostorskih enot,
- upoštevanje identitete pokrajin.

Iz naštetih izhodišč izhaja, da regionalno-geografska obravnava ne sme biti formalno-mehanska, pač pa *funkcijska*. To pomeni, da pokrajinske celovitosti ne smemo obravnavati z vidika preživele zgradbe geografije (obrnava po vejah geografije), ampak moramo izhajati iz funkcijske povezanosti pokrajinskih elementov. Drugače povedano: pokrajine ne smemo »nategovati« na zgradbeno sestavo geografije, temveč moramo uporabiti geografsko metodološko in teoretično orodje za kar najbolj veren prikaz pokrajinskih značilnosti (posebnosti).

Klasičen primer neustrezne, po zgradbi geografije prirejene obravnave Slovenije, je obravnava Slovenije v izdaji Slovenske matice (1998). Kazalo poglavij je več kot povedno: relief, kras, vreme..., padavine in vetrovi, hidrografija (!), pedogeografske značilnosti, rastlinstvo, živalstvo, historično-geografska dediščina, prebivalstvo, naselja in poselitev, gospodarska geografija (!), promet, turizem, varstvo naravne dediščine. Med poglavja, ki na bolj sodoben (funkcijski) način obravnavajo Slovenijo, bi lahko uvrstili le tri: lega Slovenije v Evropi in med njenimi makroregijami, pokrajinsko-ekološka sestava Slovenije in družbenogeografska regionalizacija Slovenije.

Že naslov monografije ponuja dve dilemi: ali predstavljene vsebine lahko poimenujemo kot geografijo Slovenije, ali bi bil ustreznejši naslov »analitična obravnava geografskih elementov Republike Slovenije«? Menimo, da je predstavljena publikacija šele gradivo za sodobno geografijo Slovenije.

Drugo dilemo lahko izrazimo z vprašanjem: kakšen je obseg Slovenije? Formalno večkrat govorimo tudi o Sloveniji izven meja Republike Slovenije (slovensko etnično ozemlje v sosednjih državah, slovenski zdomci in izseljenci), dejansko pa se zapiramo v meje države Slovenije. Zanimivo je, da je večina starejših geografov raziskovala tudi slovenska območja izven državnih meja (Anton Melik, Roman Savnik, Svetozar Ilešič, Vladimir Klemenčič, Ivan Gams in še kdo), medtem ko mlajši (srednja generacija) takšne posege zavrača. To si lahko razlagamo na več načinov, na primer s pomanjkanjem kulturno-narodnostnega čuta pri mlajših kolegih. Da je njihovo strokovno-narodnostno obzorje (pre)ozko, je pokazal sodoben, posebno politični razvoj sodobnega sveta: odpiranje in brisanje državnih meja ter izpostavljanje pokrajinskih (regionalnih) identitet. Slovenci smo se prvič v zgodovini znašli v prostoru, ki nas politično ne razdvaja, nismo pa se še uspeli funkcijsko povezati v enoten narodnostni prostor.

5. Geografija Slovenije

Kako upoštevati predhodno naštetu in še kakšno drugo izhodišče pri pisanju sodobne regionalne geografije Slovenije? Vsekakor je potreben širok in celovit pogled na Slovenijo. Kar naprej izpostavljamo Slovenijo kot stičišče velikih naravnih enot, njeno prometno prehodnost, pokrajinsko raznolikost in drobno razčlenjenost, območje stika velikih evropskih narodnostnih skupin in jezikov, narečno in kulturno-etnografsko pestrost, občutljivo geo-politično lego, itd. Gams (1991) govori o (nekaterih) geografskih stalnicah Slovenije:

- močna reliefna razčlenjenost goratega ozemlja,
- stik štirih evropskih makroregij,
- lega ob jugovzhodnem robu Alp ob najnižjih prevalih, strateško pomembnih za zveze med Srednjo in Južno Evropo,
- slabi naravni pogoji za poljedelstvo,
- lega RS ob južnem robu Srenje Evrope, ob stiku s Sredozemsko in blizu Jugovzhodne Evrope.

Geografske stalnice, kot jih imenuje Gams, so lahko izhodišče za geografsko predstavitev Slovenije, zato je Gamsov pristop potrebno pozdraviti. Vsekakor pa so predstavljene stalnice potrebne kritične presoje in dopolnitve, saj že Gams v naslovu razprave piše o »nekaterih« geografskih stalnicah. Sam avtor namreč pravi v uvodu, da obravnava »tiste pogoje, ki izhajajo iz fizičnogeografskih razmer in položaja in ki vplivajo v daljši dobi na razvoj družbe.« (Gams, 1991, str. 8). Avtor očitno izhaja iz

dualističnega načela, torej iz ločevanja narave in družbe, zato med stalnicami ne najdemo nekaterih zelo pomembnih, kot sta narodnostna in kulturno-zgodovinska, ki bistveno zaznamujeta sodobno geografsko podobo Slovenije. Zakaj med geografske stalnice ne bi mogli prištevati narodnostno, jezikovno in kulturno stanje v našem sosodstvu, pa tudi habsburško oblast nad slovenskim ozemljem, ki je imela (ima in bo imela) velik vpliv na družbene in prostorske značilnosti Slovenije. Geografske stalnice bi tako lahko opredelili kot »geografska dejstva, ki so z dolgotrajnim delovanjem bistveno vplivala na geografske poteze Slovenije«. S formalnega vidika bi lahko razlikovali med geografskimi stalnicami in trajnicami: prve naj bi se nanašale na fizično-geografsko zgradbo, druge pa na dolgotrajno (vsaj pol tisočletja) delujoče dejavnike.

Zaporedje stalnic, kot jih navaja Gams, ne odraža njihovega logičnega vsebinskega zaporedja. Ob tem se lahko vprašamo o pomenski skali posameznih stalnic oziroma o njihovih hierarhičnih razmerjih. Preveč drzno bi bilo trditi, da je mogoče ugotoviti absolutne vrednosti (pomen) posameznih geografskih stalnic.

Na geografske stalnice se navezujejo geografske spremenljivke ali odvisnice. Gre za pretežno družbeno-geografske elemente (rabo tal), na katere bistveno vplivajo fizično-geografska dejstva. A s takšno nadgradnjo Gamsovih geografskih stalnic ne pridemo daleč, ker zahajamo v že omenjeni geografski dualizem. To potrjuje tudi Gamsova razlaga (vsebina) posameznih geografskih stalnic.

Če naj bi geografija preučevala zemeljsko površje, torej njegove oblike in jih skušala teoretsko opredeliti (seveda, če geografijo smatramo za znanstveno stroko), potem naj bi bili v ospredju dejavniki, ki zemeljsko površje (pre)oblikujejo. S tega (geografskega) vidika se postavi v ospredje relativnost geografskih stalnic. Vsaka doba namreč drugače vrednoti fizične danosti. Doba (obdobje) pa ni nek abstrakten pojem, temveč ima zelo konkretne oblike, ki jih pogojujejo politična, gospodarska, kulturna razmerja moči in tehnološki razvoj. Navedeni dejavniki nastopajo skupaj in jih lahko opredelimo kot *civilizacijske stopnje* (Klemenčič, M., 2003). Način rabe tal (kmetijska raba, poselitev, gospodarski objekti, infrastruktura, itd.) in procesi njenega vzdrževanja ter preoblikovanja je odraz učinkovitosti delovanja dejavnikov v vsakokratni civilizacijski stopnji. Na kratko to stanje lahko formaliziramo kot *pokrajinske strukture* na eni strani in *dejavnike*, ki jih vzdržujejo in preoblikujejo. S tem pa smo na področju *pokrajinskih sistemov* v najširšem pomenu besede.

Geografija Slovenije naj bi torej prikazovala delovanje (funkcioniranje) njene pokrajinske slike (strukture). Uvodni del naj bi pokazal izhodiščna dejstva, v smislu Gamsovih geografskih stalnic, a ne v njihovem absolutnem (determinističnem) pomenu, ampak v funkcijskem. Na primer pri tretji stalnici naj ne bi poudarjali najnižjih prevalov in njihove strateške pomembnosti, ampak križišče prometnih poti. Po svetu so številni izredno pomembni prometni prehodi na velikih nadmorskih višinah, še bolj številni prevali na nizkih nadmorskih višinah pa so s prometnega vidika nepomembni.

6. Regionalna geografija Slovenije?

Po besedah Perka (1998) naj bi slovenska geografija premogla dve monografski regionalnogeografski predstavitvi Slovenije: prva je Melikova, druga pa Slovenija, pokrajina in ljudje pod uredništvom Draga Perka in Milana Orožna Adamiča. S teoretičnega vidika tej drugi, novejši monografiji, očitamo marsikaj (Klemenčič, M.

M., 1998). Je korak nazaj v primerjavi z Melikovo Slovenijo; še več, primerjamo jo lahko z domoznanskimi monografijami druge polovice 19. stoletja. Temeljna metoda dela je naštevane in opisovanje dejstev, kar ustreza besedni sliki, obogateni z lepimi fotografijami. Kje so procesi, funkcijski odnosi med pokrajinskimi dejavniki, hierarhija funkcijskih enot, vloga žarišč prostorskega razvoja (mest), različna razvojna stopnja pokrajin, itd.? Monografija je daleč od temeljnih postulatov sodobne geografije, zato je ne moremo šteti med znanstvena (regionalno) geografska dela. Opisno-analitični pristop, bogato »okrašen« z lepimi ilustracijami, je lahko primeren za določen krog bralcev in s tem zadovoljuje založniške (trgovske) zahteve, ne pa tudi strokovnih.

Že sam naslov monografije postavlja zanimivo vprašanje, ali vsebino iz podnaslova »pokrajina in ljudje« lahko poistovetimo z »regionalnogeografska monografija«, kot jo opredeljuje urednik? Pojem pokrajina vsebuje prostorsko celovitost, torej tudi ljudi in učinke njihovega delovanja, zato je drugi del podnaslova (ljudje) odveč. Če bi pa razumeli pokrajino v zoženem pomenu, torej kot naravnogeografski kompleks, bi podnaslov kazal na izrazito dualistični pristop. Torej v nobenem primeru podnaslov ne ustreza geografskim postulatam. Celovit pogled na monografijo pove, da ne gre za znanstveno, temveč za strokovno delo. To pa pomeni, da zaradi specifičnega koncepta (prilagajanje načina podajanja vsebin širokemu krogu bralcev zaradi zahtev založnika) monografija ne more biti predmet stroge strokovne kritike (podobno, kot če bi običajni osebni avto presojali s parametri, ki veljajo za avtomobil formule 1). Zaplet (strogo strokovne kritike) je povzročilo glavno uredništvo, ki monografijo razglaša kot regionalnogeografsko monografijo Slovenije (vsaj) primerljivo z Melikovo monografijo.

Spoznanjem iz konkretnega primera, ki kaže, kakšna naj ne bi bila geografija Slovenije, dodajmo nekaj dejstev, ki jih je pri geografski obravnavi Slovenije potrebno upoštevati.

Zgodovinsko pogojena *pokrajinska in lokalna pripadnost* (identiteta) sta dejstvi, ki bistveno oblikujeta (določata) geografske poteze Slovenije. Kljub silovitim družbeno-gospodarskim spremembam, obsežnemu preseljevanju ljudi in globalizaciji ostajata pomembna razvojna dejavnika Slovenije.

Sodoben gospodarski razvoj temelji na širokem gospodarskem sodelovanju (izmenjavi), kar običajno označujemo kot *internacionalizacijo* in *globalizacijo* gospodarstva, pa tudi drugih področij (načina življenja, rabe jezika, kulture, izmenjav informacij, itd.). Odprtost Slovenije proti sosedstvu in širšemu svetu vpliva na celotno geografsko strukturo Slovenije. »Nacionalna država je postala premajhna, da bi se ukvarjala z velikimi zadevami in prevelika, da bi se ukvarjala z majhnimi« (Klein, J. L., 1997, str. 368). S tem v zvezi je potrebno tudi preverjati pojavnost *glokalizacije*, ki je po mnenju nekaterih krepitev lokalne (pokrajinske) zavesti kot odgovor na globalizacijo, medtem ko Klein (1997, str. 375) upravičeno trdi, da je ponovna krepitev lokalne kolektivnosti posledica posegov različnih dejavnikov (politično-upravnih, gospodarskih in drugih). Kakorkoli, potrebno je slediti silnicam, ki odločilno (pre)oblikujejo pokrajinske strukture.

Na koncu poglavja je potrebno odgovoriti še na pogojnost regionalne geografije, izražene v naslovu poglavja. Ali je prav, da pred geografijo Slovenije postavljamo pridevnik *regionalna*? Odgovor je podan v prejšnjem poglavju. Iskanje odločilnih dejavnikov za stanje in razvoj nekega območja poleg *funkcijskih odnosov* vključuje

tudi *identitetne znake*, kar posledično vodi k opredeljevanju geografsko zaokroženih območij. Temu bi morali pritrditi vsi geografi, če seveda menimo, da je geografija *sintetična veda*. Pridevnik pred geografijo pove, da gre za preučevanje le dela pokrajinskih vsebin (fizična, družbena, agrarna, itd. geografija). Torej naj bi šlo - v končni, torej sintetični fazi – za enotno geografijo?

7. Komentar

Na koncu se postavlja vprašanje: kakšna geografija Slovenije je prava? Ali ena ali več (pravih/ustreznih) geografij Slovenije? Vsak geografski prikaz odraža trenutno stanje nekega območja. Hitra preobrazba slovenskih pokrajin zahteva, da se mora raziskovalec v vsakem času na novo soočati z geografsko realnostjo in poiskati primerno orodje ter postopke, s katerimi učinkovito prikaže geografsko podobo Slovenije. Za takšen prikaz pa je potreben *teoretski pristop*, s pomočjo katerega ovrednotimo prostorsko stanje, procese in probleme. Slabost (slovenske) geografije je v izrazito sektorskem pristopu ter v pretirani pozitivistični obravnavi geografskih pojavov, kjer je v ospredju povzemanje in opisovanje statističnih podatkov, kritičnih in standardnih vrednosti sorodnih strok. Primer takšnega pristopa je velik del prispevkov v publikaciji o Sloveniji, namenjeni nemški publiki (Albrecht, V., Drozg, V., ured., 2008). Kaj torej manjka slovenski geografiji? Močna teoretska podlaga, ki je ni moč potegniti iz glave, ampak je potrebno stalno sledenje razvoju geografije v tujih geografskih krogih, kjer geografska srenja daleč presega kritično maso, zaradi tega pa prihaja do soočanja argumentov in s tem do razvoja geografske znanosti.

Sodobna geografija vse bolj postaja »enotna veda«, ki se loteva obravnave geografskih problemov na različnih ravneh, od lokalne do globalne. Takšen pristop od raziskovalca zahteva široko geografsko znanje in stalno poglobljanje v teoretska spoznanja kot pripomočkov za učinkovito pojasnjevanje sodobnih, vse bolj zapletenih geografskih pojavov (problemov). S tem se spreminja tudi zasnova (epistemologija) geografije; vse bolj se brišejo ostre meje med geografskimi vejami ter med fizično, družbeno in regionalno geografijo. Vemo pa, da je od spoznanj do spremenjenega ravnanja dolga pot, posebno ko družbene razmere (še vedno) dopuščajo varno vrtilčkarstvo na ozkem strokovnem področju. Izgovor o nujnosti temeljnega poznavanja ozkega področja (biti »strokovnjak«) je v geografiji prazen, če vemo, kaj potrebuje sodobna družba in v katero smer se razvija znanost; to je čim širši pogled na prostorsko problematiko. Zakaj pedologi govorijo o pedosekvencah, klimatologi o globalnih in regionalnih učinkih klimatskih sprememb, ekonomisti o prostorski ekonomiji, sociologi o prostorski sociologiji, itd. Zakaj »specialisti« prehajajo na širša področja, geografi se pa zapiramo v »prsti, klimo, ekonomske kazalce, kazalce socialnega razvoja, itd.«? To je pot samodestrukcije geografije.

Literatura

- Albrecht, V., Drozg, V. (urednika), 2008. Slowenien. Transformationen und kleinräumige Vielfalt. Natur – Raum – Gesellschaft 5, Institut für Humangeographie, Frankfurt am Main, s. 344.
- Gams, I., 1991. Nekatere geografske stalnice Slovenije. Geografski vestnik 63, str. 7-24.
- Gams, I., Vrišer, I. (uednika), 1998. Geografija Slovenije. Slovenska matica, s. 501.
- Klein, J. L., 1997. L'espace local à l'heure de la globalisation: la part de la mobilisation sociale. Cahiers de Géographie du Quebec 41, št. 114, str. 367-377.

- Klemenčič, M. M., 1998. Perko, D., Orožen Adamič, M. (glavna urednika): Slovenija, pokrajina in ljudje. Geografski vestnik 70, str. 205-209.
- Klemenčič, M. M., 2003. Civilizacijske razvojne stopnje in razvojni problemi obrobni območij v Sloveniji. V: Geografski pogledi na regionalni razvoj. Geografski oddelek Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Dela 19), str. 153-164.
- Klemenčič, M. M., 2005. Regija in regionalna struktura Slovenije. V: Geografski pogledi na regionalni razvoj. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Dela 23), str. 5-58.
- Paasi, A., 1986. The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia 164, 1, str. 105-146.
- Paasi, A., 2003. Region and place: regional identity in question. Progress in Human Geography 27, 4, str. 475-485.
- Perko, D., Orožen Adamič, M., (glavna urednika), 1998. Slovenija, pokrajina in ljudje. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga, s. 735.
- Senegačnik, J., 2005. Geografija Evrope v šolskih učbenikih evropskih držav. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, s. 372.

DILEMMAS OF REGIONAL GEOGRAPHY OF SLOVENIA

Summary

As in other countries geography in Slovenia is confronted with the problem how the contemporary regional geography should be. It seems that the basic problem derives from the concept of region, not being enough exactly defined. Consequently the writings, named regional geographic are of very different structure, theoretical origin and methodological tools. The great part of regional geographic studies in Slovenia is characterized by very traditional understanding of regional geography, based on descriptive work method. Contemporary regional geography should be engaged with functional space units, expressing identity; from the mentioned starting point basic facts should be taken into consideration in regional geographic studies as follows:

- spatial organization,
- space in the process,
- particularities of the space,
- regional (space) identity.

Three basic regional geographic monographs treating Slovenia had been critically examined to find out their concept and theoretical point of departure.

The first one (Gams, I., Vrišer, I., 1998) is presented as a series of articles, treating physical and human geographical factors not being connected functionally.

The second monograph (Perko, D., Orožen Adamič, M., 1998) represents the landscape image of Slovenia through description of geographical factors taking place in described region (relief, climate, soils, vegetation, population, settlements, etc.). There are no facts and processes of crucial importance, as hierarchy of central places, functions of towns, and differences in regional development.

The third monograph (Albrecht V. Drozg V., 2008), dedicated to the representation of Slovenia to German speaking population is consisted mainly by articles, based upon description of statistical data.

All cases described above give proof of need a serious study of theory of geography (epistemology). Geography in the last decades develops itself more and more as a unified science, putting out dealing with spatial problems, so sharp division between physical, human and regional geography is becoming less important.

DEMOGRAFSKE IN SOCIOEKONOMSKE ZNAČILNOSTI KMEČKIH GOSPODINJSTEV V NASELJU DOBROVCE NA DRAVSKEM POLJU IN NJIHOV VPLIV NA KMETOVANJE NA VODOVARSTVENEM OBMOČJU

Uroš Horvat

Dr., profesor geografije in zgodovine, docent
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenija
e-mail: uros.horvat@uni-mb.si

UDK: 314:631.1(497.4Dobrovce)
COBISS: 1.01

Izvleček

Demografske in socioekonomske značilnosti kmečkih gospodinjstev v naselju Dobrovce na Dravskem polju in njihov vpliv na kmetovanje na vodovarstvenem območju

V prispevku so prikazane glavne demografske in socioekonomske značilnosti kmečkih gospodinjstev v naselju Dobrovce na Dravskem polju, kjer se nahaja črpališče pitne vode Mariborskega vodovoda. V skladu z Uredbo o vodovarstvenih območjih je bila v letu 2008 prepovedana uporaba fitofarmaceutskih sredstev ter omejena raba mineralnih in organskih gnojil, ki vsebujejo dušik, po prehodnem obdobju pa bo slednja tudi povsem prepovedana. Upoštevanje določil načina kmetovanja na vodovarstvenem območju bo vplivalo na precejšnje zmanjšanje pridelkov in imelo velik vpliv na ekonomski in socialni položaj kmečkega prebivalstva v naselju, saj ima večina kmetij na varovanem območju več kot polovico svojih zemljišč.

Ključne besede

demografski razvoj, Dobrovce, Maribor, Slovenija

Abstract

Demographic and socioeconomic characteristics of agrarian households in the Dobrovce (Slovenia) and their impact on farming in the water protection zone

The article discusses the main demographic and socioeconomic characteristics of agrarian households in the Dobrovce Settlement which is located in the proximity of Maribor, the second largest city in Slovenia. In this settlement is also one of Maribor's important water supply stations. In accordance with the Water Protection Area Regulation, the use of fitofarmaceutical products in the water protection zone became prohibited in 2008. In the same year, they also put a break on the use of fertilizers containing nitrogen. However, after the transitional period, the use of these fertilizers is going to be banned completely. The new method of farming in the water protection zone is going to decrease the number of crops and influence the economic as well as social situation of the rural population in the settlement, as more than half of the land of agrarian households is situated in the protected zone.

Key words

demographic development, demogeography, Dobrovce, Maribor, Slovenia

Uredništvo je članek prejelo 18. septembra 2009.

1. Uvod

V skladu s spremembami Direktive za pitno vodo 98/83, ki jih je Evropska komisija pričela v letu 2003 in z upoštevanjem priporočil WHO, bodo morale države EU izdelati Načrt za varno oskrbo s pitno vodo. Tovrstni pilotni projekt za izdelavo ukrepov za zmanjšanje onesnaženja pitne vode se že izvaja v Mariborski regiji v sodelovanju med Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Zavodom za zdravstveno varstvo. Projekt je interdisciplinaren in pokriva vrsto področij: pravno, tehniško, zdravstveno, kmetijsko, ekonomsko, ekološko, idr.; med temi tudi področje geografije. V okvir priprave ukrepov za zmanjšanje ključnih pritiskov je bila tako vključena tudi demografska in socioekonomska analiza kmečkih gospodinjstev v naselju Dobrovce.

Dobrovce so obcestno naselje v severnem delu Dravskega polja (v občini Miklavž na Dravskem polju). Ležijo na robu dravske terase, ki je kot najpomembnejši naravno-geografski dejavnik vplivala na lego in prostorski razvoj naselja. Večji del naselja leži na nadmorski višini 258 m. Na peščenih tleh se proti vzhodu in severovzhodu širijo njivske površine, med katerimi je nekaj travnikov. Proti vzhodu se med njivami in kanalom HE Zlatoličje širi gozd, v katerem se nahaja črpališče Mariborskega vodovoda z dvema aktivnima vodnjakoma. Črpališče in območje njivskih površin vzhodno od naselja sodi v najožje vodovarstveno območje (VVO I), medtem ko celotno naselje in širše območje sodi v ožje vodovarstveno območje (VVO II).

Slika 1: Lega naselja Dobrovce.

Vir: <http://maps.google.com/>

Na območju črpališča Dobrovce (VVO I) se nahaja okoli 145 ha njiv in travnikov, na bližnjih 26 kmetijah pa so v letu 2008 gojili okoli 251 GVŽ (Zadravec, 2008). Ker so med najbolj intenzivnimi pritiski na podtalnico ravno nitrati in fitofarmacevtska sredstva, so morali v Dobrovcih v skladu z zahtevami Nitratne direktive do konca leta 2007 urediti nepropustne in s staležem živine usklajene gnojne jame in jame za gnojnico. V skladu z Uredbo o vodovarstvenih območjih pa je bila v letu 2008 na VVO I prepovedana uporaba fitofarmacevtskih sredstev ter omejena raba mineralnih

in organskih gnojil, ki vsebujejo dušik, po prehodnem obdobju pa bo slednja tudi povsem prepovedana. Upoštevanje določil načina kmetovanja na vodovarstvenem območju bo vplivalo na precejšnje zmanjšanje pridelkov in imelo velik vpliv na ekonomski in socialni položaj kmečkega prebivalstva v naselju, saj ima večina kmetij na varovanem območju več kot polovico svojih zemljišč.

2. Predstavitev naselja in analiza osnovnih demografskih in socioekonomskih podatkov

Naselje je bilo prvič omenjeno leta 1227 kot aput Welgoy, leta 1265 kot Stoytsendorf, leta 1441 pa kot Dobrovce. Ob popisu prebivalstva v letu 1869 je v Dobrovcah živelo 306 prebivalcev (po številu prebivalcev so bile v tem času Dobrovce večje od sosednjega Miklavža, ki je danes občinsko središče). Leta 1888 je naselje prizadel velik požar, ki je uničil skoraj vso vas. Leta 1894 je bila v naselju zgrajena prva osnovna šola, ki je leta 1904 postala dvorazrednica. V tem času je naselje imelo že prvo gostilno, trgovino in kovačijo.

Preglednica 1: Število prebivalcev v naselju Dobrovce po popisih prebivalstva med letoma 1869 in 2002 ter leta 2008.

Vir: Krajevni leksikon Slovenije, 1995; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; www.stat.si/popis2002; SI-STAT podatkovni portal, Prebivalstvo po spolu in starosti junij 2008 - www.stat.si/pweb/Dialog.asp

Leto	1869	1900	1931	1961	1971	1981	1991	2002	2008
Št. prebivalcev	306	371	473	509	577	654	686	722	790

Število prebivalcev je do leta 1931 naraslo na 473. V tem obdobju se je večina prebivalcev še vedno ukvarjala s kmetijstvom, del pa se je že zaposlil v industriji. Leta 1928 je nastopila splošna gospodarska kriza, kar so občutili tudi prebivalci Dobrovca, saj je nekaj kmetij propadlo. Do konca druge svetovne vojne se je število prebivalcev znižalo na 450, v letu 1953 pa je naraslo na 470. Leta 1953 se je osamosvojil del naselja ob pristavi pri Račkega gradu, kjer je nastalo novo naselje Dravski Dvor. Leta 1961 je bila vzpostavljena redna avtobusna proga Maribor - Kidričevo, s čimer se je izboljšala prometna povezava z Mariborom, ki je postal zaposlitveno središče za mnoge prebivalce Dobrovca. Leta 1978 je bilo v bližini naselja zgrajeno letališče Maribor. Z izgradnjo letališke steze je bila prekinjena cestna povezava Dobrovca s Slivnico, Orehovo in Hotinjo vasjo. Leta 1982 je bilo v Dobrovcah zgrajeno telefonsko omrežje, leto kasneje pa Dom krajanov Dobrovce in otroški vrtec. V prvi polovici 90. let so uredili križišče Kidričeve in Šolske ceste ter izgradili vodovod, med tem ko v naselju še vedno ni urejene kanalizacije za odvod sanitarnih in meteoritnih voda. Leta 1999 so Dobrovce postale del nove občine Miklavž na Dravskem polju.

Večji del starejšega agrarnega dela naselja (predstavljajo ga hiše, ki so bile zgrajene pred drugo svetovno vojno) leži pod ježo terase, novejši del naselja pa leži večinoma nad ježo terase. Hiše, zgrajene po drugi svetovni vojni, so bile zgrajene večinoma med starejšimi stanovanjskimi stavbami, ki so razpršene na zgornjem delu terase. Območje novogradenj (zgrajene predvsem v 70. in v 80. letih 20. stoletja) se širi od zahodnega dela Dobrovca proti Skokam in sicer na območju kjer so bile pred tem njive, travniki ali gozdovi. Na svojem zahodnem delu se Dobrovce že neposredno stikajo s sosednjim naseljem Skoke. Naselji ločuje Mejna ulica.

Glede morfoloških elementov lahko v grobem naselje Dobrovce razdelimo na štiri

dele (Godec 1999):

- osrednji (vzhodni) del naselja: označujejo ga velike kmečke hiše, ki so večinoma obnovljene, številna gospodarska poslopja in hlevi. Za ta del je značilna gosta pozidava, slemena hiš potekajo pravokotno na prometnico.
- osrednji (zahodni) del naselja in
- jugovzhodni del naselja: oba imata zelo podobne značilnosti. Za oba dela naselja je značilno, da ni več tako strnjene pozidave, kmečke hiše in gospodarska poslopja so manjša, nekaj je tudi novogradenj. Izgled kaže na opustitev agrarne dejavnosti.
- zahodni del naselja: označujejo ga številne novogradnje, nekaj je tudi obnovljenih kmečkih hiš.

V prihodnje je možno pričakovati nadaljnjo deagrarizacijo, saj veliko kmečkih hiš dobiva prizidke sodobnega videza, kmečka poslopja pa izgubljajo prvoten namen.

Slika 2, Slika 3: Osrednji del naselja Dobrovce, ki ga označujejo velike kmečke hiše, številna gospodarska poslopja in hlevi (slemena hiš potekajo pravokotno na prometnico).

Vir: Horvat 2008.

Slika 4, Slika 5: Vodovarstveno območje na vzhodnem robu naselja Dobrovce, gnojišče na robu vodovarstvenega območja.

Vir: Horvat 2008.

Popis hiš in stanovanj v letu 2002 kaže, da je bilo v Dobrovcah 224 stavb s stanovanji, oziroma 273 stanovanj (v povprečju je bilo na stavbo 1,2 stanovanje). 14,0 % stanovanj je bilo zgrajenih pred leto 1945, največ stanovanj pa je bilo zgrajenih med letoma 1971 in 1980 ter 1981 in 1990.

Preglednica 2: Stanovanja po letu zgraditve stavbe v naselju Dobrovce leta 2002.

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

Skupaj stanovanj	do 1918	1919 - 1945	1946 - 1960	1961 - 1970	1971 - 1980	1981 - 1990	1991 - 2002
273	19	19	33	39	66	54	43
100 %	7,0 %	7,0 %	12,1 %	14,3 %	24,2 %	19,8 %	15,6 %

Slika 6: Vrsta stavb v naselju Dobrovce.

Vir: Godec 1999.

Naselje v funkcijskem smislu nima izrazitega središča, saj so posamezne dejavnosti razpršene po naselju, oziroma se ne nahajajo v samih Dobrovcih. Objekti z glavnimi funkcijami se nahajajo ob glavni prometnici (Kidričeva cesta), ki povezuje Dobrovce z Miklavžem na Dravskem polju in z Dravskim dvorom ter ob Ulici talcev, ki poteka

od cerkve proti severozahodu skozi Dobrovce v Skoke. Kot staro središče bi lahko opredelili križišče Kidričeve ceste, Ulice talcev in Mladinske ulice. Tu se nahaja manjša cerkev, kapelica in osnovna šola. Ob Kidričevi cesti se nahajata vrtec, gostilna ter podjetje z gradbeno mehanizacijo in za špedicijo. Ob Ulici talcev je srednje velika trgovina. Ostale pomembne funkcije (občinsko središče, zdravstveni dom, kmetijska zadruga in pošta) se nahajajo v sedežu občine v naselju Miklavžu na Dravskem polju.

Preglednica 3: Osnovni podatki za naselje Dobrovce v letu 2002 - prebivalstvo, gospodinjstva, družine, stavbe in stanovanja.

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

Prebivalstvo			Gospodinjstva		Družine	Stavbe s stanovanji	Stanovanja	
Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Povprečna velikost			Skupaj	Povprečno na stavbo
722	360	362	249	2,9	227	224	273	1,2

Število prebivalcev je po drugi svetovni vojni vseskozi zmerno naraščalo. Leta 1981 je v Dobrovcah živelo 654, leta 2002 pa 722 prebivalcev, kar predstavlja povečanje za 10,4 %. V obdobju med letoma 2002 in 2008 se je število prebivalcev povečalo še za 9,4 %. Povečanje lahko pripišemo predvsem priselitvam, saj leži naselje v zaledju suburbanega območja Maribora.

Še bolj kot število prebivalcev se je v zadnjem obdobju povečalo število gospodinjstev; med letoma 1991 in 2002 kar za 22 %. Povečanje je predvsem rezultat delitve nekdanjih velikih družin in starih kmečkih večdružinskih (trigeneracijskih) gospodinjstev. To izkazuje tudi zmanjšanje povprečnega števila članov v gospodinjstvu (leta 2002 le 2,9 prebivalca na gospodinjstvo). Leta 2002 se je v primerjavi z letom 1991 bistveno povečalo število samskih gospodinjstev. Njihov delež se je z 8,8 % povečal na 13,7 %. Povečal se je tudi delež gospodinjstev z dvema članoma (z 21,6 % na 26,1 %). Močno pa se je zmanjšal delež gospodinjstev s 4 člani (z 22,4 % na 18,1 %), še bolj pa s 5 in več člani (z 18,6 % na 10,4 %).

Preglednica 4: Gospodinjstva po številu članov v naselju Dobrovce v letu 2002.

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

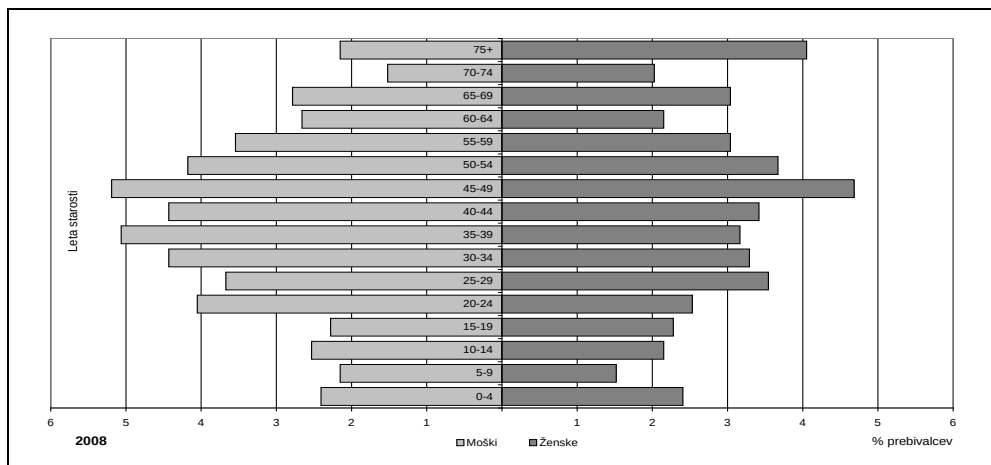
Skupaj	Gospodinjstva po številu članov				
	1 član	2 člana	3 člani	4 člani	5 članov in več
249	34	65	79	45	26
100,0 %	13,7 %	26,1 %	31,7 %	18,1 %	10,4 %

Splošnemu trendu staranja prebivalstva je podvrženo tudi prebivalstvo v Dobrovcah. Ker se naselje nahaja v območju suburbanega zaledja Maribora, razmere niso tako zaostrene kot v bolj perifernih in demografsko ogroženih območjih Slovenije, pa tudi ne takšne, kot so v mestu Maribor, ki ima med večjimi mesti v Sloveniji najstarejšo starostno sestavo prebivalstva, in se v njem posledično število prebivalstva v zadnjem desetletju zmanjšuje za okoli 1,2 % na leto (Horvat 2006). Delež mladega (do 14 let) in starega prebivalstva (65 let in več) ter indeksa starosti so v Dobrovcah na nivoju državnega povprečja. Tako je leta 2002 znašal delež mladega prebivalstva 14,1 %, starega 13,0 %, indeks starosti pa je imel vrednost 92. Leta 2008 se je indeks starosti zvišal na vrednost 118, kar je bilo še vedno na nivoju državnega povprečja. Leta 2008 je bilo 38 prebivalcev starih 0 do 4 leta, tako da lahko, glede na število vseh prebivalcev, ugotovimo, da je znašala stopnja natalitete v zadnjih petih letih v povprečju 9,8 ‰, kar je tudi na nivoju državnega povprečja.

Preglednica 5: Starostna sestava prebivalstva v naselju Dobrovce v letu 2002.Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

Skupaj prebivalcev	Starostne skupine (leta starosti)							
	0 - 14	15 - 24	25 - 34	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65 - 74	75 +
722	102	97	117	123	113	76	70	24
100,0 %	14,1 %	13,4 %	16,2 %	17,0 %	15,7 %	10,5 %	9,7 %	3,3 %

Iz starostne piramide prebivalstva za leto 2008 je razvidno, da je v Dobrovcah najboljšežnejša starostna skupina srednjega aktivnega prebivalstva (v starosti med 45 in 49 let). Dobro je zastopana tudi starostna skupina v starosti med 25 in 39 let, kar vpliva na dejstvo, da se je v zadnjem obdobju povečalo število rojstev v naselju (število otrok v starosti 0 do 5 let je večje kot število otrok v starosti 5 do 9 let). Med starejšim prebivalstvom (v starosti 65 let in več) prevladuje žensko prebivalstvo. Tako je npr. v starosti 75 let in več kar 32 žensk in le 17 moških. Pri tem je zaskrbljujoče, da pomemben del starejših žensk predstavljajo ženske, ki živijo v dvočlanskih kmečkih gospodinjstvih s starejšim neporočenim sinom.

Slika 7: Starostna piramida prebivalstva v naselju Dobrovce v letu 2008. Vir: SI-STAT podatkovni portal, Prebivalstvo po spolu in starosti, junij 2008 - www.stat.si/pxweb/Dialog.asp

Zanimivi so tudi podatki o življenjskih migrantih v naselju. Po podatkih popisa prebivalstva je v letu 2002 od rojstva v naselju živelo 45,6 % prebivalcev Dobrovca. Med življenjskimi migranti se jih je večina priselila iz sosednjih občin (74,8 %). Zelo majhen je delež priseljencev iz širše regije in iz tujine, kar kaže, da je naselje zanimivo predvsem za lokalne selitve (priselitev zaradi procesov suburbanizacije ali poroke z domačinom).

Preglednica 6: Prebivalstvo po tipu selitve v naselju Dobrovce v letu 2002.Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

Skupaj prebivalcev	Od rojstva živijo v naselju prebivališča	Priseljeni				
		skupaj	iz drugega naselja iste občine	iz druge občine iste statistične regije	iz druge statistične regije	iz tujine
722	329	393	50	294	28	21
100,0 %	45,6 %	100,0 %	12,7 %	74,8 %	7,1 %	5,3 %

Podatke o starostni sestavi dopolnjujejo podatki o aktivnosti prebivalstva. Leta 2002 je bilo v Dobrovcah aktivnih le 51,2 % prebivalcev, kar 23,1 % pa jih je bilo upokojenih. Čeprav leži naselje med intenzivno obdelanimi kmetijskimi površinami, pa statistični podatki kažejo, da je bilo med delovno aktivnim prebivalstvom le 12 prebivalcev (4,0 %) aktivnih v kmetijski dejavnosti. Leta 2002 so prevladovale storitvene (53,4 %) in nekmetijske dejavnosti (39,3 %). Delež dnevnih migrantov je znašal kar 85,3 %, kar kaže na dejstvo, da so Dobrovce predvsem spalno naselje v bližini Maribora, v katerem je zaposlen velik del prebivalstva.

Preglednica 7: Delovno aktivno prebivalstvo po dejavnosti v naselju Dobrovce v letu 2002.

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

Skupaj aktivnih prebivalcev	Skupine dejavnosti			
	Kmetijske	Nekmetijske	Storitvene	Neznano
298	12	117	159	10
100,0 %	4,0 %	39,3 %	53,4 %	3,4 %

Na slabše socioekonomske razmere v naselju kaže tudi izobrazbena sestava prebivalstva v letu 2002. Prevladovalo je prebivalstvo z osnovno, nižjo in srednjo poklicno izobrazbo ter srednjo strokovno izobrazbo. Le 5,8 % prebivalstva je imelo višjo in visoko šolo, kar je bilo močno pod državnim povprečjem (t. j. 13,0 %).

Preglednica 8: Prebivalstvo, staro 15 let ali več, po izobrazbi v naselju Dobrovce v letu 2002.

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, www.stat.si/popis2002

Skupaj prebivalcev	Izobrazba				
	Nepopolna osnovna	Osnovna	Nižja in srednja poklicna	Srednja strokovna in splošna	Višja in visoka
620	27	157	178	222	36
100,0 %	4,4 %	25,3 %	28,7 %	38,8 %	5,8 %

3. Demografska in socioekonomska analiza gospodinjstev s kmečkim prebivalstvom

V novembru 2008 smo v naselju Dobrovce anketirali 20 kmečkih gospodinjstev na katera se nanašajo ukrepi za varovanje vodovarstvenega območja na vodnem zajetju Dobrovce. Zaradi odklonitve sodelovanja nam ni uspelo anketirati preostalih 6 gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, vendar so med njimi vsa z manj kot 2 ha zemljišč, prav tako pa se tudi večinoma njihovih zemljišč ne nahajajo na vodovarstvenem območju.

V 20 anketiranih gospodinjstvih je živel 74 prebivalcev, kar je predstavljalo 9 % vseh prebivalcev v naselju. Podrobno smo po gospodinjstvih analizirali naslednje kriterije:

- starostna sestava gospodinjstev,
- ekonomsko-zaposlitvena sestava gospodinjstev,
- posestna sestava gospodinjstev

in na njihovi osnovi določili vitalnost kmečkih gospodinjstev v naselju.

3.1 Starostna sestava gospodinjstev

Anketirana kmečka gospodinjstva smo uvrstili v sedem starostnih tipov gospo-

dinjstev, ki smo jih določili glede na starost posameznih članov gospodinjstva:

- (1) mlajša gospodinjstva (vsi člani mlajši od 35 let): to so najmlajše družine in mladi zakonci brez otrok.
- (2) gospodinjstva s srednjo in mlado generacijo (vsi člani mlajši od 50 let): to so mlade družine, ki so zaradi otrok praviloma usmerjene v prihodnost in zaradi tega bolj odprte za sodobne prijeme tudi v kmetijstvu.
- (3) trigeneracijska gospodinjstva: v katerih živijo starši z otroci in starimi starši, lahko pa tudi člani širše družine (bratje, sestre); ta gospodinjstva imajo trdno strukturo. So temeljna v agrarnih območjih, saj je v njih poudarjena povezava z ohranjanjem kmetijske proizvodnje.
- (4) gospodinjstva s srednjo generacijo (vsi člani v starosti med 30 in 60 let): v njih živijo starši v starosti do 60 let z otroci, starimi 30 do 40 let. Za slednje še obstaja možnost, da si ustvarijo družino, zato so še vedno potencialno vitalna gospodinjstva.
- (5) gospodinjstva s srednjo in starejšo generacijo (vsi člani starejši od 35 let): v katerih so starši stari več kot 65 let, otroci pa so stari 35 do 50 let; v teh gospodinjstvih živijo največkrat ostareli z neporočenim otrokom v starosti okoli 40 let. V ta tip se uvrščajo tudi samska gospodinjstva s člani v starosti nad 40 let.
- (6) starejša gospodinjstva (vsi člani starejši od 50 let): največkrat jih sestavljajo zakonca v starosti 50 ali 60 let (katerih otroci so se že odselili), neporočeni bratje in sestre ter starši z neporočenimi otroci, ki so starejši od 50 let.
- (7) ostarela gospodinjstva (vsi člani starejši od 70 let): v gospodinjstvu tega tipa največkrat živi ostarela ženska, ki nima otrok ali so se odselil, mož pa je umrl; člani teh gospodinjstev so večinoma delovno nedejavni ali pa kmetujejo največkrat ob pomoči sorodnikov.

Preglednica 9: Število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v Dobrovcah v letu 2008 glede na starostni tip gospodinjstva.

Starostni tip gospodinjstev	Št. gospodinjstev	Št. oseb
(1) mlajša gospodinjstva (vsi člani do 35 let)	0	0
(2) gospodinjstva s srednjo in mlado generacijo (vsi člani do 50 let)	4	17
(3) trigeneracijska gospodinjstva	6	33
(4) gospodinjstva s srednjo generacijo (vsi člani med 30 in 60 let)	3	11
(5) gospodinjstva s srednjo in starejšo generacijo (vsi člani nad 35 let)	2	5
(6) starejša gospodinjstva (vsi člani nad 50 let)	1	3
(7) ostarela gospodinjstva (vsi člani nad 70 let)	4	5
Skupaj	20	74

Rezultati anketiranja kažejo, da med gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom v Dobrovcah izstopata dve skupini. V prvo sodijo gospodinjstva s srednjo in mlado generacijo (vsi člani gospodinjstva so stari do 50 let) ter t. im. trigeneracijska gospodinjstva, v katerih živijo starši z otroci in starimi starši. Gospodinjstva imajo trdno strukturo in so večja tudi po številu članov. V Dobrovcah smo identificirali 10 tovrstnih gospodinjstev, v katerih skupaj živi 50 prebivalcev. Predstavljajo temelj agrarne dejavnosti v naselju, saj je v njih poudarjena povezava z ohranjanjem kmetijske proizvodnje. Predstavljajo jih relativno mlade, oziroma srednje stare družine, ki so zaradi otrok praviloma usmerjene v prihodnost in zaradi tega bolj odprte za sodobne prijeme tudi v kmetijstvu.

Na drugi strani se nahaja skupina starejših in ostarelih gospodinjstev. Za prvo (v katerih so starši stari več kot 65 let, otroci pa so stari 35 do 50 let) je značilno, da si

starejši otroci še niso ustvarili družino, vendar za njih še obstaja možnost, da si leto ustvarijo, zato jih lahko še vedno uvrstimo med potencialno vitalna gospodinjstva. Takih gospodinjstev je v Dobrovcah 5. Prav tako je v naselju tudi 5 ostarelih gospodinjstev, v katerih so vsi člani stari nad 70 let. Člani teh gospodinjstev so večinoma delovno nedejavni ali pa kmetujejo največkrat ob pomoči sorodnikov. Tipično za tovrstno gospodinjstvo je, da jih običajno sestavlja ostarela ženska, otroci so se odselili, mož pa je umrl. V Dobrovcah so med gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom kar 3 taka gospodinjstva in v naslednjih 10 letih verjetno ne bodo več obstajala.

3.2 Ekonomsko-zaposlitvena sestava gospodinjstev

Anketirana kmečka gospodinjstva smo uvrstili v pet ekonomsko-zaposlitvenih tipov gospodinjstev (pri tipizaciji smo upoštevali zaposlitev aktivnih članov gospodinjstva in delež dohodka gospodinjstva, ki ga ustvarijo iz agrarne dejavnosti):

- (1) gospodinjstva na čisti kmetiji: so gospodinjstva na kmetiji, katere vsi aktivni člani (gospodar ali gospodinja, naslednik in njihovi otroci - vsi v starosti 15 do 64 let) delajo na kmetiji; tako nihče od njih ni zaposlenih zunaj kmetije in ustvarjajo dohodek izključno iz kmetijstva.
- (2) gospodinjstva na mešani kmetiji: so gospodinjstva na kmetiji, katere aktivni člani gospodinjstva delajo na kmetiji in zunaj nje. Sem sodijo tudi kmetije na katerih delajo samo člani gospodinjstva, ki so sicer zaposleni drugje, ter upokojenci in vzdrževani člani gospodinjstva.
- (3) gospodinjstva na dopolnilni kmetiji: so gospodinjstva na kmetiji na kateri noben član gospodinjstva v aktivni dobi ne dela samo na kmetiji; na kmetiji delajo le člani gospodinjstva, ki so zaposleni drugje, ter upokojenci in vzdrževani člani gospodinjstva.
- (4) gospodinjstva na ostareli kmetiji: so gospodinjstva na kmetiji na kateri živijo samo člani gospodinjstva, ki so starejši od 65 let.
- (5) »nekmečka« gospodinjstva: so gospodinjstva, ki nimajo kmečkega gospodarstva in so aktivni člani zaposleni izven kmetijstva (V Dobrovcah je bilo eno tovrstno gospodinjstvo pri katerem so vso zemljo dali v najem.).

Preglednica 10: Število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v Dobrovcah v letu 2008 glede na ekonomsko-zaposlitveni tip gospodinjstva.

Ekonomsko-zaposlitveni tip gospodinjstev	Št. gospodinjstev	Št. oseb
(1) gospodinjstva na čisti kmetiji	5	19
(2) gospodinjstva na mešani kmetiji	8	37
(3) gospodinjstva na dopolnilni kmetiji	1	4
(4) gospodinjstva na ostareli kmetiji	5	8
(5) »nekmečka« gospodinjstva*	1	6
Skupaj	20	74

* vso zemljo dali v najem

V Dobrovcah ločimo tri osnovne ekonomsko-zaposlitvene tipe gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom. Prvi tip so čiste kmetije, ki jih je med anketiranimi 5. Na njih aktivni člani gospodinjstva delajo na kmetiji, del dohodka pa gospodinjstva prejemajo še od pokojnin in socialnih transferjev (v povprečju 20–30 %). Čiste kmetije so večinoma usmerjene v govedorejo. Od 140 glav goveje živine (ki smo jo zabeležili v anketiranih gospodinjstvih) je na čistih kmetijah kar 106 glav. Glede na starostni tip gospodinjstva so se med čiste kmetije uvrstile predvsem kmetije s trigeneracijskimi gospodinjstvi ter gospodinjstva s srednjo in starejšo generacijo (v

katerih so vsi člani starejši od 35 let). To kaže na dejstvo, da čiste kmetije v Dobrovcah veliki meri še vedno nimajo urejenega problema nasledstva.

Druga skupina so mešane kmetije. Teh je največ (8 anketiranih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom). Na njih aktivni člani gospodinjstva delajo na kmetiji in zunaj nje. Sem sodijo tudi kmetije na katerih delajo samo člani gospodinjstva, ki so sicer zaposleni drugje, ter upokojenci in vzdrževani člani gospodinjstva. Po rezultatih anketiranja pridobijo v povprečju okoli 30–50 % dohodka iz kmetijske dejavnosti, ostalo pa od zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih in od pokojnin. Mešane kmetije v Dobrovcah se večinoma ukvarjajo s prašičerejo, saj je od 328 glav prašičev na anketiranih gospodinjstvih, na mešanih kmetijah kar 217 glav. Glede na starostni tip gospodinjstva sodi večina mešanih kmetij v tip s srednjo generacijo in v trigeneracijska gospodinjstva.

Kot posebno skupino gospodinjstev smo opredelili ostarela gospodinjstva; to so tista, v katerih na kmetiji živijo samo člani, ki so starejši od 65 let. Med anketiranimi je v Dobrovcah takih kar 5 gospodinjstev. Večino dohodka pridobijo iz pokojnin oziroma socialnih transferjev. Še vedno pa se na večini kmetij ukvarjajo z agrarno dejavnostjo (predvsem s pomočjo sorodnikov) in na ta način v povprečju pridobijo 20 – 35 % prihodka gospodinjstva. Večina nima živine in se ukvarjajo le s poljedelstvom, kar le-to zahteva manj delovne sile.

Preglednica 11: Povezava med starostnim in ekonomsko-zaposlitvenim tipom gospodinjstev v Dobrovcah leta 2008.

Starostni tip gospodinjstev	Ekonomsko-zaposlitveni tip gospodinjstev					skupaj
	(1) na čisti kmetiji	(2) na mešani kmetiji	(3) na dopolnilni kmetiji	(4) na ostareli kmetiji	(5) »ne-kmečka« gospodinj.	
(1) mlajša gospodinjstva (vsi do 35 let)						0
(2) gosp. s srednjo in mlado generacijo (vsi do 50 let)	1	2	1			4
(3) trigeneracijska gospodinjstva	2	3			1	6
(4) gosp. s srednjo generacijo (vsi med 30 in 60 let)		3				3
(5) gosp. s srednjo in starejšo generacijo (vsi nad 35 let)	2					2
(6) starejša gospodinjstva (vsi nad 50 let)				1		1
(7) ostarela gospodinjstva (vsi nad 70 let)				4		4
Skupaj	5	8	1	5	1	20

3.3 Posestna sestava gospodinjstev

Glede na velikost posesti smo med gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom ugotovili tri osnovne skupine kmetij. Največ je majhnih kmetij z do 2 ha ter kmetij s 4–6 ha. Med srednje velikimi kmetijami z okoli 10 ha prevladujejo večinoma mešane kmetije z usmeritvijo v prašičerejo. Največje po površini so čiste kmetije, ki so v Dobrovcah velike 19–22 ha. Anketirali smo tri tovrstne kmetije; dve med njimi sta usmerjeni v govedorejo. Poleg relativno majhne posestne sestave predstavlja poseben problem tudi velika razdrobljenost posesti.

Preglednica 12: Število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v Dobrovcah v letu 2008 glede na velikost posesti.

Posestna sestava gospodinjstev	Št. gospodinjstev	Št. oseb
(1) 0,5 do 2 ha	5	20
(2) 2,1 do 5 ha	3	9
(3) 5,1 do 8 ha	5	16
(4) 8,1 do 10 ha	1	5
(5) 10,1 do 20 ha	4	16
(6) nad 20 ha	2	8
Skupaj	20	74

Preglednica 13: Povezava med ekonomsko-zaposlitvenim tipom in posestno sestavo gospodinjstev v Dobrovcah leta 2008.

Ekonomsko-zaposlitveni tip gospodinj.	Posestna sestava gospodinjstev						skupaj
	(1) 0,5 – 2 ha	(2) 2,1 – 5 ha	(3) 5,1 – 8 ha	(4) 8,1 – 10 ha	(5) 10,1 – 20 ha	(6) nad 20 ha	
(1) gospodinjstva na čisti kmetiji					3	2	5
(2) gospodinjstva na mešani kmetiji	2		4	1	1		8
(3) gospodinjstva na dopolnilni kmetiji		1					1
(4) gospodinjstva na ostareli kmetiji	2	2	1				5
(5) »nekmečka« gospodinjstva*	1						1
Skupaj	5	3	5	1	4	2	20

* vso zemljo dali v najem

3.4 Vitalnost kmečkih gospodinjstev

Vitalnost kmečkih gospodinjstev smo določili glede na starostno in socioekonomsko sestavo gospodinjstva; upoštevali pa smo tudi vprašanje naslednika kmetije. Določili smo tri tipe gospodinjstev, ki jih lahko opredelimo tudi kot tri scenarije prihodnjega razvoja gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v naselju Dobrovce.

Preglednica 14: Število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v Dobrovcah v letu 2008 glede na tip gospodinjstva glede na vitalnost.

Tip kmečkih gospodinjstev glede na vitalnost	Št. gospodinjstev	Št. oseb	Povprečno št. oseb na gospodinjstvo
(1) neperspektivna gospodinjstva	6	14	2,3
(2) potencialno vitalna gospodinj.	5	17	3,4
(3) vitalna gospodinjstva	9	43	4,8
Skupaj	20	74	3,7

- (1) neperspektivna kmečka gospodinjstva.

Prvo skupino gospodinjstev predstavljajo t. im. neperspektivna kmečka gospodinjstva. To so ostarela gospodinjstva, stara gospodinjstva ter gospodinjstva s srednjo in staro generacijo, ki nimajo zagotovljenega naslednika in bodo v naslednjih desetih letih v veliki meri opustila kmetijsko dejavnost. V Dobrovcah smo opredelili 6 tovrstnih gospodinjstev, v katerih živi 14 prebivalcev in med njimi ni nihče aktiven na kmetiji. Večino dohodka pridobijo iz pokojnin oziroma socialnih transferjev. Še vedno pa se na večini kmetij ukvarjajo z agrarno dejavnostjo in na ta način v povprečju pridobijo 20–30 % prihodka gospodinjstva. V posesti imajo

okoli 18 ha zemljišč, od teh okoli 12 ha (66,6 %) na vodovarstvenem območju. Trenutno zemljišča večinoma obdelujejo sami in s pomočjo sorodnikov, ki pa živijo v drugih naseljih. Ukvarjajo se pretežno s poljedelstvom (pšenica, ječmen, krompir, oljne buče), zasejano imajo travinjo. Na nobeni kmetiji ne gojijo goveje živine, prašičev pa je le nekaj za lastne potrebe. Za prilagoditev zahtevam o kmetovanju na vodovarstvenem območju nekateri, ki imajo vzdrževalca (obdelovalca) zemljišč, predvidevajo zatravitev s travno-deteljnimi mešanicami, ali pa oddajo v najem, prodajo, oziroma opustitev dejavnosti. V zvezi s tem je potrebno opozoriti na možen problem, ki se lahko pojavi v primeru, da najemniki ali kupci zemljišč pridejo iz drugih naselij in imajo lahko zaradi tega drugačen odnos do varovanja vodovarstvenega območja, kot lokalno prebivalstvo.

Preglednica 15: Glavne značilnosti posameznih tipov kmečkih gospodinjstev v Dobrovcah leta 2008.

Tip kmečkih gospodinjstev	Število gospodinjstev	Število oseb	Število aktivnih oseb - polno zaposl. na kmetiji	Velikost posest (ha) - skupaj	Velikost posesti (ha) - na VVO	Število glav goveje živine	Število glav prašičev
(1) neperspektivna gospodinjstva	6	14	0	18	12	0	4
(2) potencialno vitalna gospodinj.	5	17	5	42	26,5	43	18
(3) vitalna gospodinjstva	9	43	11	98	54,5	97	306
Skupaj	20	74	16	158	93	140	328

- (2) potencialno vitalna kmečka gospodinjstva.

To skupino predstavljajo gospodinjstva s staro in srednjo generacijo v kateri imajo otroci še možnosti, da si ustvarijo družino, oziroma imajo naslednika. V Dobrovcah smo opredelili 5 tovrstnih kmetij, na katerih živi 17 prebivalcev; med njimi so 4 aktivni prebivalci polno zaposleni na kmetiji. V posesti imajo okoli 42 ha zemljišč, med katerimi je okoli 26,5 ha (63 %) na vodovarstvenem območju. Dve kmetiji sta čisti in še nimata potencialnega naslednika, dve kmetiji pa mešani. Dve kmetiji sta usmerjeni v govedorejo. Za prilagoditev zahtevam o kmetovanju na vodovarstvenem območju predvidevajo zatravitev s travno-deteljnimi mešanicami, o preusmeritvi v drugačen način kmetovanja pa trenutno ne razmišljajo.

- (3) vitalna kmečka gospodinjstva.

V skupino vitalnih kmečkih gospodinjstev so se uvrstila trigeneracijska gospodinjstva ter gospodinjstva z mlado in srednjo generacijo (op. mladih kmečkih gospodinjstev v Dobrovcah ni). Vitalna gospodinjstva predstavljajo potencial v ekonomskem pomenu ter so nosilci agrarne funkcije ter vzdrževanja kulturne pokrajine. V našem primeru predstavljajo tista gospodinjstva, ki bodo potencialno sposobna preusmeritve iz klasičnega načina kmetovanja na vodovarstvenem območju v druge oblike kmetovanja, oziroma bodo sposobna preživeti. Ta gospodinjstva naj bi poiskala razvojne potenciale, ki bodo prebivalcem zagotavljala zaslužek, omogočala transformacijo proizvodnje in izboljšanje kakovosti življenja. V Dobrovcah smo opredelili 9 tovrstnih gospodinjstev, v katerih živi 43 prebivalcev, med katerimi je 11 aktivnih oseb polno zaposlenih na kmetiji. Na dveh kmetijah ima eden od članov gospodinjstva srednjo kmetijsko izobrazbo. V posesti imajo okoli 98 ha zemljišč, med katerimi je okoli 54,5 ha (55,5 %) na vodovarstvenem območju. Tri kmetije so čiste, 6 pa je mešanih kmetij. Pridelujejo pšenico, koruzo, krompir,

ječmen, oves, tritikalo, krompir, oljne buče, idr., zasejano imajo travinjo. Tri kmetije so usmerjene v intenzivno govedorejo, 5 pa v prašičerejo (med njimi prevladujejo mešane kmetije). Opremljene so z vso potrebno mehanizacijo za obstoječi način pridelave in imajo urejena gnojišča in gnojnične jame. Na najožjem vodovarstvenem območju predvidevajo zatravitev vseh površin. Nekatere se želijo preusmeriti v rejo krav dojlj in pašo, druge želijo povečati stalež prašičev, vendar pa velja za živinorejce, ki so vključeni v okoljska nadomestila, določilo, da smejo imeti na ha površine največ 1,9 GVŽ. Sicer pa stalež živine na kmetijah v zadnjem času precej niha, in je precej odvisen od tržnih razmer. Opozoriti je potrebno tudi na dejstvo, da se bodo s preходом na drugačen način kmetovanja pojavili problemi v oskrbi živine s krmom. Reja živine bazira na voluminozni krmi in s omejitvijo proizvodnje na vodovarstvenem območju se bodo povečali stroški transporta. O preusmeritvi v ekološko kmetovanje na obravnavanih kmetijah trenutno ne razmišljajo. Izpostavljajo pa problem pomanjkanja finančnih sredstev za investicije v kmetijsko proizvodnjo.

Preglednica 16: Povezava med ekonomsko-zaposlitvenim tipom in tipom kmečkih gospodinjstev glede na vitalnost v Dobrovcah leta 2008.

Ekonomsko-zaposlitveni tip gospodinjstev	Skupaj	Tip kmečkih gospodinjstev glede na vitalnost		
		(1) neperspektivna gospodinjstva	(2) potencialno vitalna gospodinjstva	(3) vitalna gospodinjstva
(1) gospodinjstva na čisti kmetiji	5		2	3
(2) gospodinjstva na mešani kmetiji	8		2	6
(3) gospodinjstva na dopolnilni kmetiji	1		1	
(4) gospodinjstva na ostareli kmetiji	5	5		
(5) »nekmečka« gospodinjstva*	1	1		
Skupaj	20	6	5	9

* vso zemljo dali v najem

4. Zaključek

Lastniki in upravljalci zemljišč na območju naselja Dobrovce, oziroma zemljiščih, ki sodijo na opredeljeno vodovarstveno območje, morajo v prihodnje v skladu s pravno podlago za varovanje območja vodnega zajetja Dobrovce upoštevati uredbo glede omejitve oziroma prepovedi gnojenja in rabe fitofarmaceutskih sredstev. Kmetijska stroka je že opredelila tri osnovne možne tipe preusmeritev kmetovanja, in sicer v ekološko kmetovanje, zatravitev obstoječih kmetijskih površin in v kmetovanje z uporabo selektivnih kmetijskih kultur. Za vse tri tipe velja, da gre za kmetovanje ki omogoča osnovni ali najpomembnejši prihodek na kmetiji, po drugi strani pa zagotavlja upoštevanje zahtev uredbe o varovanju območja vodnega zajetja.

Z demografsko in socioekonomsko analizo gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom smo ugotovili, da le polovica gospodinjstev v Dobrovcah sodi med vitalna kmečka gospodinjstva, ki so na vodovarstvenem območju potencialno sposobna preusmeritve iz klasičnega načina kmetovanja v druge oblike kmetovanja, oziroma bodo sposobna preživeti. Lastniki teh gospodinjstev so seznanjeni z zahtevami uredbe in možnimi preusmeritvami, vendar pa na nobeni kmetiji trenutno ne razmišljajo o preusmeritvi v ekološko kmetijstvo. V skladu s sprejeto uredbo nameravajo večinoma zatraviti obstoječe kmetijske površine ali gojiti selektivne kmetijske

kulture. Pri tem opozarjajo, da gre v primeru Dobrovca za specifičen tip tal (in posledično vodne bilance), ki ni primerljiv z drugimi območji, v katerih je prišlo do preusmeritve v ekološko pridelavo. Poleg tega nimajo finančnih virov za kakršno koli drugačno delovanje, kot je zatravitev. Pa tudi pri zatratitvi s travno-deteljnimi mešanicami se lahko pogosto pojavijo posledice suše in s tem manjša proizvodnja. Z zmanjšanjem staleža živine na kmetijah se bo ekonomičnost reje in pridelave še dodatno znižala, zato je za računati, da bo pri spremembi načina pridelave prej prišlo do opuščanja reje živine na kmetijah, kot pa do zmanjšanja staleža živine.

Kar polovica kmetij sodi med neperspektivna ali potencialno vitalna kmečka gospodinjstva. Ostarela gospodinjstva, stara gospodinjstva ter gospodinjstva s srednjo in staro generacijo večinoma nimajo zagotovljenega naslednika in bodo v naslednjih desetih letih v veliki meri opustila kmetijsko dejavnost. Za prilagoditev zahtevam o načinu kmetovanja na vodovarstvenem območju predvidevajo zatravitev, ali pa oddajo v najem, prodajo, oziroma opustitev dejavnosti. Podobna je situacija tudi v potencialno vitalnih gospodinjstvih, vendar se bo tu situacija spreminjala s časovnim odlogom, še zlasti, če ne bodo rešili problema nasledstva.

Potrebno je opozoriti še na nekaj problemov, ki so se izpostavili tekom dela. V analizo so bili zajeti le lastniki in upravljalci zemljišč, ki so iz naselja Dobrovce. Zemljišča na vodovarstvenem območju pa imajo v lasti tudi lastniki iz drugih naselij. V prihodnje bi bilo potrebno tudi za njih pridobiti ustrezne podatke, da bi se vključili v analizo in program spremljanja ukrepov.

V prihodnje bo med prebivalstvom v Dobrovcah potrebno delovati predvsem na dveh področjih. Prvo je področje informiranja, izobraževanja in svetovanja, ki se mora implementirati tako na področju kmetijske dejavnosti (to poteka dobro že ves čas) kot tudi na področju ekološke osveščenosti. S slednjim naj bi se med prebivalstvom povečala zavest o pomembnosti varovanja virov pitne vode in nasploh o ekološkem delovanju v ranljivem okolju vodovarstvenega območja. Skrb za okolje bi morala med prebivalstvom v zaledju vodovarstvenega območja postati prioriteta, ne pa oteževalna okoliščina. Iz razgovorov s prizadetimi lastniki zemljišč je bilo namreč razbrati tudi nekatera odklonilna stališča do varovanja vodnih virov in možnosti ekscesov (tudi namerno onesnaževanje vodnih virov). Posledično, bi bilo potrebno v času implementacije ukrepov povečani inšpekcijsko kontrolo na obravnavanem območju.

Drugo področje delovanja je področje ekonomskih ukrepov. S spremembo načina kmetovanja na vodovarstvenem območju (večina anketiranih kmetij ima na tem območju 50–65 % zemljišč) se bo spremenila vrsta in zmanjšala količina kmetijske proizvodnje ter posledično dohodek gospodinjstva. Pri tem so še posebej ranljive t. im. čiste kmetije, ki si iz kmetijstva zagotavljajo celoten ali večino dohodka v gospodinjstvu. Kmetije sicer že sedaj dobivajo subvencije in so vključene v okoljska nadomestila, vendar je njihova zgornja višina plačila limitirana. Zato so v razgovoru poudarili, da bi bilo potrebno vpeljati posebno ekološko rento za vzdrževanje in obdelavo zemljišč na vodovarstvenem območju, pa tudi sredstva za odkup zemljišč v sklad zemljišč na vodovarstvenem območju, s katerimi bi lahko zainteresirani kupili ali vzeli v najem nadomestna zemljišča izven vodovarstvenega območja.

Literatura

- Godec, G. 1999: Geografski oris naselja Dobrovce. Seminarska naloga. PEF UM, Maribor.
- Horvat, U. 2006: Razvoj prebivalstva v mestu Maribor med letoma 1981 in 2002. Revija za geografijo 1-1, str. 41-62. FFUM, Maribor.
- Zadravec, D. 2008: Razmere v kmetijstvu in scenariji preusmeritve kmetijske proizvodnje v naselju Dobrovce. Poročilo. Kmetijsko gozdarski zavod Maribor. Maribor.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991, 2002. SURS, Ljubljana.
- www.stat.si/popis2002; SI-STAT podatkovni portal, Prebivalstvo po spolu in starosti junij 2008 -

DEMOGRAPHIC AND SOCIOECONOMIC CHARACTERISTICS OF AGRARIAN HOUSEHOLDS IN THE DOBROVCE (SLOVENIA) AND THEIR IMPACT ON FARMING IN THE WATER PROTECTION ZONE

Summary

Farmers in the Dobrovce Settlement with the land in the defined water protection zone must consider the regulation of water catchment areas which restricts or bans the use of fitofarmaceutical products and fertilizers. Experts in agriculture have already identified three basic types of possible restructuring of farming: organic farming, growing grass on existing agricultural lands, and farming based on the use of selective crops. It is believed that with all three types, one can get a sufficient income which also ensures compliance with the requirements of the regulation of water catchment areas.

With the help of demographic and socioeconomic analysis of agricultural households, we discovered that only half of the households in the water protection zone are potentially capable of restructuring from conventional farming to modern forms of cultivation and are able to survive. Owners of these households are familiar with the requirements of the regulation and possible restructuring to organic farming, however, none of them is currently considering this option. In accordance with the adopted regulation, they plan to grow grass on existing agricultural lands or grow selective crops. They warn, however, that in the case of the Dobrovce Settlement, they are dealing with a special type of soil (and consequently the water balance), which is not comparable to other areas in which the organic production has already taken place. In addition, no financial resources for any other operation but growing grass are available. By reducing the number of livestock on farms, the production and breeding thriftiness will reduce even more. Therefore, we can safely assume that rearing of livestock will soon start declining as soon as a change in the method of production becomes evident.

One half of the farms do not have any prospects in the future, whereas the other half has some kind of potential. Elderly households, aged households and households with the mature and old generation mostly do not have a successor. Consequently, the agricultural activities on these lands will cease in the next ten years. To adapt to the requirements of the type of farming in water protection zones, grass growing, renting, selling or abandonment of the lands is suggested. A similar situation is also seen in potentially prospective households, but the conditions here will change according to a time lag. Moreover, the situation will worsen if the problem of succession is not solved.

OCENE

Boštjan Kerbler: Dejavniki nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji.

Založba Anales, Koper, 2008, 396 strani, 13 preglednic, 81 slik, 7 prilog, ISBN 978-961-6732-04-8

Boštjan Kerbler, raziskovalec na Urbanističnem inštitutu RS, je pripravil knjižno izdajo o zelo zanimivi temi, in sicer problematiki nasledstva na hribovskih kmetijah. Tema je več kot aktualna, saj se v slovenskem kmetijstvu soočamo z zmanjševanjem števila kmečkih gospodarstev, nemalokrat prav zaradi neurejenega nasledstva, kar posledično vodi v propadanje tradicionalne agrarne kulturne pokrajine in slabljenje gospodarske moči kmetijstva. Kljub aktualnosti tematike je razlog, da o knjigi poročamo v znanstveni reviji, drugje; Boštjan Kerbler je namreč pripravil izjemno socialno geografsko študijo, v kateri je združil socialno geografski pristop k spoznavanju posebne socialne skupine prebivalcev s kvantitativno metodo obdelave empiričnih podatkov, s čemer je verodostojnost spoznanj veliko večja in natančnejša. Vsebinsko zelo ozko zastavljeno temo je razgradil do te mere, da se je pokazala široka paleta dejavnikov, ki so povezani ne le s problemom nasledstva, temveč gospodarjenja (delovanja) kmečkih gospodarstev nasploh. V tem smislu je razprava pomemben prispevek k spoznavanju ustroja agrarne pokrajine.

Vsebina knjige je razčlenjena na pet delov, ki dajejo vedeti, da gre za znanstveno besedilo: uvodna pojasnila, teoretična izhodišča, metoda, analiza podatkov in razprava. Seveda je dodan še obsežen seznam literature, seznam preglednic, slik in prilog ter povzetek v dveh tujih jezikih.

V uvodnem poglavju je avtor razčlenil namen raziskave, pri čemer je potrebno poudariti, da je osnovni namen izdelava modela (!) verjetnosti nasledstva glede na socialno geografske značilnosti kmečkega gospodarstva. Zamisel o izdelavi modela, shematizirane in generalizirane predstave o pojavu, je v družboslovnih razpravah zelo redka, hkrati pa daje slutiti, da je obravnavana problematika tako razčlenjena, da so prepoznani ključni dejavniki, ki nanjo vplivajo. Samo v tem primeru je model možno sestaviti. V istem poglavju izvemo še o metodi dela in osnovnih pojmi, ki se v besedilu pojavljajo.

V naslednjem poglavju so predstavljena teoretična izhodišča in delovne hipoteze. Čeprav je besedilo zelo poglobljeno, je ta del knjige morda najšibkejši člen v strukturi celotnega dela. Umestitev v sistem socialne geografije bi lahko bila popolnejša, zato si dovoljujem dodati nekaj opomb: v teoretskem smislu lahko delo umestimo v anglosaško behavioristično smer socialne geografije, ki izpostavlja posameznika kot dejavnika socialnih odnosov in posredno gradnika pokrajine (za razliko od socialnih skupin, ki so jim bolj naklonjeni v nemški socialni geografiji). Pri tem ni pomemben samo posameznikov socialni položaj (npr. izobrazba, materialni položaj), temveč tudi njegovo dožemanje – razumevanje okolja v katerem živi. Pomen perceptivnosti v socialni geografiji še ni povsem ovrednoten, zato je toliko vrednejše, ker je avtor zelo pronicljivo upošteval to lastnost socialnih akterjev in v vprašalnik, ki je temeljni vir podatkov, vključil vprašanja, ki se nanašajo

na gospodarjevo dojemanje lege in položaja kmetije (v smislu oddaljenosti od centralnih naselij, dostopnosti), velikosti kmetije in še nekaj podobnih. V raziskavi lahko razpoznamo še eno usmeritev iz sodobne socialne geografije, to je upoštevanje posameznika kot generatorja socialnih odnosov. Posameznikovo razumevanje okolja v katerem živi, je osnova za njegovo delovanje. V razpravi je to dejstvo večkrat potrjeno: odnos lastnika do kmetovanja, do bivalnih razmer in do kmetije kot gospodarske celice, vpliva na verjetnost ureditve nasledstva.

Tretje poglavje je namenjeno metodi dela. Avtor je podatke o kmečkih gospodarstvih pridobil z obsežnim anketnim vprašalnikom (pregledamo ga lahko v prilogi). Za obdelavo podatkov pa je uporabil metodo modelov diskretne izbire. „Modeli diskretne izbire omogočajo analizo odnosov med odvisno spremenljivko (v naši raziskavi so bila to stanja in odločitve glede nasledstva na hribovskih kmetijah ter časovna opredelitev predaje kmetije nasledniku) in pojasnjevalnimi spremenljivkami (v naši raziskavi dejavniki socialno geografske strukture hribovskih kmetij) na ravni posamezne kmetije.“ (str. 13). Prednost te metode je, da omogoča analizo odnosov „tudi če ne poznamo zveznih, kvantitativnih vrednosti odvisne spremenljivke, temveč ločimo le končno število izidov, ki zavzemajo diskretne, kvalitativne vrednosti“. (ibid) Empirična spoznanja je poglobil z razgovori z lastniki kmetij in s statističnimi podatki, s čemer je delo dobilo čvrsto empirično podlago.

V četrtem poglavju so predstavljeni rezultati empirične analize. Vseh „pojasnjevalnih spremenljivk“, ki jih je avtor uporabil za oblikovanje modelov verjetnosti nasledstva in ugotavljanje vplivnosti posameznega kazalnika na nasledstvo je kar 51, razdeljene pa so na dve skupini. V prvi so kazalniki, za katere je avtor predvideval, da vplivajo na stanje in odločitve glede nasledstva, drugo skupino pa tvorijo kazalniki, za katere je avtor predvideval, da vplivajo na čas prenosa kmetije na naslednike. Iz empirične analize je povzel številna spoznanja, ki problematiko nasledstva na kmetijah razgrinjajo v široki paleti.

Zadnje poglavje je razprava o vplivih posameznih dejavnikov socialno geografske strukture hribovskih kmetij na nasledstvo. Avtor je najprej kritično ovrednotil rezultate empirične analize, jih primerjal z rezultati podobnih raziskav in soočil z mnenji in razmišljanji gospodarjev na kmetijah. Razprava je zasnovana sistematično, interpretacija rezultatov pa je zelo prepričljiva in nazorna. Tako izvemo, da so najpomembnejši dejavniki, ki zadržujejo mlade na kmetiji »emocionalni in ekonomski, da mnogim gospodarjem kmetija še vedno pomeni življenjski projekt, ne pa kapital, ki ga je potrebno oplajati« (str. 305) in da uradni statistični podatki o problematiki nasledstva odstopajo od podatkov, pridobljenih v raziskavi. Razprava je napisana v lepem in tekočem jeziku ter tudi v terminološkem pogledu bogati geografsko besedišče.

Menim, da se je s predstavljeno knjigo vredno pobližje seznaniti, še več, prepričan sem, da gre za enega najpomembnejših prispevkov k slovenski socialni geografiji in geografiji podeželja v zadnjem desetletju.

Vladimir Drozg

NAVODILA ZA PRIPRAVO ČLANKOV V REVIMI ZA GEOGRAFIJO

1. Sestavine članka

Članki morajo imeti naslednje sestavine:

- glavni naslov članka,
- ime in priimek avtorja,
- avtorjeva izobrazba in naziv (na primer: dr., mag., profesor geografije in zgodovine, izredni profesor),
- avtorjev poštni naslov (na primer: Oddelek za geografijo Filozofska fakulteta Univerza v Mariboru, Koroška 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija),
- avtorjev elektronski naslov,
- izvleček (skupaj s presledki do 800 znakov),
- ključne besede (do 8 besed),
- abstract (angleški prevod naslova članka in slovenskega izvlečka),
- keywords (angleški prevod ključnih besed),
- članek
- summary (angleški prevod povzetka članka, skupaj s presledki do 8000 znakov).

2. Citiranje v članku

Avtorji naj pri citiranju med besedilom navedejo priimek avtorja in letnico, več citatov ločijo s podpičjem in razvrstijo po letnicah, navedbo strani pa od priimka avtorja in letnice ločijo z vejico, na primer: (Drozg 1995, 33) ali (Belec in Kert 1973, 45; Bračič 1975, 15 in 16).

Enote v poglavju Viri in literatura naj bodo navedene po abecednem redu priimkov avtorjev, enote istega avtorja pa razvrščene po letnicah. Če je v seznamu več enot istega avtorja iz istega leta, se letnicam dodajo črke (na primer 1999a in 1999b). Vsaka enota je sestavljena iz treh stavkov. V prvem stavku sta pred dvopičjem navedena avtor in letnica izida (če je avtorjev več, so ločeni z vejico, z vejico sta ločena tudi priimek avtorja in začetnica njegovega imena, med začetnico avtorja in letnico ni vejice), za njim pa naslov in morebitni podnaslov, ki sta ločena z vejico. Če je enota članek, se v drugem stavku navede publikacija, v kateri je članek natisnjen, če pa je enota samostojna knjiga, drugega stavka ni. Izdajatelja, založnika in strani se ne navaja. Če enota ni tiskana, se v drugem stavku navede vrsta enote (na primer elaborat, diplomsko, magistrsko ali doktorsko delo), za vejico pa ustanova, ki hrani to enoto. V tretjem stavku se za tiskane enote navede kraj izdaje, za netiskane pa kraj hranjenja.

3. Preglednice in slike v članku

Vse preglednice v članku so oštevilčene in imajo svoje naslove. Med številko in naslovom je dvopičje. Naslov konča pika. Primer:

Preglednica 1: Število prebivalcev Ljubljane po posameznih popisih.

Vse slike (fotografije, zemljevidi, grafi in podobno) v članku so oštevilčene enotno in imajo svoje naslove. Med številko in naslovom je dvopičje. Naslov konča pika. Primer:

Slika 1: Rast števila prebivalcev Ljubljane po posameznih popisih.

Slika 2: Izsek topografske karte v merilu 1 : 25.000, list Kranj.
Za grafične priloge, za katere avtorji nimajo avtorskih pravic, morajo avtorji od lastnika avtorskih pravic pridobiti dovoljenje za objavo. Avtorji naj ob podnapisu dopišejo tudi avtorja slike.

4. Sprejemanje prispevkov

Avtorji morajo prispevke oddati natisnjene v enem izvodu na papirju in v digitalni obliki, zapisane s programom Word. Digitalni zapis besedila naj bo povsem enostaven, brez zapletenega oblikovanja, poravnave desnega roba, deljenja besed, podčrtavanja in podobnega. Avtorji naj označijo le mastni (krepki) in ležeči tisk. Besedilo naj bo v celoti izpisano z malimi črkami (razen velikih začetnic, seveda), brez nepotrebnih krajšav, okrajšav in kratic. Zemljevidi naj bodo izdelani v digitalni vektorski obliki, grafi pa s programom. Fotografije in druge grafične priloge morajo avtorji oddati v obliki, primerni za skeniranje, ali pa v digitalni rasterski obliki z ločljivostjo vsaj 120 pik na cm oziroma 300 pik na palec, najbolje v formatu TIFF ali JPG.

Avtorji morajo za grafične priloge, za katere nimajo avtorskih pravic, priložiti fotokopijo dovoljenja za objavo, ki so ga pridobili od lastnika avtorskih pravic.

Avtorji naj prispevke pošiljajo na naslov urednika:

Igor Žiberna
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru
Koroška 160
2000 Maribor
e-pošta: igor.ziberna@uni-mb.si
telefon: 02 2293 654
faks: 02 251 81 80

5. Recenziranje člankov

Članki se recenzirajo. Recenzijo opravijo člani uredniškega odbora ali ustrezni strokovnjaki zunaj uredniškega odbora. Če recenziji ne zahtevata popravka ali dopolnitve članka, se avtorju članka recenzij ne pošlje. Uredniški odbor lahko na predlog urednika ali recenzenta zavrne objavo prispevka.

POROČILO RECENZENTA

1. Avtor prispevka
2. Naslov prispevka
3. Recenzent (ime in priimek, znanstveni ali strokovni naziv)
4. Pomen prispevka (ali prinaša nova znanstvena spoznanja)
 - a) da
 - b) ne
 - c) delno
5. Primernost prispevkov (ali naslov primerno poda vsebino)
 - a) da
 - b) ne
 - c) delno
6. Uporaba znanstvenega aparata, ustrezno navajanje virov in literature
 - a) da
 - b) ne (opozori na morebitne pomanjkljivosti)
 - c) delno
7. Pripombe in predlogi za izboljšanje besedila (priložite na posebnem listu)
8. Priporočam, da se prispevek sprejme:
 - a) brez pripomb
 - b) z manjšimi popravki
 - c) po temeljiti reviziji (na osnovi pripomb recenzenta)
 - d) zavrne

Datum:

Podpis recenzenta: